

EIGEN SCHOON

EN

DE BRABANDER

MAANDSCHRIFT

VAN HET

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG

GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

Het kasteel van Dormaal in 1624.

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAAP VAN VLAAMS-BRABANT

(V.Z.W.O. opgericht in 1926; bijl. bij het Belg. Staatsblad van 30-10-1937, nr.

Stichter: Dr. Jan Lindemans.

Voorzitter van de Raad van Beheer: Dr. J. Verbesselt, Ransbeekstraat 79; Neder-Over-Heembeek.

Hoofdredakteur: Dr. L. de Man, de Limburg-Stirumlaan 310, Weimiel.

UITGAVEN

Te bestellen, indien niet anders aangeduid, mits voorafbetaling van het bedrag + verzendingskosten op

POSTREKENING 5170.40

van het

Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

I. Eigen Schoon en De Brabander.

Prijs van het jaarabonnement: Voor de leden: 130 fr. — In de boekbandel: 180 fr. De volgende jaargangen zijn nog volledig te verkrijgen: XXVII (1944), XXVIII (1945), XXIX (1946), XXX (1947): elk 70 fr.; XXXI (1948), XXXII (1949), XXXIII (1950), XXXIV (1951), XXXV (1952), XXXVI (1953), XXXVII (1954), XXXVIII (1955), XXXIX (1956), XXXX (1957), XXXXI (1958), XXXXII (1959): elk 130 F.

Afzonderlijke afleveringen van onvolledige jaargangen, zover de voorraad strekt: 20 F; dubbele afleveringen: 40 F.

II. Monografieën van Brabantse Gemeenten.

Dr. Jan LINDEMANS, *Geschiedenis van Opwijk*, 304 bl., ill. (1937-39), 240 fr. (voor de leden: 180 fr.).

Dr. A. SCIOT en Dr. V. VERSTEGEN O.F.M., *Geschiedenis van Attenrode-wever*, 130 bl., ill. (1947), 60 fr. (voor de leden: 40 fr.).

C. THEYS, *Geschiedenis van Dworp*, 404 bl. ill. (1948), ing. 165 fr., gebonden 195 fr. (voor de leden: 110 en 130 fr.).

Fr. BORGERS, *Geschiedenis van Geefbets*, 276 bl., ill. (1949), ing. 135 fr. (voor de leden: 90 fr.).

C. THEYS, *Geschiedenis van Kapelle-op-de-Bos*, 272 bl., ill. (1954), 180 fr. (voor de leden: 120 fr.).

Fr. MAES, *Wезembeek-Oppeem vroeger en nu*, 60 fr. (voor de leden: 40 fr.).

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan, de ontwikkeling en de instellingen van Overijse*, (1955), 144 bl., 120 fr. (voor de leden: 80 fr.).

Jan VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij Nijvel in West-Brabant* (1957), 240 bl., ill., 280 fr. (voor de leden: 210 fr.).

C. THEYS en J. GEYSELS, *Geschiedenis van Linkebeek*, 270 bl., ill., 300 fr. (voor de leden: 200 fr.).

III. Streekmonografieën en andere Geschiedkundige Studiën.

Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw. Deel I* 200 fr. (te bestellen bij de schrijver, mits storting van het bedrag op p. rek. nr. 420.475, J. Verbesselt, Neder-over-Heembeek).

A. SUYKENS, *Fransé Revolutie en Boerenkrijg in Klein-Brabant*, 248 bl., ill. — 150 fr. (voor de leden: 100 fr.).

J. LINDEMANS, *De heerlijke rechten in 't Land van Asse*, 28 bl., — 30 fr. (ledenprijs: 20 fr.).

Prof. Dr. C. LEURS, *De voorstelijke houvél van Koudenberg*, 68 bl., ill. — 60 fr., voor de leden 40 fr.

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Vilvoorde*. — 40 fr., voor de leden: 30 fr.

J. VERBESSELT, *Het Ontstaan en de Ontwikkeling van de parochie Tervuren*, 40 fr., voor de leden 30 fr.

J. MERTENS, *St. Yverone's graf te Leeftaal*. — 40 fr., voor de leden 30 fr.

P. LINDEMANS, *De pachthoven van St. Mertens-Lennik*. — 20 fr.

Jan VERBESSELT, *Oude cijzen, munten en maten*. — 40 fr., voor de leden 30 fr.

Mr. dr. A. SCHILLINGS, *Rechters, misdaden en straffen te Leuven*. — 60 fr., voor de leden 40 fr.

A. MEULEMANS, *Leuvense Ambachten: 1. De Hoveniers, Fruiteniers en Mandenmakers; 2. De Barbiers en Chirurgijns. — 3. De Oudekleerkopers*. — elk nummer 60 fr., voor de leden 40 fr.

Em. TORFS, *Het Stevenisme in West-Brabant*. — 90 fr., voor de leden 60 fr.

Merchtem: Bijdrage. — 40 fr., voor de leden 30 fr.

De namen van de z.g. « Vlaamse Baardheilige » Wilgeforte of Ontkommere.

Voor mijn oude vriend en zeer geachte collega,
Prof. Dr. Robert Foncke,
ter gelegenheid van zijn 70^e verjaring.

De namen van de z.g. «Vlaamse Baardheilige», *Wilgeforte*, die men ook *Ontkommere* heet, konden vooralsnog op geen bevredigende wijze verklaard worden, niettegenstaande de inspanning van vele geleerden, hier (1) en in het buitenland (2). Over de oorsprong van de eredienst weet men zo goed als niets, buiten de gegevens die men aantreft in een Gents handschriftje uit het einde van de 14e eeuw en die een aaneenschakeling vormen van de meest absurde legendemotieven. Een korte samenvatting hiervan, door Jan Gessler, op. cit. blz. 18, moge hier volgen:

«Wilgefortis was de dochter van een heidense koning van Portugal. Om hare schoonheid wereldberoemd, werd zij door de koning van Sicilië ten huwelijk gevraagd. Wilgefortis echter, die christen was, wees deze aanvraag, hoe vererend ook, van de hand om haar goddelijke Bruidegom getrouw te blijven. De vertoornde vader liet ze in een sombere kerker werpen. Daar vroeg de maagd een afdoend middel om aan de mannelijke hartstocht te ontkomen en zo wies haar 's nachts een baard die de Siciliaanse aanbidder op de vlucht dreef. De koning van Portugal, razend van woede, liet zijn dochter kruisigen, gelijk haar goddelijke Meester....».

Waar en wanneer ontstond die legende? Er is daar totnogtoe geen afdoende bewijs van gegeven. In de 14e eeuw bestond reeds een eredienst te Gent, in de St.-Pieterskerk, «ten autare vor Sinte Guilleforte die men noemt Sinte Ontkommere» (*Jan Gessler*, blz. 54).

In de noord-westelijke uithoek van Frankrijk (Normandië, Pikardië, Artesië, Vlaanderen) waren tot enkele jaren geleden, nog druk bezochte bedevaartplaatsen ter ere van St.-Wilgeforte; de meeste schijnen echter verdwenen te zijn. *J. Gessler*, op. cit.,

- (1) Op de eerste plaats moet hier vermeld worden wijlen Prof. Dr. *Jan Gessler*, *De Vlaamsche Baardheilige Wilgefotris of Ontcommer* (Antwerpen, *De Sikkel*, 148 blz. (1937), eigenlijk een grondige bespreking, verbetering en aanvulling van het uitvoerig werk van twee Duitse geleerden *G. Schnürer* en *J.M. Ritz*, *Sankt Kümmernis und Volto Santo*, in *Forschungen zur Volkskunde*, 13e-15e deel, Düsseldorf. In ons taalgebied schreven nog over de heilige: *Alfons De Cock*, *Spreekwoorden, Gezegden en Uitdrukkingen op Volksgeloof* berustend, II, blz. 186 (Antwerpen, 1923); - *G. Celis*, *Volkkundige kalender van het Vlaamsche Land* (Gent, 1923), blz. 222; - *L. de Wolf*, in *Biekorf* (1913); - A.A. SS. juli, V blz. 61; - *L.A.J.W. Sloet*, *De Heilige Ontkommer of Wilgefotris. Een geschiedkundig onderzoek* ('s-Gravenhage, 1884); - Prof. *H. Kern*; - *H. Levelt*, *Sancta Wilgefotris of Sinte Ontkommer*, in *Sinte-Geertruydsbronnen*, IV (1927), blz. 73-85; en meer andere bij *J. Gessler*.
- (2) In Frankrijk, *P. Saintyves*. *Les saints successeurs des dieux*, (Parijs, 1907).

vermeldt de volgende plaatsen: Boulogne, Wissant, Rinxent, Etaples; - Dieppe, Arques-la-Bataille, Guilmécourt, Flamanville, Fauville, Doudeville, Daubeuf-Serville; - Rouen, Beauvais, Auchyles-Moines, Béthune, Aulnoye, - 16 verschillende plaatsen. In Wallonië: Bouvignes (Dinant) en Luik.

In het Vlaamse land: vóór 1400 Gent. Wellicht van daaruit Pamele-Oudenaarde (oudste vermelding: 1430), Brugge (15e e.?), Velzike-Ruddershoven, Bavegem, O.-Vl.; - Anderlecht (15e e.), Brussel, Leuven (Blauwput, 1563), Mechelen (1536), Antwerpen (1523), Merksem, Hoogstraten (1546); Bergen-op-Zoom, Steenbergen, Waalre, Horst.

Volgens *Schnürer* en *Ritz* (op. cit.) zou, van uit Steenbergen, de verering van onze heilige zich verder verspreid hebben naar Kleve, Westfalen, het Rijnland, tot Beieren, Zwitserland, Oostenrijk, Silezië, enz., vooral in de 17e, 18e eeuw.

Er is denkelijk geen heilige uit ons taalgebied, die een ruimere plaats bekleedt in de hagiografie, de ikonografie, de volkskunde en andere filologische vakken, dan deze Wilgefortis of Ontkommere. Geen wetenschappelijk opgeleid naamkundige heeft, zo ver mij bekend is, zich met die namen bezig gehouden en een verantwoorde verklaring voorgelegd, die de streek van herkomst nader kon bepalen, alsmede de uitbreiding op de voet kon volgen.

De Duitse folkloristen van de oude, romantische stempel, hadden dan ook de baan vrij. Er bestond voor hen geen twijfel omtrent de Germaanse of Duitse oorsprong van de heilige: een Germaanse «Dondergod» (*Bernoulli*, 1900, Tübingen); - «Son-nengott» (Dr. *K. Bornhausen*); - een «gedegradeerde godin» (Prof. *Kern*); en andere (zie *J. Gessler*, blz. 23,24).

De ernstigste geleerden hadden zich ten slotte neergelegd bij de verklaring *Virgo fortis*, «sterke maagd», wegens de zielesterkte van de martelares. Maar zulke naamverandering is taalkundig onmogelijk. Ook semantisch stuit men op een grote moeilijkheid: zulke naam kan maar gegeven worden nà de feiten waarop hij steunt.

In deze studie willen wij een nieuw antroponymisch onderzoek wijden aan de namen van de «baardheilige», om de betekenis, de oorsprong en de verspreiding ervan, in tijd en ruimte, vast te stellen.

Wij houden ons dan niet meer op met de geschiedenis, noch de folklore (bedevaarten, gebruiken, afbeeldingen, enz.) van de heilige. Men vindt al deze inlichtingen in de boven vermelde monografie van *Jan Gessler*, die zelf steunt op het Duitse standaardwerk van *Schnürer* en *Ritz*.

En om te beginnen: *Wilgefortis* is een mansnaam, geen vrouwen-naam. Met deze verrassende vaststelling valt onmiddellijk de absurde legende weg. De ikonografie stelt steeds een vrouwelijk, op een kruis genageld, lichaam voor, waarop het hoofd met baard begroeid, het enige mannelijk bestanddeel is.

Laten we nu de onderdelen van het woord afzonderlijk beschouwen.

WILGE

Het eerste lid van de samenstelling is onl. *Willja*, «(goede) wil», hetzelfde bestanddeel als in *Wilhelm, Willem, Wilfried*.

In Romaanse woorden wordt al vroeg de «l mouillé» van het gesproken woord door *lg* en *gl* weergegeven (*A. van Loey*, Mnl. spraakkunst, blz. 77), naast *guil*; aldus *Guillaume, Guillard, Guilbaud, Guilbert, Guillerme* (Dauzat), - verkort tot *Guille*; - ital. *Guglielmo*; engels, uit het frans, *William*, ingevoerd bij de Normandische verovering (1064).

Van in de 10e eeuw komt de spelling *Wilgelmus* naast *Wilhelmus, Willelmus*, herhaaldelijk voor in de uiterste westhoek aan de zee. Hier enkele voorbeelden:

941 *Wilgelmus*, getuige (Gent). OGN, 171, Dip.; - 1190 *Willelmus decanus de Bergis* (St.-Winoksbergen); - 1214 *Wilgelmus de Ostkerke, ballivus Furnensis* (Veurne Amb., F. XI, 954); - 1221 *Wilgelmus*, var. *Wichelmus de Bergis, miles* (St.-Winoksbergen, Nord), Fl. I, 816; F I, 385; - 1280 *Wilgemettus de Hille*, variante: 1281 *Willaumes dou Hille* (Ieper). F. VI, 20. - Vgl. frans: *Guillemets*.

Vrouwennamen: 1370 *Wilgemine*, weduwe Jacop Stuyvers (St.-Winoksbergen, Nord); - 1370 *Wilgemine Roos*; - 1378 *Wilgemine* twijf 's Visschers (Bergen, Ambacht), Aud. 662, 950, 1170.

In plaatsnamen: 1302 *den Wilieminen aprelle* (Sluis) F. XVII 568; - 1361 *Wilgemijns stic* (Lissewege).

Verkorting: o. frans *Guille* (Dauzat); *Sainte Wille*, vereerd te Estaimpuis (Winkler, Studiën); te vergelijken met fries *Wiggele*: ca. 1500 *Wigle Scemaker* (Leeuwarden); 1511 *Wigle Sywurds* (ib.). Misschien hoort de herlatinisering *Viglius* hier bij?

Afwijkende spellingen zijn: 1507 *Sancte Willefordis*, vereerd te Rekem bij Menen (W.-Vl.); - 1544 *H. Wildefordis*, vereerd te Hoogstraten, Ant. J.G., blz. 101; - 1528 *Wildefortis* vereerd te Bouvignes, J.G., blz. 41, 154.

Mansnamen: z.d. *Saint Guineford* in Normandië op twee plaatsen, J.G., blz. 154; - 1647 *S. Vignefort*, vereerd te Doudeville in Normandië; *Digneforte*, aliter *Milleforte*, vereerd te Guilmeécourt (Artois, J.G.); - *Illeforte* (ib., blz. 140).

Komt ook voor als mansnaam in Z.-Brabant: 1625 *Willefordus*, gedoopt te Kampenhout, 7-10-1625, zoon van Engelbrecht Peeters en van Anna van Beethoven; peter was *Willefordus van Beethoven*, ESB XLII (1959); - 1770 *Wilgefurdus* (Heurne)

---

(3) Wij gebruikten de volgende sigels om de vindplaatsen aan te duiden: OGN = J. Mansion, Oud-Gentsche Naamkunde; - F. = Karel de Flou, Woordenboek der Toponymie van West-Vlaanderen; - Aud. = Het houc der Audiencie; - ESB = Eigen Schoon en De Brabander; - G.J. = Jan Gessler, op. cit.

naast *Wilgeforta* (ook aldaar), J.G., blz. 180; - andere vr. n. 13e *Willeberge* (abdij Kortenberg Br.), ESB 38, blz. 204.

FRID, - FROOD.

Het tweede lid van de samenstelling is *-frid*, germ. *-frithu*, nl. vrede, beschutting; gelatiniseerd tot *-fridus*, regelmatig ontwikkeld in het romaans, tot *-froid* > *-froot* > *-frot* > *-foort* > *-ford*.

Vergelijk: 1145 *Godefroit*, 1110 *Goffrout* (Gent), 1293 *Godefroot*; 1344 *Godefrot*, - 1281 *Juffroit*; - einde 12e eeuw Meester *Jufroet* (vermeld in Reynaert I), overgenomen zoals de volgende namen uit het frans.

Landfridus: 864 *Lantfretb* (St.-Omaars); einde 12e e. *Lamfreyde* (Reynaert I); - 1372, 1275 *Lanfroot*, *Lamtrout* (Steenvoorde, Fra. Vla.) F. XV 394; - *Maginfridus*: 828 *Maginfrid* (Utrecht) Dip.; - 1237 *Manfraet* (NH) Dip.; 1326 *Mainfroit van Bertine* (Ieper), *Meynfroot* (WV), F. I 864; - einde 13e eeuw *Maynfroyt*; *Raginfridus*: 8e - 12e eeuw *Reinfridus* (passim o.a. Gent); Ofra. *Rainfroid*, *Reinfroot*; - *Hunifridus*: Ofra. *Ontfroi*; - eng. *Umfray*, *Humfrey*.

De mansnaam *Wilfrid* kan dus zeer regelmatig aanleiding gegeven hebben, in het romaans, tot *Wilfroid*, *Wilfroot*, *Wilford*.

De proef op de som geeft ons de ontwikkeling van een gewoon appellatief waarin *-fred* in een andere semantiek voorkomt: *vrede* (*frid*, *fred*) = «beschutting»; * *berchvrit*, «verschansing op een hoogte», *berfrid* (Vercoullie, Et. Wdb.); ofra. *berfroit* > *belfroit* = «klokketoren, wachttorens»; mnl. *belfroot*, *belfoort*, *belfort* (Verdam, Mnl. H. Wdb.); *belfroet*, *beelfroot*, *belford* (Stallaert).

De naam *Wilgeforte* moet dus ontstaan zijn bij het taalgrensg gebied Vlaanderen-Artesië waarschijnlijk reeds in de XIe eeuw.

De mansnaam *Wilfrid* komt voor in Engeland. St Wilfrith of Wilfrid, H. bisschop van York (ca. 634-709).

ONTKOMMER

De tweede naam van de «Vlaamse baardheilige» stelt weer andere problemen. Het woord *Ontcommere* heeft niets te maken met de naam *Wilgeforte*. Het is een unicum; er zijn geen andere voorbeelden van.

De oudste ons bekende vermelding van deze naam is de reeds aangehaalde tekst, te Gent, van ca. 1400: «*ten autere van Sinte Guilleforte die men noemt Sinte Ontcommere*». (J.G., blz. 55).

De gewone middelnederlandse spellingen zijn: *Ontcommen*, *Ontcommere*, soms *Ontcommene*.

In Duitsland, gewoonlijk *Kümmernis*; - in Engeland *Uncumber*.

16e eeuw *Oncommere barbata* (opschrift op een verdwenen beeld te 's-Hertogenbosch), J.G., blz. 164.

De betekenis van het woord *Ontcommer* is goed belicht door het Mnl. Wdb. (Verdam) waar men vindt: «*Ontcommer*, znw. m. «redding, verlossing»; ook naam van een heilige maagd, *Wilgeforte*». Er is een wkw. *Ontcommeren* met mnl. bijvormen *ontcomberen*, en verschillende betekenissen, «ontlasten, redden uit de nood, voorthelpen, verlossen, bevrijden», en meer andere. Verder ook mnl. *commeren*, *becommeren*, «belasten, in nood brengen, enz.», het tegenovergestelde van *ontkommeren*, zoals in het Frans *encombrer* en *désencombrer*, die bij dezelfde woordfamilie thuishoren. - *Désencombrer*: «faire cesser l'encombrement, délivrer». De moeilijkheid ligt niet in de betekenis van die woorden, maar in het grammatikaal gebruik er van. *Ontkommere* is geen «nomen agentis» bij een niet bestaande ww. *ontkommen*, maar een abstracte zaaknaam. De zin is wel «ontlasting, bevrijding, verlossing, redding», niet «verlosser, redster,» enz. Een Franse letterlijke vertaling hiervan is *débarras*, naam van onze heilige te Beauvais, naast «*embarras*».

Andere oude Franse woorden zijn: *encombre*, «*embarras, empêchement*», - *encombrement, encombrer*, «obstruer, embarrasser»; - *décombrer*, «ôter les décombres», *décombres*, mv. «amas de matériaux inutiles qui restent sur le terrain après la démolition d'un bâtiment».

Het ongewone van de naam ligt in het feit dat hier een abstract zelfst. nw. gebruikt wordt als doopnaam in de volkstaal. Men zou hier eerder een toenaam kunnen in zien, alhoewel zulke namen uiterst zeldzaam zijn in het onl.

Er komen nog andere volksnamen voor in de Franse noordweststreek: *Ste. Acombe*, vereerd te Baume-les-Dames (arr. Doubs, Frankrijk), J. Gessler, o.c., blz. 173. Afgesleten vorm van *Encombe*; - *Ste Débarras* of *Ste Uncumber*, vereerd in St.-Stevenskerk te Beauvais (Dép. Oise, Fr.), J.G., blz. 128.

In 15e-eeuwse kalenders vindt men: *Wilgefortis* = *Liberatrix, Deliberatrix, Eutropia, Raganflédis* (feestdag op 20 juli), J.G. blz. 20; - *Sta.-Liberata*, op een Italiaanse volksprent met Spaans opschrift, J.G., blz. 128.

De betekenis van *Ontkommere* is duidelijk: «iets dat de bekommernissen wegneemt, iemand die bevrijdt». Denkeliik was dit woord vroeger in gebruik dan *Wilgeforte*, en wel in dezelfde streek (Frans-Vlaanderen) in de 9e eeuw. Beide namen drongen niet door in de gebruikelijke naamgeving.

Dr. JAN LINDEMANS

Een klooster te Brussel onder de invloed der Devotio Moderna, Sint-Elisabeth van de Berg Sion (1432-1500)

(Vervolg van blz. 420)

HOOFDSTUK III. INRICHTING EN LEEFWIJZE

Zoals wij reeds meedeelden bij het bespreken van de bronnen bezitten wij geen statuten uit de 15e eeuw van het St.-Elisabethklooster. Er zijn slechts twee kleine fragmenten uit latere tijd, waarvan de inhoud nochtans overeenstemt met de overeenkomstige kapitels van de Windesheimse statuten. Deze fragmenten wijzen erop dat een statutenboek moet hebben bestaan. Met deze karige fragmenten konden wij natuurlijk niet veel te weten komen over de inrichting van het klooster.

Uit de 15e eeuw zijn echter de statuten bewaard van de Windesheimse vrouwenkloosters. Ze werden uitgegeven door J. Gallée (67) naar een Latijns handschrift dat uit het midden der 15e eeuw schijnt te stammen (68). Nochtans St.-Elisabeth behoorde niet tot de Windesheimse congregatie, het werd er echter zeer door beïnvloed en stond onder haar geestelijke leiding. We konden deze statuten dus maar met een zekere reserve gebruiken. De inrichting van St.-Elisabeth moet nochtans niet veel verschillen van die der echte Windesheimse kloosters. Ze werden gevisiteerd door Windesheimers, genoten van de privileges verleend aan de kloosters die bij de congregatie waren aangesloten en leefden naar het voorbeeld van Bethanië te Mechelen, Facons-hof te Antwerpen en St.-Barberendaal te Tienen, die alle officieel bij Windesheim behoorden (69). Wij denken dat er redenen genoeg zijn om ons, voor de inrichting van St.-Elisabeth, te mogen baseren op de Windesheimse statuten. We hebben dan trouwens nog verschillende oorkonden uit de 15e eeuw van St.-Elisabeth, die telkens voorschriften bevatten voor de inrichting (70). Hier zien wij dat deze richtlijnen totaal overeenstemmen met die van de Windesheimse statuten, zo bijvoorbeeld wat betreft de keuze van de priorin, het aanvaarden van novicen, de clausura, de priesters die ten dienste van het klooster staan.

Tenslotte keken wij ook een statutenboek na van niet-Windesheimse kloosters, nl. van St.-Ursula te Leuven, Mariëndaal te Diest, O.-L.-Vrouw in d'Else te Zichem en St.-Niklaasberg te

---

(67) J. H. GALLEE, *Middeleeuwse kloosterregels, De regel der Windesheimse vrouwenkloosters*, *Archief voor Nederlandse Kerkgeschiedenis*, dl. 5, 1895, blz. 250-322.

(68) J. ACQUOY, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, Utrecht, 1875, dl. I, blz. 208.

(69) Cfr. blz. 63.

(70) ASGB, nr. 2133: KBB, *Handschriftenkabinet*, nrs. 13515 en 12792.

Aarschot, die, evenals St.-Elisabeth, onder de invloed der Devotio Moderna stonden. In de stichtingsakte wordt gezegd dat St.-Elisabeth het voorbeeld moet volgen van St.-Ursula te Leuven, waar bij de stichting, zusters van het Gemene Leven van Zutphen waren gekomen om het klooster volgens de nieuwe geest in te richten (71). Te Diest waren zusters uit Nijmegen overgekomen; dit klooster stond onder de geestelijke leiding van de Windesheimse inrichting, Bethlehem bij Leuven (72). De moeilijkheid is nu dat dit statutenboek dateert uit 1642. Zouden de toestanden na twee eeuwen nog niet gewijzigd zijn? Na het concilie van Trente in 1563 zijn toch heel wat veranderingen doorgevoerd. Het concilie herinnerde de religieuzen aan de verplichtingen van de drie geloften, het volgen van de kloosterregel, het gemeenschappelijk leven en het verbod iets in eigendom te bezitten (73). Het verbod de kloosterlingen zich te verwijderen van hun klooster; en tot het herstel van de clausuur in de vrouwenconventen werden de strengste maatregelen genomen: aan iedereen werd verboden, op straf van excommunicatie, het slot van de religieuzen te breken, indien men niet de toelating van de bisschop had. Novicen werden, voor hun kleding en professie, eerst door de bisschop ondervraagd. In de kloosters die rechtstreeks van de H. Stoel afhingen, kregen de bisschoppen macht tot hervorming.

Zouden de statuten in deze kloosters ook niet herzien en gewijzigd zijn in de loop van de tijd? Hiervoor keken wij de visitaties «ad limina» na (74): de bisschoppen moesten regelmatig naar Rome gaan - bij ons was het om de 4 jaar - en een rapport inleveren over de religieuze situatie in hun diocees. Deze gewoonte was zo georganiseerd in 1585; wij zien nu dat in deze visitaties nergens sprake is van hervormingen in de vermeldde kloosters. Misschien worden in deze rapporten ook maar alleen de belangrijke hervormingen vernoemd. Trouwens, vergelijken wij de tekst van deze statuten uit 1642 met die van de 15e-eeuwse Windesheimse statuten, dan zien wij dat er slechts weinige en onbelangrijke verschillen te bespeuren zijn (75). Wij zouden hier misschien kunnen opmerken dat de Devotio Moderna als nieuwe beweging in de 15e eeuw, die vooral een beter en strenger kloosterleven op het oog had, en die de voorschriften, waarop later het concilie van Trente de nadruk legde, goed schijnt nageleefd te hebben, het niet zo nodig moet gehad hebben haar statuten te veranderen na 1563.

(71) E. VAN EVEN, *Louvain dans le passé et dans le présent*, Leuven, 1895, blz. 515.

(72) F. RAYMAEKERS, *Kerkelijk en liefdadig Diest*, Leuven, 1870, blz. 377-388. - E. VAN EVEN, *Bijdragen tot de geschiedenis van Diest en omstreken*, Diest, 1845, blz. 15.

(73) F. WILLOCX, *L'Introduction des décrets du concile de Trente dans les Pays-bas et dans la principauté de Liège*, Leuven, 1929, blz. 49.

(74) A. PASTURE, *Archives de la Visite «ad limina» pour les deux provinces ecclésiastiques des Pays-Bas, Malines et Cambrai (1589-1800)*, Brussel, 1919.

(75) J. H. GALLEE, *o.c.*, blz. 250-322.

Wij menen te mogen besluiten dat de statuten van de echte Windesheimse kloosters en die van de instellingen onder invloed van de congregatie, weinig hebben verschild, zodat het gerechtvaardigd lijkt als bron voor de inrichting de Windesheimse statuten te nemen, te meer nog omdat wij zeker zijn, dat de invloed van Windesheim in St.-Elisabeth uiterst sterk moet geweest zijn.

Natuurlijk kunnen er voor St.-Elisabeth kleine lokale verschillen geweest zijn. Tenslotte kunnen statuten ons nooit het juiste beeld geven van het echte kloosterleven, omdat ze eenvoudig de richting aanwijzen die moet gevolgd worden, maar ons niets meedelen van wat in feite is gebeurd.

A. De Bewoners

De kloosterbewoners van St.-Elisabeth vormden een zeer heterogeen geheel. De bronnen vermelden naast de gewone koorzusters of moniales ook nog novicen, conversen, lekenzusters, donatinnen, commensalen en familiares. Het onderscheid tussen deze verschillende afdelingen is niet altijd even duidelijk.

Bij het aanvaarden van nieuwe leden moest men een strenge selectie toepassen. Volgens de statuten mocht men maar zoveel leden aannemen als er in het klooster konden onderhouden worden. Als het klooster voor 40 koorzusters en 10 conversen kon zorgen, dan mochten er maar zoveel toegelaten worden. Boven dat getal mocht men niet gaan zonder toelating van bisschop en visitators en 't grootste deel van het convent zonder het oordeel van de meerderheid.

Als iemand zich kwam aanmelden, dan werden eerst allerhande inlichtingen ingewonnen aangaande de familie en de persoon zelf, haar gedrag en gezondheid, kennis en vaardigheid. Werd alles naar wens bevonden, dan trad ze zonder enige geldelijke verplichting het klooster binnen. Na een paar maanden werd de eerste beslissing getroffen; de postulante werd weggestuurd of als novice aanvaard. Niemand mocht als novice ontvangen worden indien zij nog niet ten volle 12 jaar oud was (76). In het aanvaarden van novicen mocht geen onderscheid gemaakt worden volgens het bezit. De novice werd een half jaar of langer in proeftijd gehouden, gedurende dewelke men haar leert bidden en zingen. Vóór 14 jaar mag niemand tot het habijt worden toegelaten. Op de dag waarop de novice het habijt wil, komt ze in 't kapittel en legt zich voor de voeten der priorin, die haar vraagt of ze niet gebonden is door vroegere beloften en of er geen andere hinder bestaat om haar te ontvangen. De novice wordt dan gewezen op de strengheid der orde. Als de novice ontvangen wordt, krijgt ze toch nog de vrijheid uit het klooster weg te gaan tot ze geprofest wordt. De kleding gebeurt door de rector van het klooster; oorspronkelijk bij de stichting was bepaald dat het door de landdeken van Brussel zou gebeuren;

(76) SAB, nr. 1357, f° 10v.

in 1436 nochtans verandert dit reeds en neemt men in St.-Elisabeth de gewoonte aan van de Windesheimse kloosters. Wanneer de novice gekleed wordt, doet ze afstand van al haar bezit en geeft het aan de priorin (77).

Na de kleding begint de periode van de «inzettinghe»: men stelt de novice onder de leiding van een oudere zuster, die haar leert hoe zich te gedragen, te spreken en te zingen. Ze moet zich wennen aan 't kloosterleven: «ze moet een nieuw mens worden in Christus». Ze mag niet spreken met mensen van buitenuit, tenzij in tegenwoordigheid van de priorin. Na deze proeftijd wordt de novice op een bepaalde dag geprofest. In het kapittel ligt ze voor de voeten der priorin, die haar de keuze geeft in 't klooster te blijven of weg te gaan. De professie schrijft de zuster met eigen hand. Kan ze niet schrijven, dan doet een andere zuster het, maar onderaan de tekst zet de geprofeste dan zelf een kruis (78). Nu is de novice monialis geworden; maar ze mag nog niet stemmen in het kapittel, indien ze geen 18 jaar oud is.

Een tweede afdeling vormden de conversen, die een wezenlijk bestanddeel uitmaakten van het kloosterpersoneel. Ze legden de drieledige gelofte af en waren dus in de volle zin van het woord kloosterlingen. In het klooster vervulden ze materieel werk, handenarbeid. Ze verbonden zich daartoe voor levenslang. Met toelating van het kapittel kon een converse overgaan tot de staat van koorzuster; deze toelating werd echter zeer zelden gegeven. De professie van conversen gebeurt op dezelfde wijze als die van de monialis; alleen hun kleren worden niet gewijd zoals bij de anderen. Hun kledij verschilt weinig van die der moniales: ze dragen een grijze mantel in plaats van een zwarte en ze hebben geen zwarte sluier. Ook zij doen bij hun professie afstand van hun bezit. Waarop steunt nu eigenlijk het onderscheid dat men maakt tussen moniales en conversen? Dit wordt nergens meegedeeld. De statuten zeggen dat men geen onderscheid mag maken volgens de rijkdom bij het aanvaarden van novicen. Arm en rijk mogen dus in het klooster opgenomen worden. Misschien was de keuze monialis-converse vrijwillig. Verlangde men converse te zijn, dan kreeg men misschien meestal wel de toelating, zelfs indien men rijk en ontwikkeld was. Acquoy vermeldt dat er bij de Windesheimers zeer vooraanstaande edelen en burgers waren die vroegen convers te worden (79). Of men altijd vrij

(77) Hun kledij bestaat uit een onderrok en overrok van grof wit wollen laken. Hun mantel is zwart en gevoederd met wit laken. Ze mogen geen linnen gebruiken. Alleen de hoofddoek en sluier zijn in linnen.

(78) In de KBB, *Handschriftenkabinet*, nr. 20451, wordt een ceremoniaalboek bewaard in het Latijn en in het Nederlands, van een klooster van de orde van St.-Augustinus. Het wordt toegekend aan St.-Elisabeth. Het dateert uit de 18e eeuw. Dit boek bevat de beschrijvingen der ceremoniën voor de kleding, professie en jubileumviering. De inhoud ervan komt helemaal overeen met de gewoonten, in de Windesheimse statuten beschreven.

(79) J. ACQUOY, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, Utrecht, 1875, dl. I, blz. 113.

mocht kiezen om monialis te worden, is misschien minder waar. Stelde men geen financiële eisen, dan vroeg men misschien toch een minimum aan verstandelijke ontwikkeling. En toch schenen er bij de koorzusters ook minder ontwikkelden aanwezig te zijn; waarom vermelden de statuten anders het volgende, en dit vinden we ook in de stichtingsakte van 1432: als iemand niet geleerd genoeg is om de grote getijden te zingen, dan mogen ze andere gebeden in de plaats doen; als ze zelf hun professie niet kunnen schrijven, dan mag een andere het in hun plaats doen. Maar waarschijnlijk waren de conversen over het algemeen toch de minder ontwikkelden en misschien zelfs ook de minderen in sociale rang. Een vaste reden kan hier echter niet aangegeven worden. Ook Acquoy geeft geen bepaalde reden voor het onderscheid; hij noemt de conversen, kloosterlingen die om een of andere reden, bij voorbeeld een te weinig geleerde geest, voor de dagelijkse kerkdiensten minder geschikt zijn (80).

Het onderscheid tussen lekezusters en familiares is moeilijker te bepalen. Waarschijnlijk ligt het hierin dat de familiares meer uitsluitend voor gespecialiseerde arbeid gebruikt werden. Ze waren geen eigenlijke kloosterlingen zoals de conversen; ze waren eenvoudig kloosterbewoners, die zolang ze verkozen in het convent te blijven, gehoorzaamheid aan de priorin beloofden.

Ook de donatinnen waren geen kloosterlingen. Het waren vrouwen die zich met al hun bezit aan het klooster overgaven; in ruil daarvoor moest het klooster hen levenslang binnen zijn muren houden. Intussen waren ze zoals iedereen tot arbeid verplicht. Wilden ze het klooster verlaten, dan hadden ze niets terug te vragen van hetgeen ze eens vrijwillig afstonden. We vonden een voorbeeld hiervan in een cartularium (81):

«Verbonthrief tusschen onsen goidshuys ende Kateline van Roodenbeke. Te wetene wat wy huer beloeft hebben binnen haren leven ende nae huer doot. Wy suster Barbara vander Hagen priorinne... midts sommigher begheerten caritaten ende heneficien die sy onsen clooster ghedaen heeft van crven, tocht ende haven die sy onsen cloester overgegeven hebben, we hebben heloeft haer te ghevene ende wel te betatene alsoe langhe als sy leven sal alle maende 1 peeter vanden welcken dierste payment beghinnen sal in April inden jaer hieronder bescreven. We hebben oeck heloeft soe verre si sieck worde om sterven dat wy haar dan inder firmeryen ons cloesters nemen ende by onden biechtvaders die sacramenten haer te gevene ende nae haer doot op ons kerekhoff begraven ende haer utvaert doen. Maer alsoe langhe als sy binnen den slote wesen sal, soe en selen wy niet ghehouden wesen eenich gelt haer te gheven ten ware dat sy naemaels weder buyten weende, soe selen wy altoes ghehouden syn alle maende te betalen als voirscreven. Item dat wy alle jare eeuwelyck in ons cloester nae haer doot tweemaal tjaers jaerghetijden houden met vigilien ende misse ende op elk van haeren jaerghetijden salmen den convente pietantie gheloven van Rinsche wyn Vorts gheloven wy dat wy haer een vander tween cleyghuyskens in de s. Laureysstrate laten selen voer haer woeninghe huer leven lanc.

Tenslotte waren er nog de «gheduerighe commensalen». De-

---

(80) J. ACQUOY, *o.c.*, dl. I, blz. 111.

ze waren aan wet noch regel gebonden en niet eens tot gehoorzaamheid verplicht. Ze leefden naar eigen goeddunken, en waren dus voor de kloosterorde gevaarlijk. Waren deze aanwezig in St.-Elisabeth? In de stichtingsakte worden ze vermeld; schijnbaar waren ze toegelaten, maar een concreet voorbeeld ervan vonden we niet terug.

Hoe evolueerde nu het aantal kloosterbewoners in St.-Elisabeth? Hierover vonden wij in de oorkonden enkele aanduidingen. In een akte van 1437, op het ogenblik dat het klooster vijf jaar bestond, wordt gezegd dat er twaalf zusters waren. In een oorkonde van 17 maart 1452 (82) worden er 32 geprofeste nonnen vernoemd die «tghemeyn convent» vertegenwoordigen. In 1462, als de hertogin Isabella tot de paus een verzoek richtte om 't klooster op te nemen in de congregatie van Windesheim, wordt er gesproken van ongeveer 60 nonnen (83).

Het maximum-aantal is dus al overschreden: de materiële middelen van het klooster moeten dus wel voldoende geweest zijn, anders mochten er niet meer dan 50 aangenomen worden. De voortdurende stijging van het aantal kloosterbewoonsters is wel een bewijs van de geestelijke en materiële welstand (84).

Hoe was nu de sociale toestand van de kloosterzusters? Uit welk milieu kwamen ze gewoonlijk. Deze vraag is heel moeilijk te beantwoorden, omdat de bronnen hierover zwijgen. In het obituarium wordt zelfs niet gezegd vanwaar ze zijn.

Uit de 18e eeuw zijn op het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen vragenlijsten bewaard, die vóór de professie door de novicen werden beantwoord. Iets dergelijks is voor de 15e eeuw nochtans niet bewaard. Misschien bestonden deze toen nog niet. Misschien kwam deze methode slechts in gebruik na het concilie van Trente; van dan af werd het aannemen van religieuzen veel strenger gecontroleerd; de novicen werden door de bisschop ondervraagd. Dergelijke lijsten hadden ons heel wat inlichtingen kunnen geven over de sociale toestand van de zusters; want zo moesten bij voorbeeld de volgende vragen beantwoord worden: Hoe oud zijt ge, wie zijn uw ouders, vanwaar zijt ge, hebt ge geen geldschulden gemaakt, brengt ge een «dote» in dit klooster?

We zijn nu echter verplicht ons te houden aan de schaarse gegevens die we voor de 15e eeuw in onze bronnen vonden. Volgens de statuten mocht men dus geen onderscheid maken op grond van het bezit: iedereen was toegelaten. Als men de namen nakijkt, dan ziet men dat er bij zijn van zeer vooraanstaande Brusselse families, zoals de Gerines, van den Hertvelde, Tserclaes,

(81) ARB, *Kerkelijk archief*, nr. 13084, f° 209.

(82) ARB, *Kerkelijk Archief*, nr. 13088, f° 117.

(83) SAB, nr. 1357, f° 27.

(84) In een oorkonde van 1515 wordt vermeld dat er in St.-Elisabeth «alle dage 95 personen tonderhouden waren». Dit feit valt wel buiten onze tijdsgrenzen, maar het wijst wel op de voortdurende aangroei van de kloosterbevolking. Cfr. ARB, *Kerk. Arch.*, nr. 13086, f° 71.

Steenberch, Cluetincx, van Linkebeke, Leonys, van Watermale, van Roodenbeke of van de Leuvense familie der Pynnox. Deze patricische families waren niets anders dan rijkgeworden handelaars, vooral lakenhandelaars, die een zeer belangrijke rol speelden in de politiek der steden en steeds vertegenwoordigd waren in de stadsmagistraat. Daarnaast zijn er minder sprekende namen, maar die we toch herhaaldelijk terugvonden in de lijsten van Brusselsche schepenen, zoals Taye, Tseraerts, van Cockelberghe, d'Yedeghem. In welke mate deze kloosterzusters verwant waren met deze families, hebben we haast nooit kunnen uitmaken. Maar de enkele gegevens die we konden verzamelen bewijzen toch dat er kloosterzusters in St.-Elisabeth waren van zeer vooraanstaande families; we zullen enkele voorbeelden geven: van 1456 af wordt als monialis vernoemd Lysbet van Dynter, dochter van Ambrosius van Dynter die sekretaris was van de Brabantse hertog; omstreeks 1446 en 1452 waren er twee dochters in St.-Elisabeth van Jacob van Serines en Margareta Lievens, die we reeds bij de stichting vernoemden als de rijke weldoeners van het klooster; van 1468 af worden twee moniales vernoemd uit de edele familie van den Heetvelde, die in de 15e eeuw een van de rijkste en meest invloedrijke families van Brussel was, namelijk Beatrix en Johanna van den Heetvelde; zuster Lysbet van Watermale was kleindochter van de «cellifex» van hertog Wenceslaus.

De sociale stand van de kloosterbewoners is natuurlijk van groot belang voor de inkomsten van het klooster. Niet alleen moest de kloosterzuster bij haar kleding afstand doen van al haar bezit, maar gewoonlijk bracht ze bij haar intrede ook een «dote» mee. Voor de 15e eeuw vonden we in onze bronnen hiervan geen voorbeelden; voor de 18e eeuw zagen we dat praktisch al de moniales een som meebrachten, waarvan het bedrag schommelde tussen 100 en 2100 gulden. Daarenboven traden de familieleden van de zusters vaak als weldoeners van het klooster op; niet alleen werden onroerende goederen en erfelijke renten gegeven, maar ook sommen gelds.

We hebben hier alleen kunnen aanduiden dat er in St.-Elisabeth geen onderscheid was naar bezit of afstamming, zoals de statuten wel voorschreven, maar dat dit feit niet belet heeft dat er ook zeer rijke en vooraanstaande families in het klooster vertegenwoordigd waren.

We hebben nu ook nog de vraag te stellen naar het intellectueel peil der kloosterzusters, en vooral der moniales; voor de conversen mag men normaal aannemen dat ze tot de minder ontwikkelden behoorden, steunend op enkele schaars verspreide gegevens. Zoals we verder zullen zien wanneer we de aktiviteit der kloosterbewoners zullen bespreken, schijnt er in St.-Elisabeth zeer weinig aan intellektuele arbeid gedaan te zijn. Alleen de archaria schijnt zich met dergelijk werk beziggehouden te hebben, en hieronder verstaan we dan het afschrijven van oorkonden ten behoeve van het eigen archief en het bijhouden van het

kloosterarchief. Hoofdzakelijk hield men zich met handenarbeid bezig. Hoge intellektuele vereisten zal men wel niet aan de moniales gesteld hebben, maar toch moesten ze de getijden goed kunnen bidden. Waren ze hiertoe niet verstandig genoeg, dan mochten ze dus andere gebeden in de plaats zeggen. Er zal wel een verband bestaan hebben tussen de aktiviteit die men van de bewoonsters eiste en de verstandelijke ontwikkeling. Welnu, de aktiviteit bestond vooral uit bidden en handenarbeid. De statuten spreken ook uitsluitend over «de labore manuum» (85). Legde men zich in sommige kloosters van dezelfde orde meer toe op intellektuele arbeid, dan schijnt dit zeker geen algemene regel, maar eerder een uitzondering te zijn. Aan lektuur mocht er wel gedaan worden; er was een kloosterbibliotheek, en na de priemen mochten de zusters aan de armaria boeken vragen. Uit de 18e eeuw is er een kataloog bewaard van de boeken die St.-Elisabeth in bezit had (86). Hiermee weten we natuurlijk niet bepaald, welke de toestand der bibliotheek in de 15e eeuw was. Een rijke verzameling schijnt het zeker niet geweest te zijn, naar we uit deze kataloog kunnen opmaken. Het zijn natuurlijk praktisch uitsluitend boeken aangaande godsdienstige onderwerpen, de Bijbel, heiligenlevens, sermoenen, ook wel eens Ruusbroec en Flavius Josephus. Opvallend is dat er geen boeken in het Latijn voorkomen, maar alleen in het Diets en soms ook eens in het Frans. Misschien kenden de moniales over het algemeen wel geen Latijn; we zien dat in 1552 de priorin de stichtingsakte en andere belangrijke oorkonden deed vertalen door een priester «uten latijne int duytsche» (87). Geen zuster mocht volgens de statuten boeken schrijven of vertalen zonder toelating van het kapittel. We vonden één voorbeeld voor het schrijven of vertalen van een boek door een monialis van St.-Elisabeth (88): «*Hugonis de Sancto Victore expositio Regule Sancti Augustini. 116 folia in lingua belgica*». Op de band leest men: «Int iaer ons Heren 1468 op den 8sten dach van Mey was dit boec volscreven van suster Katherinen Wigaerts professie nonne ten sinte Lysbette uit Cloester te Brussel.»

(Wordt vervolgd)

ANNY TOLLEBEFK

---

(85) J. H. GALLEE, *o.c.*, blz. 301.

(86) ARB, *Caisse de religion*, nr. 71.

(87) SAB, nr. 1357, f° 1.

(88) *Die Sammlungen der vereinten Familien, und Privatbibliothek Sr. M. des Kaisers, Wenen, 1873, dl. I, blz. XIV.*

De voorouders van Jan III, hertog van Brabant, en van Willem III, graaf van Holland

65. SCHOTLAND

- I. KENNETH I, Koning van Schotland 840, + 858. - Vader van:
- II. CONSTANTINUS II, Koning van Schotland. - Vader van:
- III. DONALD VI, Koning van Schotland. - Vader van:
- IV. MALCOLM I, Koning van Schotland. - Vader van:
- V. KENNETH II, Koning van Schotland, + 994. - Vader van:
- VI. MALCOLM II, Koning van Schotland 1005, + 1034. - Vader van:
- VII. BETHOE, van Schotland, × ca. 1000 Crinan. - Onders van:
- VIII. DUNCAN I, Koning van Schotland 1034, + 1043. - Vader van:
- IX. MALCOLM III, Koning van Schotland 1047, + 1093. - × Margaret van Engeland, Heilige, ° 1046, + 1093 (zie nr. 64). - Van wie:
  - 1° DAVID, volgt onder X.
  - 2° MAUD, Heilige, + 1118. - × 1100 Henry I koning van Engeland, + 1135 (zie nr. 40).
  - 3° MARY, + 1116. - × Eustache III graaf van Boulogne, + ca. 1125 (zie nr. 30).
- X. DAVID I, Koning van Schotland 1124, + 1153. - × Mathilde, dochter van Walter, graaf van Huntingdon, + 1130. - Van wie:
- XI. HENRY van Schotland, graaf van Northumberland en Huntingdon, + 1152. - × 1139, Ada van Varennes, + 1178 (zie nr. 49). - Van wie:
- XII. ALICE, + ca. 1204. - × 1162 Floris III graaf van Holland, + 1190 (zie nr. 10).

66. NOORWEGEN

- I. HARALD I «Schönhaar», Koning van Noorwegen 863, + 936. - × Swanhild, dochter van Eystein, jarl van Hedemarken. - Van wie:
- II. BJOERN, Onderkoning van Westfold, + ca. 927. - Vader van:
- III. GUDROD, Onderkoning van Westfold, + ca. 963. - × Cecilie. - Vader van:
- IV. HARALD «Gränske», Onderkoning van Westfold, + ca. 995. - × Astrid, dochter van Gudbrand. - Van wie:
- V. OLAF II, Koning van Noorwegen 1015. Heilige. + 1030. - × Astrid van Zweden (zie nr. 67). - Van wie:
- VI. ULFHILD, + ca. 1070. - × 1042 Ordulf hertog van Saksen, + 1072 (zie nr. 74).

67. ZWEDEN

- I. EMUND, Koning tot Birka. - Vader van:
- II. ERIK I, Koning van de Zweden en de Goten. + ca. 900. - Vader van:
- III. BJOERN «de Oude», Koning van de Zweden en de Goten 900, + 950. - Vader van:
- IV. ERIK II «de Zeeghaftige», Koning van Zweden 950, + 994. - × Sigrid Storraade, dochter van Skogler Toste. - Van wie:
- V. OLAF III «Skötkonung», Koning van Zweden 994, + 1021. - × Astrid. Van wie:
  - 1° INGRID, + 1050. - × 1019 Jaroslav I grootvorst van Kiev, ° 978, + 1054. (zie nr. 99).
  - 2° ASTRID, × 1019 Olaf II. koning van Noorwegen, + 1030 (zie nr. 66).

68. HUIS DER KAROLINGERS

- I. ARNULF, Hoveling en Gouwhoofdman onder Theodebert II. Koning van Austrasië, Bisschop van Metz. ° ca. 582. + 641. - × Oda. - Van wie:

- II. ANSEGISEL, Hoveling, + 692. - × Begga, Heilige, dochter van Pipin I «de Oude», Huismeier van de Koning van Austrasië, + 694. - Van wie:
- III. PIPIN II «van Herstal», Huismeier van de Koning van Austrasië, Hertog van Austrië, + 714. - × Alpeidis. - Van wie:
- IV. KAREL «Martel», Huismeier en onderkoning van het Frankrijk. ° ca. 688, + 741. - × Chrotrud. Van wie:
- V. PIPIN III «de Korte», Koning van Neustrië, Boergondië en Provence, ° ca. 715, + 768. - × Bertranda, dochter van Heribert, graaf van Laon, en van Bertranda, + 783. - Van wie:
- VI. KAREL «de Grote», Koning 754 en Rooms Keizer 800 van het Duitse Rijk, ° 742, + 814. - × 771 Hildegard, dochter van Gerold, graaf in Vinzgau, en van Imma van Allemanië, ° 758, + 783. - Van wie:
- VII. LODEWIJK «de Vrome», Koning van Frankrijk 814, en Keizer 816, ° 778, + 840. - × Ermengard van Haspengouw, + 818 (zie nr. 3). - ×× 819 Juditta Welf van Beieren, ° ca. 805, + 843 (zie nr. 77). - Uit het eerste huwelijk:
- 1° LOTHARIUS, volgt onder VIII, *Tak van Lotharingen*.
- 2° LUDWIG, volgt onder VIIIbis, *Tak van Duitsland*.
- Uit het tweede huwelijk:
- 3° CHARLES, volgt onder VIIIter, *Tak van Frankrijk*.
- 4° GISELA, ° 820, + 875. - × Everhart markgraaf van Friuli, + 862 (zie nr. 58).

Bastaard:

- 5° ALPEIDIS, × Beggo I graaf van Parijs, + 816 (zie nr. 44).

Tak van Lotharingen

- VIII. LOTHARIUS I, Koning van Italië 817, Keizer 840, ° 795, + 855. - × Ermengard, dochter van Hugo, graaf van Tours, en van Ava, + 851. - Van wie:
- 1° LOTHARIUS, volgt onder IX.
- 2° MARIA-ERMENGARD, × 846 Giselbert graaf van Masau en Darnau 841-863 (zie nr. 1).
- IX. LOTHARIUS II, Koning van Lotharingen. ° ca. 835, + 869. - × Waldrada. - Van wie:
- X. BERTHA, ° ca. 863, + 925. - × Thiébaud graaf van Arles en Vienne, + ca. 903 (zie nr. 52).

Tak van Duitsland

- VIIIbis. LUDWIG «der Deutsche», Duits Koning, + 876. - × 827 Emma Welf van Beieren (zie nr. 77). Van wie:
- IX. KARLOMAN, Duits Koning en Keizer 878, + 880. - Van wie (bastaard):
- X. ARNULF, Duits Koning en Keizer 887, + 899. - Van wie:
- XI. ? GLISMUND, × Conrad van Fritzlar. Graaf van Franken (zie nr. 80).

Tak van Frankrijk

- VIIIter. CHARLES «le Chauve», Koning van Frankrijk 843, Rooms Keizer 875, ° 823, + 877. - × Ermentrud dochter van de graaf van Orléans. - Van wie:
- 1° LOUIS, volgt onder IX.
- 2° JUDITTA, ° ca. 843, × Boudewijn I graaf van Vlaanderen, + 879 (zie nr. 11).
- IX. LOUIS «le Bègue», Koning van Frankrijk, ° 846, + 879. - × Alix van Parijs, + ca. 902 (zie nr. 44). - Van wie:
- 1° CHARLES, volgt onder X.
- 2° ERMENTRUD, ° ca. 870. - × N. - Van wie:
- a. KUNEGUND, × Wigerik, paltsgraaf van Aken, graaf in Bidgau en Triergau, + ca. 919 (zie nr. 19). - ×× Richwin graaf van Verdun, + 923 (zie nr. 20).
- X. CHARLES «le Simple», Koning van Frankrijk 898, ° 879, + 929. - × Edgive van Engeland, ° 896, + ca. 951 (zie nr. 64). - Van wie:
- 1° LOUIS, volgt onder XI.
- Bastaard bij Rothilde:

- 2° ALPEIDIS, × Erleboud, graaf van Hoegaarden, Heer van Chimay, + 921 (zie nr. 2).
- XI. LOUIS IV «d'Outremer», Koning van Frankrijk 936, ° 921, + 954. - × 940, Gerherga van Saksen, ° ca. 914, + 984 (zie nr. 73). - Van wie:
- 1° KAREL, volgt onder XII.
- 2° MATHILDE, × Konrad III koning van Hooghoergondië, + 993 (zie nr. 77).
- XII. KAREL van Frankrijk, Hertog van Nederlotharingen 978, ° 953, + 992. - × Agnes van Troyes + ca. 980 (zie nr. 46). - Van wie:
- 1° GERBERGA, + 1018. - × Lamhrecht I graaf van Leuven, + 1015 (zie nr. 1).
- 2° ERMENGARD, ° ca. 970, + 1012. - × Adelbert I graaf van Namen, + ca. 1000 (zie nr. 18).

69. NOORDMARK

- I. SIEGFRIED, Markgraaf van de Noordmark 936, + 938. - Vader van:
- II. GERO, Markgraaf van de Noordmark 938, + 965. - Vader van:
- III. DIETRICH van Haldensleben, Markgraaf van de Noordmark 965. + 985. - Vader van:
- 1° BERNHARD, volgt onder IV.
- 2° THIETBERGA, × Dedi, Markgraaf van Niederlausitz, + 1039 (zie nr. 75).
- IV. BERNHARD I, Markgraaf van de Noordmark 1009. + 1018. - Vader van:
- 1° BERNHARD, volgt onder V.
- 2° OTHELHILD, + 1044. - × Dirk III graaf van Holland. + 1061 (zie nr. 10).
- V. BERNHARD II, Markgraaf van de Noordmark 1018. + ca. 1045. Vader van:
- VI. KONRAD van de Noordmark, + ca. 1055. - Vader van:
- VII. GERTRUD, + 1116. - × Friedrich, graaf van Formbach (zie nr. 70).

70. WALBECK-SUPPLINBURG

- I. LOTHAR I, Graaf van Walheck, + 929; - Vader van:
- II. LOTHAR II, Graaf van Walheck, + 986. - × Meechthild, dochter van Bruno, graaf van Arneburg. - van wie:
- 1° LOTHAR, volgt onder III.
- 2° EILESWITHA, + 1015. - × Berchtold van Schweinfurt, markgraaf in Zuid-Beieren, + 980 (zie nr. 79).
- III. LOTHAR III, Graaf van Walbeck, Markgraaf van de Noordmark 985. + 1003. - × Ida, dochter van Brün II, burggraaf van Maagdenburg, aartsbisschop van Heiden. - Van wie:
- IV. GEBHART, Graaf van Supplinburg, + 1075. - × Hedwig, dochter van Friedrich, graaf van Formbach, en van Gertrud van de Noordmark (zie nr. 69). - Van wie:
- V. ADELHEID van Supplinburg. - × Simon, graaf van Elzas, hertog van Opperlotharingen, + 1139 (zie nr. 21).

71. PALTS van LOTHARINGEN

- I. HERMAN, Paltsgraaf van Lotharingen tot Aken, + ca. 996. - × Heilwige. - Van wie:
- II. ERENFRIED, Paltsgraaf van Lotharingen 1020, ° 954, + 1034. × Mechtild van Saksen, + 1025 (zie nr. 73). - Van wie:
- 1° LIUDOLF, volgt onder III.
- 2° RICHZA, × Miecislav II koning van Polen, + 1034.
- III. LIUDOLF, Paltsgraaf tot Aken, ° ca. 992, + 1031. - × Machteld, erfdochter van Otto I, graaf van Zutphen. - Van wie:
- IV. ALEYDIS, Gravin van Zutphen. - × Godeschalk graaf van Twente, + ca. 1064 (zie nr. 8).

72. HUIS DER ENGEREN

- I. WARNECHIM, Hertog der Engeren. - Vader van:
II. WIDUKIND, Hertog der Saksen en Engeren. - × Geva, dochter van Eystein, koning van Westfold (Noorwegen). - Van wie:
1° WIGLERT, volgt onder III.
2° HASALA, × Berno, Graaf in Saksen, ° ca. 756, + ca. 813 (zie nr. 73).
III. WICBERT, Graaf in Westfalen, + ca. 850. - × Ordrada. - Van wie:
IV. ECBERT, Hertog der Saksen. - × Ida, dochter van Dietrich, graaf van Ripuarië. - Van wie:
V. MECHTILD, × N. van Saksen, + ca. 909. - Van wie:
VI. DIETRICH, Graaf van Hamaland (Westfalen), ° ca. 872, + 917. - × Ragnhild van Middenfriesland. - Van wie:
1° MECHTILD, Heilige, + 968. - × 909 Heinrich I «der Vogler», Hertog van Saksen, Duits Koning en Rooms Keizer, ° ca. 876. + 936. (zie nr. 73).
2° LAMBRECHT, volgt onder VII.
VII. LAMBRECHT van Hamaland, Graaf van Leuven, × N., van de Betuwe, wellicht dochter van graaf Ricfried (zie nr. 9). - Van wie:
VIII. ALEYDIS, × Renier III «Langhals», Graaf van Henegouw, + 973 (zie nr. 1).

73. HUIS DER OTTONEN

- I. BRUNO I, Hoofdman der Saksen, + ca. 775. - × N., dochter van Dietrich van Asseburg, Hoofdman der Oostfalen. - Van wie:
II. BERNO, Graaf in Saksen, ° ca. 756, + ca. 813. - × Hasala van Saksen (zie nr. 72). - Van wie:
III. BRUNO II, Graaf in Saksen, ° ca. 786. - × Oda. - Van wie:
IV. LIUTOLF, Hertog der Saksen, ° ca. 816, + ca. 874. - × Oda. - Van wie:
V. OTTO, Hertog van Saksen, ° ca. 836, + 912. - × Hadwig. - Van wie:
1° HEINRICH, volgt onder VI.
2° ? BABA, × Heinrich van Babenberg (zie nr. 83).
VI. HEINRICH I «der Vogler», Hertog van Saksen 912, Duits Koning en Rooms Keizer 919, ° 876, + 936. - × Mechthild van Saksen-Hamaland, Heilige, ° 890, + 968. (zie nr. 72). Van wie:
1° OTTO, volgt onder VII.
2° HEINRICH, volgt onder VIIbis, *Tak van Beieren*.
3° HEDWIG, ° 922, + ca. 965. - × Hugues, Hertog van Frankrijk, + 965 (zie nr. 45).
4° GERBERGA, ° 913, + 984. - × Giselbert graaf van Henegouwen, Hertog van Lotharingen, + 939 (zie nr. 1). - ×× Louis IV «d'Outremer», Koning van Frankrijk, + 954 (zie nr. 68).
VII. OTTO I, Hertog van Saksen, Duits Koning en Rooms Keizer 936, ° 912, + 973. - × 929 Edgitha van Engeland, + 946 (zie nr. 64). - ×× 951 Adelheid van Hoogboergondië, + ca. 970 (zie nr. 77). - Uit het eerste huwelijk:
1° LIUTGARD, ° 931, + 953. - × 949 Konrad «der Rote», Hertog van Franken, + 955 (zie nr. 80).
Uit het tweede huwelijk:
2° OTTO, volgt onder VIII.
VIII. OTTO II, Duits Koning en Rooms Keizer 973, + 983. - × 962 Theophana van Konstantinopel + 991 (zie nr. 91). - Van wie:
IX. MECHTILD, + 1025. - × Erenfried, Paltsgraaf van Lotharingen, ° 954, + 1034 (zie nr. 71).

Tak van Beieren

- VIIbis. HEINRICH I, Hertog van Beieren 945, + 955. - × Juditta van Schweinfurt, + 987 (zie nr. 79). - Van wie:
VIII. HEINRICH II «der Zänker», Hertog van Beieren 955, ° 951, + 995.

- × Gisela van Hoogboergondië, - 1006 (zie nr. 77). - Van wie:
IX. GISELA, × 995 Stepan I. Koning van Hongarije, Heilige, + 1038
(zie nr. 87).

74. HUIS DER BILLUNGERS

- I. BILLUNG, Graaf in Saksen, + 967. - Vader van:
II. HERMAN, Hertog der Saksen 961, ° 905, + 973. - × Hildegard. -
Van wie:
1° BERNHART, volgt onder III.
2° MECHTILD, + 1008. - × 961 Boudewijn III, Graaf van
Vlaanderen, + 964 (zie nr. 11). - ×× Godefrid van Ar-
dennen, Graaf van Verdun, Markgraaf van Ename, + 1005
(zie nr. 19).
3° SWANHILD, × Thietmar Markgraaf van de Lausitz (zie nr.
75). - ×× Ekkehard I, Markgraaf van Meissen, + 1002
(zie nr. 76).
III. BERNHART I, Hertog van Saksen 973, + 1011. - × ca. 990 Hilde-
gard, dochter van Heinrich van Stade, Graaf in Heilingau en Hosti.
Graaf van Harsefeld, en van Hildegard. - Van wie:
IV. BERNHART II, Hertog van Saksen 1011, ° ca. 995, + 1059. - ×
Eilika van Schweinfurt, ° ca. 1000 + 1055 (zie nr. 79). - Van wie:
1° ORDULF, volgt onder V.
2° GERTRUD, + 1113. - × 1050 Floris I, Graaf van Holland.
+ 1061 (zie nr. 10). - ×× 1063. Robrecht «de Fries»,
Graaf van Vlaanderen, + 1093 (zie nr. 11).
3° IDA, ca. 1035, × ca. 1067 Adelbert III, Graaf van Namen,
+ 1102 (zie nr. 18).
V. ORDULF, Hertog van Saksen, + 1072. - × Ulfhild van Noorwegen.
+ ca. 1070 (zie nr. 66). - Van wie:
VI. MAGNUS, Hertog van Saksen, + 1106. - × Sofia van Hongarije, +
1095 (zie nr. 87). - Van wie:
VII. WULFHILD, Hertogin van Saksen, + 1126. - × Heinrich IX «der
Schwarze», Hertog van Beieren, + 1126 (zie nr. 77).

75. HUIS WETTIN

- I. DEDI, Graaf in Hassegau 949, + 957. - × N., dochter van Friedrich,
graaf in de Harzgau. - Van wie:
II. DIETRICH, Graaf in Hassegau, + 975. - × Jutta, dochter van Bio,
Graaf van Merseburg. - Van wie:
III. DEDI I, Markgraaf van Niederlausitz, + 1009. - × Thietberga van
de Noordmark (zie nr. 69). - Van wie:
IV. DIETRICH II, Markgraaf van Niederlausitz 1032. + 1034. - ×
Mechtild van Meissen (zie nr. 76). - Van wie:
V. DEDI II, Markgraaf van Niederlausitz, + 1075. - × Oda, dochter van
Thietmar II, Markgraaf van de Lausitz. Van wie:
VI. ADELHEID, + 1071. - × Ernst van Babenberg, markgraaf van Oos-
tenrijk, + 1075 (zie nr. 83).

76. MEISSEN

- I. GUENTHER, Markgraaf van Meissen, + 982. - Vader van:
II. EKKEHARD I, Markgraaf van Meissen 985, + 1002. - × Swanhild
van Saksen (zie nr. 74). - Van wie:
III. MECHTILD, × Dietrich II, Markgraaf van Niederlausitz, + 1034
(zie nr. 75).

77. HUIS WELF

- I. WELF, Graaf in Beieren, + ca. 825. - × Eigilwi. - Van wie:
1° KONRAD, volgt onder II.
2° JUDITTA, ° ca. 805, + 843. - × 819 Lodewijk «de Vrome»,
Duits Keizer, ° 778, + 840 (zie nr. 68).
3° EMMA, × 937 Ludwig «der Dentsche», Duits Koning, + 876
(zie nr. 68).

- II. KONRAD I, Graaf in Argengau en Linzgau, Graaf van Auxerre, + 863. - × Alix, dochter van Hugo, graaf van Tours, en van Ava. - Van wie:
1° WELF, volgt onder III.
2° KONRAD, volgt onder IIIbis, *Tak van Hoogboergondië*.
- III. WELF I, Graaf in Argengau en Linzgau, + ca. 876. - Vader van:
- IV. ETICHO, Graaf in Ammergau, + ca. 910. - Vader van:
- V. HEINRICH «mit dem Goldenen Wagen», Graaf in Ammergau. - × Atha van Hohenwart, + ca. 975. - Van wie:
- VI. KONRAD «der Heilige», Bisschop van Konstanz 934, + 975. - Vader van:
- VII. RUDOLF II, Graaf tot Altdorf. - × Ita, dochter van Kuno, graaf van Oeningen, + ca. 1000. - Van wie:
1° WELF, volgt onder VIII.
2° KUNO, Graaf in Zuid-Beieren. - Vader van:
a. KUNEGUND, × Heinrich, Graaf aan de Pegnitz 1021-1043 (zie nr. 79).
- VIII. WELF II, Graaf in het Lechrain, + 1030. - × Irmtrud van Luxemburg, + ca. 1057 (zie nr. 20). Van wie:
- IX. KUNEGUND, Gravin in Beieren, + ca. 1055. - × Azzo II, Markgraaf van Este, • 997, + 1097. - Van wie:
- X. WELF IV, Hertog van Beieren 1070, + 1101. - × 1071, Judita van Vlaanderen + 1094 (zie nr. 11). - Van wie:
- XI. HEINRICH IX «der Schwarze», Hertog van Beieren, 1120, + 1126. - × Wulfhild, hertogin van Saksen, + 1126 (zie nr. 74). - Van wie:
- XII. JUDITTA, + ca. 1130. - × Friedrich II hertog van Zwaben, + 1147 (zie nr. 81).

(Wordt vervolgd)

Mr. LEO LINDEMANS

UIT OUDE PAPIEREN

HYGIENE VROEGER!

Een meester-apotheker van Brussel attesteert voor zijn schoonzuster Juf. Johanna de Bry, weduwe van Sr Franchoy's Imbrechts, dat hij deze laatste had «gecureert van de vuyligheyt ofte pocken...». Deze had hem «versocht ende gebeden dat hijt nyet en soude seggen aen sijne vrouwe... maer alsoeden te laete was, door dijen hij sijne huysvrouw hadde bedorven ende de vuyligheyt bij geseth», en ook haar kinderen» bij haer int bedde geleghen hebbende, waervan sij gestorven sijn». De vrouw meende dat het was «van eenighe sancten door dyen sij soo miserabel waren», en deed «diverse bedevaerten ende wegghen». Naderhand vernam zij dat het de «vuyligheid» was. «ende dat de kinderen een quaeden rueck van bedde hadden gevat» (Brussel, 1659).

RAB, Notariaat, nr. 2314.

P. L.

De bibliotheek van Jan van Heylbroeck

(Vervolg van blz. 14)

- [112] Mattheus Gribaldi de methodo ac ratione studendi viij st.
Matthei Gribaldi de Methodo ac ratione studendi libri tres,
Lugduni, apud A. Vincentium, 1541, 8°. [Herdrukken: Lug-
duni, apud S. Gryphium, 1544, 8°; Coloniae Agrippinae,
apud haeredes A. Bickmanni, 1533, 8°; Venetiis, apud D.
Lilium, 1559, 8°; Lugduni, apud J. Frellonium, 1566, 12°.]
- [113] Textus juris canonici in 4 vol. v R.
- [114] Methodus Lagi xiiij st.
Methodica utriusque juris traditio, Lovanii, apud B. Gra-
vium, 1565, 16°.
- [115] Confessionale Nauarri ij R. vj st.
Enchiridion sive Manuale confessoriorum et poenitentium...,
Antverpiae, ex officina C. Plantini, 1575, 4°.
- [116] Arresta Paponis ij R.
*Arrestum, sive placitum parlamenti tholosani... cum... anno-
tationibus... Joan. Corasii... quibus adjunximus arrestum...
ex... Joannis Paponis XXII arrestorum libro...*, Francofurti,
1588, 8°.
- [117] Decisiones Capellae Tholosanae xv st.
Decisiones Capelle sedes archiepiscopalis Tholose, Lugduni,
1512, 4°.
- [118] Classes Oldendorpii xxvj st.
*Actionum forensium progymnasmata, interpretatio item,
complectens universi juris cognitionem... in classes septem
distincta...*, Lugduni, apud S. Gryphium, 1545, 8°. [Her-
druk: Lugduni, apud A. Gryphium, 1566, 8°]
- [119] Decisiones Guidonis Papae xviiij st.
De uitgaven van de *Decisiones* zijn zeer talrijk; wij vermел-
den slechts de volgende: Lugduni, apud Jacobum Myt, 1516,
4°; Lugduni, apud Theobaldum Doyen, 1534, 4°; Lugduni,
in edibus chalcographi Jacobi Myt, 1538, 4°; Lugduni, apud
haeredes J. Juntae, 1554, 8°; Francofurti ad Mœnum, apud
S. Feierabend, 1573, fol.; Lugduni, sumptibus P. Tinghi,
1577, 8°.
- [120] Practica Judiciaria Lanfranci xviiij st.
Practica Lanfranci Aurea et excellens... judiciaria practica...,
Lugduni, per S. Maillet, 1538, 8°.
- [121] Melchior Eling (?) in institutis xiiij st.
- [122] Jo. Langhecrucius de causis et remedijs horum malorum
temporum etc. xxij st.

De Malorum horum temporum causis et remediis, deque Divinis Officiis debite peragendis, Canonorum, et aliorum Ecclesiasticorum Speculum, ex S.S. Scripturis, Pontificum, et Conciliorum Decretis, nec non S.S. Patrum, aliorumque Doctorum dictis ac sententiis collectum et compositum, Duaci, apud Joan. Bogardum, 1584, 8°.

- [123] *Idem de vita et honestate canonicorum* xxiii st.
- [124] *Summa [armilla]?* xvj st.
- [125] Lud. Gomesius in *Regulas cancellariae apostolicae xxxij st. Commentaria in judiciales regulas cancellariae*, Parisiis, apud J. Kerves, 1554, 8°. [Herdruk: Lugduni, apud C. Pesnot, 1575, 8°.]
- [126] *Decisiones Bellemere* xxvij st.
Decisionum opus reverendi patris et D. domini Egidii Bellemere...., Lugduni, 1508, 4°. [Herdruk: Lugduni, per Joannem David, 1529, 8°.]
- [127] *Dynus de Regulis juris* vj st.
Dynus de Regulis juris, Romae, A. Rot. 1472, fol. [Herdrukken: Parisiis, 1498, 8°; Lugduni, apud B. Bonny, 1532, 8°; Lugduni apud N. Parvum, 1540, fol.; Lugduni, apud J. e. F. Frelloni fratres, 1545, 8°; Lugduni, apud A. Vincentium, 1562, 8°; ibid., 1577, 8°; Lugduni, ex officina Juntarum, 8°.]
- [128] *Arresta amorum* viij st.
Beroemd werk van Martial d'Auvergne, met talrijke drukken in de loop van de XVIe eeuw. Twee van de meest verspreide waren: *Aresta Amorum cum erudita Benedicti Curtii explanatione*, Parisiis, Car. Langelier, 1544, 8°, en *Aresta Amorum LII. Accuratissimis Benedicti Curtii Symphoriani commentariis ad utriusque juris rationem, forensiumque actionum usum quam acutissime accomodata*, Parisiis, apud Gulielmum Nigrum, 1555, 16°.
- [129] *Defensorium juris per Jo. Monachum* vj st.
Tra. domini Jo. Monaci denominatus Defensorium juris..., Venetiis, 1502, fol.
- [130] *Methodus juris ciuilib per Cornhusium* vij st.
Digestorum seu Pandectarum juris civilis partitio et methodus... auctore Guilielmo Cornhuysio, Antwerpiae, ex officina C. Plantini, 1565, 8°.
- [131] *Oikonomia Rami* vij st.
Œconomia seu dispositio regularum utriusque juris..., Lovanii, 1557. [Herdrukken: cf. Dekkers, B.B.J., 168.]
- [132] *Jacobi Reijuardi ad Leges xij tabularum* vj st.
Jacobi Raevardi. Ad Leges Duodecim Tabularum liber sin-

- gularis*, Brugis Flandrorum, apud H. Goltzium, 1563, 8°. [Herdrukken: cf. Dekkers, *B.B.J.*, 143.]
- [133] *Regulae et fallentiae Barth. Sosini* x st.
Regule, cum suis ampliacionibus et fallentibus, e toto jure delecte..., Lugduni, M. Boillon, 1519, 8°. [Herdruk: Lugduni, M. Lescuyer, 1533.]
- [134] *Joannes Sottealli tituli communes constitutionum Pontificalium et Synodarium* viij st.
Summa pontificalium et synodarium constitutionum in locos seu titulos communes redacta, opera et industria Joannis Sottealli, Lovanii, apud P. Zangrium, 1570, 8°. [Herdruk: Venetiis, Regazola, 1574, 8°.]
- [135] *Franciscus Duarenus de sacris ecclesiae et ministerijs ac beneficijs* x st.
De Sacris Ecclesiae ministerijs ac beneficijs lib. VIII... item pro libertate Ecclesiae gallicae adversus romanam aulam defensio Parisiensis curiae Ludovico XI, Gallorum regi, quondam oblata..., Parisiis, apud A. Wechelum, 1557, 8°. [Herdrukken: *Ibid.*, 1564, 8°; Parisiis, apud H. de Marnef, 1585, 8°.]
- [136] *Processus ordinis Judiciarj per Hennigum Goede (Gredej?) etc.* vij st.
- [137] *Pragmatica sanctio* xij st.
Waarschijnlijk: *Pragmatica Sanctio imperatoris Caroli V pro unione et successione indivisibili Dictionum belgicarum et cometatus Burgundiae anni 1549. Confirmata a Ferdinando Romanorum rege*, s.l., s.d., 4°.
- [138] *Œconomia Vuesenbecij* xij st.
Œconomia Juris, Lipsiae, s.d., 4°. Komt niet voor in de *B.B.J.*
- [139] *Barones Manuale ad digesta* viij st.
Equinarii Baronis... ad Digista seu Pandectes manualium libri septem..., Lutetiae, apud Vascosum, 1556, 16°. [Herdruk: *Ibid.*, 1562, fol.]
- [140] *Practica criminalis Jo. Millei* xv st.
Praxis criminis persequendi, elegantibus aliquot figuris illustrata..., Parisiis, apud A. et C. les Angeliers, 1541, fol. [Herdruk: Parisiis, apud G. a Prato, 1551, 8°.]
- [141] *Ars Notariatus* xij st.
Waarschijnlijk: *Ars notariatus, hoc est de officio exercitioque tabellionis*, Francofurti, 1539. fol., ofwel: *Ars notariatus, oft conste ende styl van notarischap*, Antwerpen, bij H. Hendriesen, 1585, 8°.
- [142] *Keyserlycke statuyten, ordinancien etc.* x st.

- [153] Institutiones Lanceloti xij st.
Institutionum juris canonici libri iii..., Antverpiae, ex officina C. Plantini, 1566, 8°. [Herdrukken: Basileae, 1566, 8°; Lugduni, apud C. Pesnot, 1577, 4°; Lugduni, apud C. Rovillium, 1578, 16°; Romae, ex typ. J. Tornerii, 1587, 4°.]
- [154] Institutiones cuechij viij st.
De schrijversnaam is wel corrupt; waarschijnlijk is het een uitgave van *Cujacii Praelectiones in Institutiones Justiniani*.
- [155] Sommaire du Liure analytique des contractz, vsures, rentes etc. par Charles du Molin vij st.
Summaire du livre analytique des contractz, usures, rentes constituées, intérestz et monnoyes, composé par maistre Charles Du Molin..., Paris, M. Dupuys, 1547, fol. [Herdrukken: Paris, P. Gaultier, 1547, 4°; Paris, J. Houzé, 1586, 8°.]
- [156] Enchiridion Judicium ecclesiasticorum etc. xij st.
- [157] Vocabularius utriusque juris x st.
Vocabularium utriusque juris, Nurenbergae, Anth. Kabberger, 1496, 8°. [Herdrukken: Parisiis, Impensibus Godefredi de Marnef, 1513, 16°; Parisiis, 1532, 8°; Lugduni, 1537, 8°; Lugduñi, apud Petrum de Sancta Lucia, 1546, 16°.]
- [158] Oldendorpius variarum Lectionum xij st.
Variarum lectionum libri ad juris civilis interpretationem..., Lugduni, apud S. Gryphium, 1546, 8°.

Historici

- [159] Theatrum Mundi per Ortelium xxx st.
Theatrum orbis terrarum, Antverpiae, apud Aegid. Coppennium Diesth., 1570, fol. [Herdrukken: ibid., 1571, fol.; ibid., 1573, fol.; ibid., 1574, fol.; Antverpiae, apud C. Plantinum, 1579; Antverpiae, in officina Plantiniana, 1592, fol.; ibid., 1592, fol.; ibid., 1595, fol.; ibid., 1598, fol.; ibid., 1601, fol.]
- [160] Leo Belgicus per Aitsingerum xxvij R.
De Leone Belgico, ejusque topographica atque historica descriptione liber. Quinque partibus, Gubernatorum Philippi Regis Hispaniarum ordine, distinctus. Ab anno Christi 1559 ad annum 1583, Coloniae, 1583, fol. [Herdruk: Coloniae, 1588, fol.]
- [161] Guissardinus xij R.
Commentariorum de rebus memorabilibus, quae in Europa, maxime vero in Belgio... evenerunt Libri tres. P.P. Kerckhovie Actiophanensi interprete..., Antverpiae, apud J. Silvium, 1566, 8°. [Herdruk: Francofurti, 1580, 4°.]

- [162] *Theatrum terrae sanctae* xij R.
- [163] *Cosmographia Munsterj cum chronica francice per Belforet* xxxij R.
La Cosmographie universelle de tout le monde... auteur en partie Munster, mais beaucoup plus augmentée, ornée et enrichie par François de Belle-Forest ..., Paris, M. Sonnius, 1575, fol. [Herdruk: Paris, N. Chesneau, 1575, fol.]
- [164] *Cosmographia Munsteri Latine* xij R.
Cosmographia universalis libri VI, in quibus juxta certioris fidei scriptorum traditionem describuntur omnium habitabilis orbis partium situs propriaeque dotes...., Basileae, apud Henricum Petri, 1552, fol. [Herdruk: ibid., 1554, fol.]
- [165] *Introductio ducis alensonij* ij R.
- [166] *Introductio ducis Matthiae* viij st.
- [167] *Historia animalium Gesneri in 3 vol.* xij R. x st.
 Het werk verscheen niet volledig in éénmaal: 1) *Conradi Gesneri... Historiae animalium lib. I (quadrupedes vivipares)*, Tuguri, apud C. Froshoverum, 1551, fol.; 2) *Historiae animalium lib. II (quadrupedes ovipares)*, Tuguri, excudebat C. Froshoverus, 1554, fol. [Herdruk: Francofurti, ex officina J. Wecheli, 1586, fol.]; 3) *Historiae animalium lib. III (aves)*, Tuguri, apud C. Froshoverum, 1555, fol. Waarschijnlijk bezat Heylbroeck boek IV en V niet, bij Froshoverus respectievelijk in 1558 en 1587 in dezelfde vorm verschenen.
- [168] *Chronica Cominei* xxiiij st.
 Eén van de tientallen uitgaven van de *Cronique et hystoire* van Philippe de Comines.
- [169] *Cor tacitus* xiiij st.
- [170] *Dionis Hystoria* xxvj st.
 Waarschijnlijk een Latijnse vertaling, met de oorspronkelijke tekst ernaast; misschien de uitgave-vertaling van Guilielmus Xylandrus, Basileae, apud Oporinum, 1558, fol. [Herdrukken: Lugduni, apud G. Rovilium, 1559, 8°; ibid., 1559, 8°.]
- [171] *Supplicium Reginae Scotiae* ij st.
Mariae Stuartae, Scotorum Reginae, Supplicium et Mors, Coloniae, God. Kempensis, 1587, 8°.
- [172] *Pompa funebris d. Alensonij* ij st.
- [173] *Hystoria expeditionis Timctanae* ij st.
- [174] *Vegetius de re militari* vj st.
 Waarschijnlijk: *De re militari libri IV. Post omnium editiones ope veterum librorum correcti a Godescalco Stewechio*, Antverpiae, apud Christophorum Plantinum, 1584, 4°.

- [175] Alexander ab alex. genialium dierum vijj st.
Alexandri ab Alexandro, Genialium dierum libri sex, Parisiis,
 apud J. Petrum, 1532, fol. [Herdrukken: Parisiis, apud C.
 Guillard, 1539, fol.; Parisiis, apud J. Roigny, 1549, fol.;
 Parisiis, apud J. Macaeum, 1570, 8°; ibid., 1579, 8°; Fran-
 cofurti, 1594, fol.]
- [176] Onuphrius xij st.
- [177] Jo. Goclei de vita Lutheri xv st.
*Commentaria Joannis Cochlaei de actis et scriptis Martini
 Lutheri...*, apud S. Victorem prope Moguntiam, ex officina
 F. Behem, 1549, fol. [Herdrukken: ibid., 1549, fol.; Pa-
 risiis, apud N. Chesneau, 1565, 8°; Coloniae, T. Baumius, 1568,
 8°.]
- [178] Herodianus hystoricus vij st.
 Waarschijnlijk: *De Romanorum imperatorum vita... libri
 VIII, Angelo Politiano interprete*, Lugduni, 1551, 16°.
 [Herdrukken: Basiliae, 1563, 8°; Antverpiae, 1576, 8°; Pa-
 risiis, 1581, 4°], ofwel: *Historiarum libri octo*, Lovanii,
 Theodoricus Martinus, 1529, 4°. [Herdruk: Antverpiae, ex
 officina Viduae Martini Caesaris, 1538, 8°.]
- [179] Justinus historians, dictus creten. etc. vij st.
- [180] Petrus Martir de rebus oceanicis
*Petri Martyris ab Angleria Mediolanen. oratoris clarissimi...
 de rebus oceanicis et orbe nova decades III*, Basileae, apud
 Joan. Bebelium, 1533, fol.
- [181] Maffeus de rebus Indicis iiij R.
*Joannis Petri Maffei, ... Historiarum indicarum libri XVI,
 selectarum item ex India epistolarum eodem interprete libri
 IV...*, Florentiae, apud P. Iunctam, 1588, fol. [Herdrukken:
 Coloniae Agrippinae, sumptibus A. Mylii, 1589, fol.; Lug-
 duni, ex officina Junctarum, 1589, 4°; Coloniae Agrippinae,
 sumptibus A. Mylii, 1590, 8°; ibid., 1590, 8°; ibid., 1593,
 fol.]
- [182] Oratio Petri ferrini j st.
- [183] Gemma de arte cyclognomica xvij st.
*Cornelii Gemmae, ... de Arte cyclognomica tomi III, doctri-
 nam ordinum universam... referentes...*, Antverpiae, ex of-
 ficina C. Plantini, 1569.
- [184] Opera Apulei xv st.
- [185] Heuterus de rebus Burgondicis xxxij st.
Rerum Burgundicarum libri sex..., Antverpiae, apud Chr.
 Plantinum, 1583, fol.
- [186] Architecture de gerre xxvij st.

- [187] La pyrotechnie xxij st.
- [188] Amphiteatra Lipsij xxviiij st.
De amphitheatri liber, Antverpiae, apud C. Plantinum, 1584, 4°. [Herdrukken: ibid., 1584, 4°; Lugduni Batavorum, 1584 4°; ibid., 1589, 4°; Antverpiae, ex officina plantiniana apud J. Moretum, 1598, 4°.]
- [189] Plutarchus de viris jllustribus xxxiiiij st.
- [190] Lobellius plantarum hystoria x R.
Plantarum seu stirpium historia..., Antverpiae, ex officina C. Plantini, 1576, fol. [Herdruk: ibid., 1576, fol.]
- [191] Mattioli hystoria plantarum viij R.
Compendium de plantis omnibus, una cum earum iconibus..., Venetiis, in officina valgrisiana, 1571, 4°. [Herdruk: Francofurti ad Mœnum, 1586, 4°.]
- [192] Adonis Viennensis chronica xxvj st.
Ado Viennensis episcopus. Sex aetatum mundi breves seu commentarii..., Parisiis, 1522, fol. [Herdruk: Parisiis, apud Guill. Morelius, 1561, 16°.]
- [193] Philippus cominei de rebus gestis Ludouici Vndecimi et Caroli Burgundiae ducis xij st.
De Rebus gestis Ludovici ejus nominis undecimi, Galliarum regis, et Caroli, Burgundiae ducis, Philippi Cominaei... commentarii vere... conscripti, ex gallico facti latini a Joanne Sleidano..., Argentinae, apud C. Mylium, 1545, 4°. [Herdrukken: Parisiis, apud J. Roigny, 1545, 8°; Parisiis, apud C. Wechelum, 1545, 8°; ibid., 1561, 16°; ibid., 1569, 16°; Parisiis, ex officina J. Dupuys, 1569, 16°.]
- [194] Annales rerum flandricarum per Meyerum ij z R.
Commentarii, seu Annales rerum Flandricarum Libri XVII..., Antverpiae, in aedibus Joan. Steelsii (excudebat Joannes Grapheus), 1561, fol.
- [195] Compendium per eundem x st.
Comites Flandriae sive epitome rerum Flandricarum, ex Annalibus Jac. Meyeri, per Ant. Meyerum, add. est Cameracum sive Encomium Urbis, ac Populi Cameracensis, Antverpiae, apud Joannem Steelsium, 1566, 8°. Niettegenstaande het stilzwijgen van *Les Annales de Plantin*, werd het werk door Chr. Plantin gedrukt, zoals blijkt uit het colofon van de laatste bladzijde: *Excudebat Joanni Steelsio Chr. Plantinus, 16 Kalen. Februarij anno, 1556.*
- [196] Chronica adonis uiennensis xx ij st.
 Zelfde werk als nr. 193.
- [197] Jacob Marchant de rebus memorabilibus flandriae iiij st.
De Rebus Flandriae memorabilibus liber singularis, Antverpiae, ex officina C. Plantini, 1567, 8°.

- [198] Tabulae geographicae Jo. honteri vij st.
Rudimentorum cosmographicorum libri III, cum tabellis geographicis elegantissimis..., Antverpiae, apud Ioan. Richardum, 1546, 16°. [Herdrukken: Tiguri, apud Froschoverum, 1546, 18°; Antverpiae, apud Ioan. Richardum, 1551, 8°; *ibid.*, 1560, 16°; Tiguri, apud Froschoverum, 1564, 8°.]
- [199] Hystoria belli Liuonici per brendenbachium vij st.
Belli Livonici, quod magnus Moschovicæ Dux anno 1338, contra Livones gessit, nova et memorabilis Historia..., Coloniae, apud Matern. Cholinum, 1564, 8°. [Herdrukken: Coloniae, 1583; Coloniae, 1594.]
- [200] Petrus dieuen de antiquitatibus etc. vj st.
De Galliae Belgiae Antiquitatibus liber I, Statum ejus quem sub Romanorum imperio habuit complectens, Antverpiae, apud Chr. Plantinum, 1565, 8°. [Herdrukken: *ibidem*, 1584, 8°; *ibidem*, 1585, 8°.]
- [201] Ludouicus ab auila de bello germanico x st.
Clarissimi viri D. Ludovici ab Avila et Zunninga... commentariorum de bello germanico a Carolo V... gesto, libri duo, a Gulielmo Molinaeo... latine redditi..., Antverpiae, in aedibus J. Steelsii, 1550, 8°.
- [202] Aldenardius x st.
- [203] Fla. Josephus antiq. Judaicarum 2 vol. xxvij st.
- [204] Paulus Jovius in 3 vol. ij R.
Waarschijnlijk: *Pauli Jovii Opera quotquot extant omnia, a mendis accurate repurgata...*, Basileae, typ. P. Pernaee, 1578, 7 delen in 3 vol. fol.
- [205] Commentarii Julij cesaris x st.
- [206] Plinius xxvj st.
- [207] Polydorus Virgilius de Jnventoribus viij st.
Polydori Vergilii de inventoribus rerum prior editio, tribus primis complexa libris, Parisiis, ex off. Rob. Stephani, 1528, 4°. Het werk werd in de loop van de XVIe eeuw vaak herdrukt; hier volgen de voornaamste herdrukken: Antverpiae, 1542, 8°; Basileae, 1553, 8°; Lugduni, apud Gryphium, 1586, 12°.
- [208] Epitome commentariorum francisci Patritij vij st.
Compendiosa Epitome commentariorum Francisci Patritii... in duas partes secta, quarum prior novem librorum de reipublicae institutione atque administratione summam complectitur, posterior novem item aliorum de regno et regis institutione anacephalaeosin exhibet..., Parisiis, apud H. de Marnef et G. Cavellat, 1566, 16°. [Herdruk: *ibid.*, 1570, 16°.]

- [209] Pentaplus *Aitsingeri* xxxij st.
Pentaplus Regnorum Mundi, Antverpiae, ex officina Plantiniana, 1579, 4°. [Herdruk: *ibid.*, 1589, 4°.]
- [210] De cronique van Braband xxxij st.
Die excellente cronique van Brabant, van Vlaenderen, Holland, Zeelant..., Antwerpen, Jan van Doesborch, 1530, fol.
- [211] Valerius Max. vij st.
Waarschijnlijk: *Valerii Maximi Dictorum factorumque memorabilium libri IX...*, Antverpiae, 1567, 8°. [Herdrukken: Antverpiae, 1574, 8°; *ibid.*, 1585, 8°, met nota's van Justus Lipsius.]

In Medicina

- [212] Hippocrates xxv st.
- [213] *Institutionum Medecinae Finschij* xij st.
- [214] Gallenus de compositione pharmacorum localium x st.
Claudii Galeni, de compositione pharmacorum localium, sive secundum locos, libri decem... conversi a Jano Cornario, Basileae, per H. Frobenium et N. Episcopium, 1537, fol. [Herdrukken: Parisiis, apud G. Chevallonium, 1539, 16°; Lugduni, apud G. Rouillium, 1549, 16°.]
- [215] *Hystoria stirpium dodonei* xvj st.
Stirpium Historiae Pemptades sex, sive libri triginta, Antverpiae, apud Christ. Plantinum, 1583, fol.
- [216] De Re hortensi Libellus x st.
De re herbaria et hortensi, Parisiis, 1543, 8°.
- [217] Columella de re rustica etc. xij st.
- [218] *Praedium rusticum* xxij st.
Praedium rusticum, Lutetiae, apud Car. Stephanum, 1554, 8°.
- [219] La methode curatoire de la maladie venerienne x st.
- [220] Alexis pedemontanus de secretis vij st.
D. Alexii Pedemontani de Secretis libri sex, mira quadam rerum varietate referti, ex italico in latinum sermonem nunc primum translati, per Joannem Jacobum Welkerum, Antverpiae, in aedibus J. Steelsii, 1560, 16°. [Herdrukken: Lugduni, apud G. Rouillum, 1561, 16°; Basileae, apud P. Pernam, 1563, 8°; *ibid.*, 1568, 8°.]
- [221] Albertus magnus de secretis mulierum vj st.
Secreta mulierum ac virorum. Editio princeps 1478. Talloze herdrukken in de loop van de XVIe eeuw.

- [222] Schola Salernitana vij st.
Schola Salernitana, sive de conservanda valetudine praecepta metrica, auctore Joanne de Mediolano, s.l., s.d., 12°.
- [223] Medicina caroli batti v gul.
Medecyn Boec... door den hoochgeleerden... D. Christophorum Wirtzung... ende nu in Nederlantsche tale overgheset door D. Carolum Battum, Medecyn ordinarius der stad Dordrecht, Dordrecht, Joan. Canen, 1593, fol. [Herdruk: ibid., 1601.]
- [224] Consilia medica Reneri Solenandij cum consultationibus medicinalibus Joannis baptistae Montanij xj st.
Consiliorum Medicinalium sectiones quinque, quarum prima ante annos triginta octo a Johanne Francisco de Gabiano Lugduni edita, et cum Consiliis celeberrimi Medici Johannis Montani in 16. excusa: reliquiae quatuor ab Auctore iam recens additae, Francofurti, Andreae Wecheli heredes Claudius Marnius, et Joh. Aubrius, 1596, fol. [Herdruk: Hannover, 1609, fol.]
- [225] Explicationes Jo. bapt. Montanij jn [.....] artem Galenij xvij st.
Explicatio locorum medicinae sine quorum intelligentia eam nemo recte exercere potest, Parisiis, 1554, 18°.

*
*   *
*

Wat vooral opvalt in de catalogus van deze私家bibliotheek, is het eclectisme en de veelzijdige belangstelling van de eigenaar. Wij mogen niet te veel rekening houden met de indelingen van de notarislerken, die de inventaris opstelden en die vaak werken onderbrengen in een categorie waar zij niet thuishoren. Zo worden, om maar één voorbeeld aan te stippen, de *De Arte Cyclognomica* van Gemma Frisius [183] en de plantenkunde van Lobellius [190] onder de historische werken gerangschikt!

Vooreerst dan een woordje over de uitstekende referentiewerken, die de verzameling bevat: woordenboeken, grammatica's en bloemlezingen. Het eerste woordenboek, dat we aantreffen, is het beroemd en steeds herdrukt en aangepast werk van Calepinus [1]. De eerste Latijnse uitgave verscheen te Reggio in 1502 (1); jaar na jaar kwamen in verschillende plaatsen herdrukken van de pers; Brunet telt, bij de Alden alleen, 16 uitgaven tussen 1542 en 1583 (2). Geleidelijk beperkt het woordenboek zich niet meer tot het Latijn: Hebreeuws, Grieks, Frans, Italiaans, Duits, Spaans en Engels krijgen er een plaats. De herdrukken volgen elkaar op doorheen de XVIe eeuw

(1) De Witt T. Starnes, *Renaissance Dictionaries*, Austin. University of Texas Press, 1954, blz. 51.

(2) Brunet, I, blz. 410-411.

en hadden een doorslaggevende invloed op alle latere lexicographie (3). Zelfs de schrijvers in de volkstaal hadden steeds hun Calepinus bij de hand en putten er gretig uit voor alles wat betrekking had op mythologie en klassieke aardrijkskunde (4).

De *Thesaurus* van Robert Estienne [2] is ook een standaardwerk van de Renaissancelexicographie, en kende veel uitgaven (5). Het werk steunde op de voorganger Calepinus en op de *Annotationes* van Guillaume Budé (6); het was de basis van het *Dictionnarium Latino-Gallicum* [5], dat op zijn beurt een bestseller werd (7).

Het *Triglotton* van Servilius [15] is een voorloper van het *Etymologeticon Teutonicae Linguae* van Kiliaen. Over zijn auteur, Jan Knaap, weten we weinig (8). Het werk is in feite een Nederlandse navolging van de vertalende woordenboeken van Antonio de Lebrixa en van Robert Estienne.

De *Nomenclator rerum propria nomina* [47] van de Hollandse geneesheer Junius (9) verscheen in 1567. Het werk heeft veel minder waarde dan de voorgaande en zit gans aan de middeleeuwse traditie vast, nochtans was het een inspiratiebron voor de latere lexicografen tot in het midden van de XVIIe eeuw.

Het *Vocabularium utriusque juris* [157] was een succesvol vakwoordenboek.

Als Latijnse spraakkunst vinden we vooreerst het alomgevierende werkje van Despautere [24], dat klassiek geworden was, ondanks zijn geringe paedagogische waarde (10) en zijn nog middeleeuwse expositiemethode, die in feite weinig afwijkt van het *Doctrinale* van Alexander de Villedieu. De *Grammatica* van Verrepeus [30] is echter een grote stap vooruit. Verrepeus, oudlerling van het Leuvens *Trilingue*, spande zich in om de metho-

---

(3) Starnes, *Ren. Dict.*, blz. 51-56.

(4) Een interessant boek (De Witt T. Starnes and Ernest William Talbert, *Classical Myth and Legend in Renaissance Dictionaries*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1955.) werd gewijd aan de invloed van de Renaissance-woordenboeken op de Engelse schrijvers Shakespeare, Ben Jonson, Milton, e.a. Een dergelijk werk zou wellicht dezelfde merkwaardige resultaten opleveren voor andere taalgebieden.

(5) 1523, 1543 en 1573.

(6) Starnes, *Ren. Dict.*, blz. 58.

(7) Drukken 1538, 1546, 1552, enz.

(8) Cf. Paquot, *Mémoires*, I, 301; Valerius Andreas, 562; Sweertius, 469-470. Johannes Servilius (Jan Knaap) was een beschermeling van Ladislas van Ursene, dertienmaal burgemeester van Antwerpen en beschermer der letteren.

(9) Junius is de gelatiniseerde naam van Adriaen de Jongh van Hoorn. Na de Latijnse school van Haarlem bezocht te hebben, studeerde hij te Leuven en te Bologna. Hij was lijfarts van de hertog van Norfolk van 1543 tot 1550. Zijn *Nomenclator* gaat terug op het *Onomasticon* van Julius Pollux en op de middeleeuwse tweetalige vocabularia, cf. Starnes, *Ren. Dict.*, blz. 357; T. De Vries, *Holland's Influence on English Literature*, Chicago, 1916, cap. 22.

(10) P.N. Bot, *Humanisme en Onderwijs in Nederland*, Utrecht. 1951. blz. 112-115.

diek van de klassieke talen, vooral van het Latijn, aan te passen aan de vereisten van een modern en humanistisch onderwijs. Naast de spraakkunst bezat Van Heylbrouck ook de *Institutiones Scholasticae* [13], die dezelfde schrijver samenstelde gedurende zijn verblijf te Mechelen en opdroeg aan Maximilien Morillon. In de grammatische werken van Verrepeus (11) wordt de stof van Despautere verduidelijkt en vergemakkelijkt: alle overbodige details vallen weg en de terminologie wordt sterk vereenvoudigd (12). De *Institutiones* beschrijven een modelschool en de daar toegepaste methodes: opvallend is het wantrouwen, dat de schrijver aan de dag legt tegenover Budé, Sturm en Erasmus, die hij van ketterij verdenkt (13). Wat er ook van zij, het gezag van Verrepeus als paedagoog was buitengewoon, vooral in de Nederlanden; zijn werken werden gedurende meer dan twee eeuwen in de scholen gebruikt, vooral bij de Augustijnen en de Dominikanen, en ook in het Nederlands vertaald (14). Sweertius heeft enkele verzen van de Utrechtse dichter Hureus meegedeeld, waarin deze de lof van zijn leermeester bezingt:

*Te schola docta colit, colit et pia turba precantum
Tu mihi et aeterna duxque comesque viae* (15).

'De *Observationes* [18] van Goetschalk, niettegenstaande de pretentieuze titel, zijn zeer elementair (16) en werden waarschijnlijk slechts door Van Heylbrouck bewaard als aandenken aan eigen schooltijd.

De *Orthographia* van Aldus Manutius [33] is een veel ernstiger werk, een getuigenis van humanistische eruditie. Al publiceerde de schrijver zijn boek op veertienjarige leeftijd, hij vulde het steeds aan en verbeterde het herhaalde malen en hij steunde daarbij op een grondige studie van antieke inschriften en monumenten. Zijn doel is de zo uiteenlopende Latijnse orthographie te systematiseren.

Van Heylbrouck was geen filoloog maar had in zijn bibliotheek de nodige werkinstrumenten voor een degelijke lektuur van de Latijnse auteurs.

* * *

Men heeft reeds herhaalde malen gewezen op de ruime plaats die de klassieke auteurs, vooral de Latijnse, in de privaattiblio-

---

(11) Voor meer details over Verrepeus, zie Bot, *Humanisme en Onderwijs*, passim; Paquot, *Mémoires*, II, 67; Miraeus, *Script. saec. XVI*, nr. 136; Sweertius, *Athenae Belgicae*, 677-78; Valerius Andreas, 814-15.

(12) Cf. H. De Vocht, *History of the Collegium Trilingue Lovaniense*, dl. IV, Leuven, 1955, blz. 411-12.

(13) De Vocht, *Hist. of the Coll. Tril.*, IV, blz. 413.

(14) Antwerpen, 1713.

(15) Sweertius, *Monum. Sepulcr.*, 331-32.

(16) Over Jan Goetschalk vindt men bijzonderheden bij Paquot, *Mémoires*, XII, 199-200; Sweertius, *Ath. Belg.*, 430-31 en Valerius Andreas, 507. Hij was schoolmeester te Antwerpen. Zijn boekje bevat Latijnse zinnen gerangschikt in Nederlandse rubrieken en als oefening bedoeld in de *imitatio*.

theken der XVIe eeuw innamen (17): onze catalogus is geen uitzondering op die regel. Wat echter dadelijk opvalt is het gering aantal Griekse auteurs. Evenmin als in Frankrijk (18) drong bij ons het Grieks in de levende cultuur binnen (19); niettegenstaande de vulgarisatiepogingen van het *Collegium Trilingue Lovaniense* bleef het een zuiver academisch studieobject. De Griekse literatuur wordt dan ook geassimileerd door toedoen van Latijnse vertalingen. Geen enkel groot Grieks schrijver komt in de catalogus voor, behalve dan Plutarchus, en dan nog meer dan waarschijnlijk in Latijnse vertaling [189]. De *de Viris Illustribus* was in de Renaissance-periode een van de meest gelezen werken in alle landen van Europa. Als geschiedschrijvers komen alleen Dionysius Halicarnassus [170] en Flavius Josephus [203] voor. Dictys Cretensis, in de vertaling van Quintus Septimius [179], bekleedt in de Renaissance-bibliotheken de ereplaats, die hij in de middeleeuwen reeds veroverde. Verder zijn er Latijnse vertalingen van Hippocrates [212] en Galenus [214] die, niettegenstaande de vorderingen op het gebied van de anatomie en de geneeskunde (de *De Fabrica Humani Corporis* van Vesalius verscheen in 1543), steeds de basis bleven van het hoger medisch onderwijs. Aphthonius [25], ook in Latijnse vertaling, bleef een mijlpaal in het veroveren van de knepen der rhetorica (20).

De hellenistische cultuur van Van Heylbroeck, tenminste in zoverre dit uit de samenstelling van zijn bibliotheek blijkt, was dus uiterst gering.

Gans anders is het gesteld met de Latijnse literatuur. Deze is rijk vertegenwoordigd, in al haar uitingen en perioden.

De Latijnse dichters vormden een integrerend bestanddeel van Renaissance-vorming en cultuur. Vergilius werd nog meer gelezen in de Renaissance dan gedurende de middeleeuwen en was de lievelingsdichter van de ontwikkelde mensen; zijn werken komen driemaal in onze bibliotheek voor [6, 20, 35]. Horatius [4] en Ovidius ook worden graag gelezen. De *Metamorphosen* [28], de *Tristia* en de *Pontica* [29] werden regelmatig op de Latijnse scholen uitgelegd (21); de *Ars amandi* en de *Remedia amoris* [37], waarvan Van Heylbrouck twee exemplaren bezat, vindt men terug in alle bibliotheken van de tijd, ook bij geestelijken. Lucretius [39], Catullus, Tibullus en Propertius [42] geven aan het stelletje dichtwerken een humanistisch tintje. De middeleeuwen kenden Lucretius en Catullus om zo te zeggen niet (22); de ontdekking van nieuwe handschriften in de Italiaanse Vroeg-Renaissance maakte er echter lievelingsauteurs van,

(17) Doucet, *Bibl. par.*, blz. 41.

(18) Doucet, *Bibl. par.*, blz. 44.

(19) Bot, *Hum. en onderw.*, blz. 184 en 189.

(20) Cf. R.R. Boglar, *The Classical Heritage and its beneficiaries*, Cambridge, 1954, blz. 38-39.

(21) Bot, *Hum. en Onderw.*, blz. 100 en passim.

(22) Cf. R. Sabbadini, *Le Scoperte dei Codici Latini e Greci nei secoli XIV e XV*, Florence, 1905, blz. 11-12, 23-27.

die door de humanisten gretig werden gelezen en nagevolgd (23).

Ook de *Epigrammata* van Martialis [46] mogen aangestipt worden. Uit de rijke Kristelijke dichtkunst van de late Oudheid is alleen Prudentius [36] vertegenwoordigd.

Van Cicero vinden wij de voornaamste werken: de *Redevoeringen* [10], de *Brieven* [7 en 12], de wijsgerige werken [31] en natuurlijk, verschillende traktaten over de rhetorica [11]. De *de Inventione* en de pseudo-ciceroniaanse *Rhethorica ad Herennium* waren sedert de middeleeuwen onvervangbaar bij het onderwijs van de rhetorica (24), terwijl de *Sententiae*, korte en treffende zinnen of zinsneden uit de werken van de grote redenaar, van groot nut waren bij het persoonlijk toepassen van de overal geprezen *imitatio*. Ook Quintilianus [26] kon hierbij niet ter zijde gelaten worden: de volledige tekst van zijn *Institutiones* die door Poggio ontdekt en medegedeeld werd, wekte het enthousiasme der humanisten op en was een soliede klassieke waarde op het gebied van de redekunst (25). Macrobius, geliefd text-boek van de middeleeuwen, waarvan de pseudo-philosophische toon moeilijk overeen te brengen was met de nieuwe geest, wordt toch niet verworpen [27].

Niet alleen de grote Romeinse geschiedschrijvers zijn present, Caesar [205], Sallustius [41], Tacitus [169], maar ook Justinus [179] en Valerius Maximus [211]. Livius echter ontbreekt.

Als toneelschrijvers zijn er Seneca [22], die in de schooldrama's van de laat-Renaissance zo vaak werd nagevolgd, en Terentius [38], waarschijnlijk in twee verschillende uitgaven. Terentius werd door de Renaissancelezer hoog op prijs gesteld en gold als het enig na te volgen voorbeeld van blijspeldichter (26).

Apuleius [184] is de enige geciteerde romanschrijver. Plinius [206] vertegenwoordigt de klassieke natuurwetenschappen, samen met Hippokrates en Galenus, waarover we boven reeds spraken.

De Kristelijke en latere literatuur wordt niet versmaad, overigens was de klassieke canon van de Renaissance veel ruimer dan de onze (27). De *Brieven* van Hieronymus [61] en de *Institutiones Divinae* van de apologeet Lactantius [75] zijn staaltjes van die religieuze literatuur. Columella [217] en Vegetius [174], die we in vele Renaissance-bibliotheken aantreffen, zijn ook hier voorhanden.

Van de Klassieke Oudheid kunnen wij zonder meer overgaan tot de werken van de humanisten, die wij, en dat is zeer zonderling, slechts in zeer klein aantal aantreffen.

(23) Boglar, *Class. her.*, blz. 278.

(24) Boglar, *Class. her.*, blz. 27-37.

(25) Boglar, *Class. her.*, blz. 275.

(26) Cf. Marvin T. Herrick, *Comic Theory in the Sixteenth Century*, Urbana, 1950, blz. 64-77.

(27) Doucet, *Bibl. par.*, blz. 43.

De *de Remediis utriusque Fortunae* van Petrarca [32] is een werk van kristelijke inslag, dat de nadruk legt op de superioriteit van het contemplatieve leven tegenover het actieve; met de *de Laboribus Herculis* van Coluccio Salutati en de *Genealogie deorum gentilium* van Boccaccio, was het een van de meest succesvolle humanistische schriften (28).

Erasmus, niettegenstaande de tegenkating, die de verspreiding van zijn werken tot op het einde van de eeuw in zekere katholieke middens ondervond, is goed vertegenwoordigd: zijn *Brieven* [3], zijn *Chiliades* [8], zijn *Adagia* [9], weliswaar in verkorte vorm, zijn *Apophtegmata* [34] en zijn *Copia* [14] behoorden ook tot de bibliotheek van Van Heylbrouck. Het ontbreken van het *Encomium Moriae* en de *Colloquia* moet niet al te zeer verwonderen; wegens die satirische werken vooral werd Erasmus in vele enggeestige middens als een gevaarlijk ketter aangezien (29).

Polydorus Vergilius (30) is in onze tijd vergeten, nochtans ging van hem in het begin van de XVIe eeuw een zeer grote invloed uit en zijn werken werden herdrukt tot in de XVIIe eeuw. Zijn *de Inventoribus rerum* [207] is een typisch voorbeeld van Renaissance-compilatie dat aan de beoefenaars van de Latijnse letteren grote diensten heeft bewezen.

De *Amphitheatra* van Justus Lipsius, in de mooie Plantijnse uitgave, is een bewijs voor de grote belangstelling voor antieke *realia*, die wel eens door de zuivere bellettrie in de schaduw werden gesteld.

Zowel uittreksels uit klassieke auteurs als uit humanisten komen voor in vier bloemlezingen [21, 23, 43 en 44], die niet alleen als lectuur bedoeld waren, maar vooral als navolgingsmateriaal.

* * *

Alle levensuitingen van de middeleeuwen waren de uitdrukking van een diep en alles omvattend geloof; het humanisme, dat in het noorden steeds diep kristelijk bleef (31), had daaraan weinig veranderd, integendeel, de godsdienstige polemiek, die door de reformatoren was ontketend, had de belangstelling voor zekere godsdienstige problemen, voor studie van Bijbel en patristiek in ruime mate vergroot (32). Van rationalistische en atheis-

(28) Cf. F. Buisson, *Répertoire des ouvrages pédagogiques du XVIe siècle*, Paris, 1886, blz. 71 en *British Museum. Catalogue of Books printed in France 1470-1600*, London, 1924, blz. 71-72 en 348.

(29) Kenschetsend is volgende zin uit een brief van Franciscus Lucas aan Balthazar Ansidei (23 november 1576): «*citentur Munsterus et Erasmus, homines haeretici aut certe haereseos apud bonos omnes suspecti*». Cf. M. Van Durme, *Supplément à la Correspondance de Christophe Plantin*, Antwerpen, 1955, blz. 159.

(30) Over deze humanist: Denys Hay, *Polydore Vergil, Renaissance Historian and Man of Letters*, Oxford, 1952.

(31) Bot, *Hum. en Onderw.*, blz. 17 vv.

(32) Dit aspekt van de Renaissance-kultuur wordt belicht in het meesterlijk werk van Lucien Febvre: *Le Problème de l'Incroissance au XVIe siècle*, Paris, 1942.

tische tendenzen, die in het Italiaans humanisme nu en dan naar voren treden, is er in de Nederlanden geen spoor. In de tot hiertoe gepubliceerde catalogi van bibliotheken der XVIIe eeuw speelt de godsdienstige literatuur dan ook een rol van niet te onderschatten betekenis (33).

De Heilige Schrift bekleedt natuurlijk de ereplaats, naast exegesewerken en commentaar. Zo bezit Van Heylbrouck twee exemplaren van de Vulgata tekst, in de uitgave van J. Benedictus [49], twee Nieuwe Testamenten [70], nog een ander boekdeel met de *Evangelien* en de *Epistels* [66]. Drie auteurs leveren commentaar bij de *Epistels* en *Evangelien* [76, 77, 73], terwijl voor de concordantie van deze laatste een beroep wordt gedaan op Jansenius' zeer ernstig werk [53]. Er waren tenslotte nog de besluiten van de Conciliën omtrent de bijbelstudie [65].

Op theologisch gebied blijft de *Summa* van de H. Thomas van Aquino [51 en 52] een hoeksteen van de bibliotheek. Andere werken zijn aktueller en sluiten dichter aan bij de polemieken tussen hervormden en katholieken; het zijn de *Controversiae* van Bellarminus [55], de traktaten van Hessels [57 en 58] en de *Summa* van Canisius [71]. Zoals in alle bibliotheken van die tijd ook zijn er een aantal devotiewerken, die de eigenaar in zijn dagelijkse gebeden en godsdienstoefeningen moesten sterken: twee Romeinse brevieren [72], één diurnaal [73], één *Rationale* [59] en nog enkele items van geringer belang. Eén werkje in de volkstaal mag speciaal vermeld worden, nl. de dikwijls herdrukte *Troost der Siecken, of bereydinghe tot de Doodt* van Cornelis Vrancx [68].

Hierbij sluiten dan nog twee populair hagiografische werken aan: de *Levens van de Heiligen* van Lippomannus [54] en een niet nader bepaald *Martyriologium*.

* * *

Filosofische werken vinden we in Heylbrouck's bibliotheek om zo te zeggen niet. Alleen de rhetorica en de dialectica schijnen hem enig belang in te boezemen, waarschijnlijk dan nog omdat ze hem bij het uitoefenen van zijn beroep konden nuttig zijn. De *Magister sententiarum* [62] is een middeleeuws schoolwerk, alsook het vermelde deel van de *Dialectica Aristotelis* [62]. Als moderne handboeken zijn er alleen de nog zuiver scholastieke *Dialectica* van Frans Titelmans [16], de auteur die vooral beroemd werd om zijn polemieken met Erasmus en zijn heftig optreden tegen de humanistische strekkingen van het *Collegium Trilingue* (34), en de *Tabula* van Valerius [17], die trachtte de rhe-

(33) Cf. Doucet, *Bibl. par.*, blz. 30-31.

(34) Cf. De Vocht, *Hist. Coll. Tril.*, I, blz. 326; II, blz. 286; III, blz. 145-153. F. Titelmans, een Franciskaner monnik, was leerling van Jacobus Latomus. Zie over hem o.m.: Miraeus, *El. Belg.*, 80-82; Sanderus, *Brabant.*, 157 en 144; Valerius Andreas, 244-45; Mantelius, *Hasselium* 103-107; Paquot, *Mémoires*, XI, 239.

torische kunst der Oudheid in een bevattelijke vorm samen te brengen (35).

* *

Alleen een deskundige zou zich met kennis van zaken kunnen uitspreken over de samenstelling van de juridische afdeling van Heylbrouck's bibliotheek, en dan nog maar indien hij over vergelijkingsmateriaal zou beschikken, nl. over catalogi van ambten landgenoten uit dezelfde periode. Enige algemene opmerkingen durven we toch te wagen. Naast de klassieke teksten van het Romeins recht [79, 149] zijn er de onmisbare werken van de talrijke commentatoren en glossatoren, zowel Italianen [108, 81, 83] als Fransen en Nederlanders [94, 103, 132, 93, 158, 96, enz.]. Hetzelfde verschijnsel heeft Doucet ten andere gesignaleerd voor de Franse juridische bibliotheken van het begin der eeuw (36).

Het kanoniek recht is sterk vertegenwoordigd door wetteksten [80, 113], commentaren [107, 125, 134, 135, 153, 156], werken over rechtspraak bij kerkelijke rechtbanken [106, 151, 152] en traktaten in verband met de nieuwe toestanden, die de godsdienstoorlogen in het leven hadden geroepen [105, 122].

Nationaal recht van de Nederlanden en van de buurstaten [87, 91, 142, 144, 116, 117] schijnt Van Heylbrouck grote belangstelling in te boezemen; hij is ook flink gedocumenteerd over juridische deontologie [99, 100], over rechtspraak in het algemeen [89, 90, 96, 97, 104, 118, 120, 126, 133, 136, 138, 140, 143] en notariële aangelegenheden [141, 145, 155]. Zoals vanzelfsprekend in een zo conservatieve discipline als de rechtswetenschap zijn de werken die voorhanden zijn geen uitdrukking van de humanistische geest, die Alciatus [82], Cujas [154?] en Madaeus [94] bezielde; er zijn ook middeleeuwse bij, zoals de pittige *Arresta Amorum* [128] van Martial d'Auvergne, die de verschillende vormen van procedure en de algemene principes van het recht samenvat in het kader van een *Cour d'amour*, om ze begrijpelijk te maken voor de ontwikkelde leek (37).

* *

---

(35) Bot, *Hum. en Onderw.*, blz. 97 en 177. Cornelius Valerius (Cornelius van Auwater van Utrecht) was een leerling van Macropedius, Goelenius en Rescius in het Leuvens *Trilingue*. Hij spreekt er de lijkrede uit van Petrus Nannius. Cf. De Vocht, *Hist. Coll. Tril.*, III, blz. 270 en volgende; IV, blz. 454-472. In zijn leerboeken volgt hij de methode die door Clenardus voor het Grieks en het Hebreeuws werd voorgesteld. Hij vereenvoudigt het *Doctrinale* van Alexander de Villedieu. Zijn *Tabula* werd in Noord-Nederland veel gebruikt als leerboek in de rhetorica.

(36) Doucet, *Bibl. par.*, blz. 28.

(37) Brunet, III, 1483.

Zoals velen van zijn ambtgenoten (38) schijnt Van Heylbrouck een grote voorliefde voor de nationale en de universele geschiedenis te hebben gehad; er zijn in de bibliotheek inderdaad veel historische werken. Vooreerst de Latijnse historici (met uitzondering van Livius), die reeds aan de beurt kwamen, maar ook een aantal auteurs die handelen over het groots verleden van hun eigen vaderland. Eerst en vooral *Die excellente cronique van Brabant en Vlaanderen* [210], een droog werk, dat zich eigenlijk beperkt tot de opsomming van de historische feiten. Van meer belang zijn de uitstekende *Commentaria, seu Annales rerum Flandricarum* [194]: na de dood van Jacobus De Meyer, kanunnik van Sint-Donatus te Brugge, werd het handschrift door toedoen van zijn neef, Antonius De Meyer, bij Steelsius te Antwerpen gedrukt. Het *Compendium* in verzen van dat werk [195] is van de hand van Antonius: het bevat een inleiding in disticha en dertig gedichten in hexameters, die elk een korte levensbeschrijving van een graaf van Vlaanderen schetsen; hierna volgt dan een lofdicht op de stad Kamerijk. Van het meesterwerk van Philippe de Comines is er niet alleen de oorspronkelijke tekst [168], maar ook de Latijnse vertaling [193], wat wijst op het feit dat het Latijn wel de enige kultuurtaal was in de Vlaamse universitaire middens van die tijd. De geschiedenis van het huis van Boergondië kan worden geraadpleegd aan de hand van Heuterus [193]. Ook de geschiedenis van het Duitse Rijk [201], van het Oosten [173] en van Oost-Europa [199] zijn interessant. De zo woelige tijd waarin Van Heylbrouck leeft, laat hem natuurlijk niet koud. De reformatie wordt, vanzelfsprekend een beetje éénzijdig, bestudeerd in de persoon van Luther zelf, aan de hand van het alomverspreid werk van Cochlaeus [177]. De katholieke reacties, vastgelegd in de besluiten van de Conciliën van Mainz [64] en Trente [109] zijn voorhanden. Op zuiver politiek gebied is er de *Pragmatieke Sanctie* van Keizer Karel [137] en de tragische historie van de koningin van Schotland, Maria Stuart [171]. De rijk geïllustreerde luxe-brochures, te Antwerpen uitgegeven ter gelegenheid van de Blijde Inkomst [165, 166] of de begrafenisplechtigheden [172] van de snel op mekaar volgende landvoogden, zijn blijvende herinneringen aan gebeurtenissen, die men zelf heeft beleefd. De levendige beschrijving der Nederlanden van de Florentijn Guicardini, in Latijnse vertaling [161], en de *Leo Belgicus* van Aitsingerus bekronen deze reeks.

* *

Ook de wetenschappen, de wiskunde evenzeer als de zoölogie en de botanica, zijn in deze bibliotheek net zoals in die van veel intellectuelen uit de tijd (39), vertegenwoordigd. De

---

(38) Doucet, *Bibl. par.*, blz. 54.

(39) Doucet, *Bibl. par.*, blz. 59.

Arithmetica [19] van Gemma Frisius (40) werd waarschijnlijk uit de eigen schooltijd bijgehouden, want in het humanistisch kader van het voorbereidend hoger onderwijs werden heel dikwijls de middeleeuwse onderverdelingen in *trivium* en *quadrivium* bewaard (41) en de rekenkunde, die deel uitmaakte van het studieprogramma van het *quadrivium*, werd in die jaren vaak gedoceerd aan de hand van het modern en verdienstelijk leerboek van de Friese geleerde. De *Cyclognomica* [183] is het werk van zijn zoon, die hem in zijn leerstoel te Leuven opvolgde (42): het is een soort van encyclopedie van de mathematische, de natuur-, de medische en filosofische wetenschappen.

Wat de zoölogie en de botanica betreft, bezat Van Heylbrouck het beste wat zijn tijd hem kon bieden: drie van de vijf delen van *Historia Animalium* van Gesner [167], het *Cruydt-boeck* van Dodonaeus, echter niet in het Nederlands, maar in het Latijn [215], alsmede de voortreffelijke boeken van Mattioli [191] en Lobellius [190]. Twee zeer verspreide anonieme werken over praktische tuinbouw, beide verschenen te Parijs bij de Estienne: *De re herbaria et hortensi* [216] en *Praedium Rusticum* [218]. Verder zijn als curiosa aan te stippen: een *Architecture de guerre* [186] en een *Pyrotechnie* [187], die getuigen voor de ruime belangstelling van Van Heylbrouck.

De geneeskunde is overvloedig vertegenwoordigd; dat was ten andere het geval in de meeste familiebibliotheken van de tijd (43). Naast middeleeuwse werken zoals dit van Albertus Magnus [221], en de steeds opnieuw gedrukte *Schola Salernitana* [222] staan *Consilia* van beroemde geneesheren zoals Battus [213] en Montanius [214]. Er is jammer genoeg geen enkel teken van de vernieuwende stroom die door Vesalius en de Italiaanse school werd ingezet.

* *

Het zal wel overbodig zijn te wijzen op de nieuwsgierigheid die de grote ontdekkingsreizen van de vorige eeuw en de kolonisatieondernemingen van de tijd zelf opwekten in de ontwik-

---

(40) Regnierus Gemma Frisius werd geboren te Dokkum, in Friesland (vandaar zijn *cognomen*) in 1508. Hij hield zich vooral bezig met sterrekunde, cosmographie en wiskunde. Hij wist de gunst te winnen van Keizer Karel en werd professor te Leuven. Zijn voornaamste werken zijn: *Arithmeticae Methodus facilis*, Antverpiae, 1540; *De radio astronomico et geometrico liber*, Antverpiae, 1545, 4°; *De annuli astronomici usu*, Antverpiae, 1548, 8°; *De principis astronomiae et cosmographiae*, Parisiis, s.l. De *De principis* werd in het Frans vertaald door Boissière en deze vertaling verscheen te Parijs in 1582; *De Astrolabio Catholico et usu ejusdem*, Antverpiae, 1566, 8°; *Charta sive Mappa Mundi*, 1540. Dit laatste werk was opgedragen aan Keizer Karel. Gemma Frisius overleed in 1555.

(41) Cf. H.W. Fortgens, *Meesters, Scholieren en Grammatica*, Zwolle, 1956. Laatste hoofdstuk.

(42) Cornelius Gemma werd geboren te Leuven in 1535. Hij werd beroemd als geneesheer en astronoom. Hij stierf in 1579.

(43) Doucet. *Bibl. par.*, blz. 61.

kelde kringen; er volgt trouwens een ware opbloei van de aardrijkskunde (44). Niet alleen de geleerden, maar ook de tekenaars en de uitgevers besteedden hun beste krachten aan kartographische werken, die nu nog onze bewondering afdwingen. Van Heylbrouck bezat het prachtige *Theatrum Mundi* van Ortelius [159], de *Cosmographia* van Munster, zowel in haar oorspronkelijke tekst [164], als in haar Franse bewerking van François de Belleforest [163]. Benevens de aardrijkskunde van Honterus [198] komt nog een werk voor over de topographie van het Heilig Land [162], dat zeer nuttig kon zijn bij het bestuderen van de Bijbel, en het *Pentapulus* van Aitsingerus [209], dat zich meer met staatshuishoudkundige aangelegenheden bezighoudt. Over Amerika zijn er twee zeer populaire werken: de *De Rebus Indicis* van Maffeus [181] en dat van Petrus Martyr van Anghiera [180], waarin de tochten en ontdekkingen van Francesco Cortez worden verhaald.

* *

In de XVIe eeuw waren de boeken over het algemeen zeer duur (45); het samenstellen van een persoonlijke bibliotheek stelde voor de gemiddelde intellectueel andere problemen dan op onze dagen. Van Heylbrouck loste de moeilijkheid op door zich voor elke discipline, die niet tot zijn specialiteit behoorde, een paar degelijke werken aan te schaffen, die hem om zo te zeggen de *status quaestionis* meedeelden. Zoals de meesten van zijn ambtgenoten (46) bezit hij naast een vakbibliotheek, een hele reeks klassieken, bijna uitsluitend Latijnse, die als ontspanningslectuur bedoeld waren, en verder werken van de meest uiteenlopende aard, voor het bijhouden van zijn algemene cultuur.

Een paar opmerkingen mogen dit bondig overzicht aanvullen:

1) De werken in de moderne talen zijn uiterst schaars, en als we er vinden, staan ze dikwijls in de bibliotheek naast hun Latijns^e vertaling. Op het einde van de XVIe eeuw beheerst het Latijn nog gans het akademisch leven in de Nederlanden.

2) Niettegenstaande de herhaalde pogingen van de humanisten is het Grieks niet doorgedrongen in ruime kring; de hellenisten zijn uitzonderingen. De Griekse cultuur laat haar invloed slechts gelden via Latijnse vertalingen, en dan nog maar over het algemeen in zeer beperkte oplage.

3) De wetenschappelijke werken, vooral die van vulgariserende aard, zijn een echt succes; zij hebben vaak technische en praktische inslag.

4) Ieder werk in de catalogus is voorzien van een prijsaanduiding; er zijn slechts een paar uitzonderingen waar de raming ontbreekt. De handelswaarde wordt uitgedrukt in (Rijnse) gul-

---

(44) Doucet, *Bibl. par.*, blz. 58.

(45) Doucet, *Bibl. par.*, blz. 72.

(46) Doucet, *Bibl. par.*, blz. 21.

den en in stuivers. In de 16e en 17e eeuw is de gulden twintig stuivers waard; deze identiteit gaat niet op voor ieder decennium van deze eeuwen, maar kan als basis dienen.

Het duurste exemplaar van de catalogus is dan de *Cosmographia Munsterj* [163]: 33 Rg.; *Leo Belgicus* [160] staat op de tweede plaats met 27 Rg. De goedkoopste uitgaven [171, 172, 173, 182] kosten slechts één of twee stuivers.

In de afdelingen zelf kan men constataties maken van deze aard: de geneeskunde heeft naast het *Medecyn Boec* [223] slechts stuiver-uitgaven; de historici hebben heel wat dure uitgaven, enz.

Het is in ieder geval interessant de geldwaarde van de boeken te vergelijken met andere gegevens uit het dagelijks leven. De vergelijking met de gewone posten uit de stadsrekeningen is gemakkelijk maar vermetel. Er zijn inderdaad honderden items die een waarde aanduiden voor iets uitzonderlijks, bv. voor het slot van een poort, een meubel, buskruit, een reis, enz. Om zekerheid te hebben blijve men dus liever bij het klassiek vergelijkingsmateriaal. Bij het begin van de 17e eeuw bedroeg het dagloon van de handwerker 12 à 13 stuivers; een pond was kostte 20 stuivers, een gelte Rijnwijn: 30 à 32 stuivers, een mudde rogge: 192 à 216 stuivers, enz. (47).

De raming van de *Cosmographia* stemt praktisch overeen met het dagloon van twee maanden, de prijs van de pocket books viel mee (een à twee stuivers). Maar ja, de sociale toestanden waren totaal anders; de vergelijking zou juister zijn indien rekening werd gehouden met de werkelijk gepresteerde werkuren.

L. BAKELANTS & L. DE MAN

---

(47) Zie R. van Uytven, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 36 (1958), blz. 371.

UIT OUDE PAPIEREN

«BLADVULLING»

In Leuvense schepenhoeken staat op de niet beschreven ruimte van een blad meestal «*Hic nichil deficit*» (= Hier ontbreekt niets). Soms zegt de klerk er dromend hij «*nisi pecunia*» (= tenzij geld) of «*nisi pulchra puella*» (= tenzij een schoon kind). Soms staan er ook een paar «verzen». bv. 1405, 10 jan., De keiser van rome was en(de) besach

De stat van louene opten cortsten dach,
Arch. Lv. 7305.

L.D.

Het Jezuïetencollege te Halle

§ I DE JEZUIETEN TE HALLE.

Toen Maximiliaan de Berghes aartsbisschop van Kamerijk was, deed pater Everaerd Mercurion, in 1563, al het mogelijke om de Jezuïetenorde te introduceren. Hij was evenwel sedert 2 juli 1565 te Rome als assistent van de Overste-generaal.

Ook toonde Halle zich weinig enthousiast.

Hoewel zeer vele bedevaarders naar het heiligdom kwamen, vooral op Pinksteren en in de septembermaand, verwaarloosde de magistraat totaal de O.-L.-Vrouwekapel, die slecht onderhouden was en veel voorwerpen bevatte, die veeleer het bijgeloof in de hand werkten. De godsdienstige plechtigheden gebeurden op een zeer precaire manier.

De orde dacht aan onze stad en wij lezen in een brief van pater Saily aan de Overste-generaal, in dato 24 november 1600, dat de Jezuïeten graag een woning zouden hebben te Halle om hun steentje te kunnen bijdragen tot de verdere verering van O.-L.-Vrouw en ook om de ware devotie aan te moedigen (1).

De Jezuïeten zouden nog 21 jaar moeten wachten vooraleer zij in de stad worden toegelaten en de wensen van pater Saily zouden worden verhoord. Toen pater Thomas Saily echter rector werd van het college te Brussel en zelfs gepromoveerd werd tot procureur van de provincie te Rome begon hij fondsen te verzamelen om een huis te Halle aan te kopen en er de Compagnie te vestigen. Ook verkreeg hij de hulp van Mgr. Van der Burch die bij aartshertog Albrecht ten beste sprak opdat de paters het bedevaartoord alhier meer luister zouden kunnen bijzetten, de de biecht van de bedevaarders zouden kunnen horen en de kapel op een degelijke manier zouden kunnen onderhouden (2). In hun antwoord aan de aartshertog liet het stadsbestuur evenwel uitschijnen dat

1) de komst van de Jezuïeten te Halle de belangen van de aartshertog zou schaden;

2) de Jezuïeten grotendeels de groot-baljuw van Henegouwen zouden bevoordelen;

3) de magistraat sedert lange tijd het bestuur van de kerk, de kapel en haar goederen waarnam en niet zou dulden dat de Jezuïeten zich daarvan zouden meester maken;

4) indien twee biechtvaders niet volstonden om biecht te horen, er gemakkelijk één of twee konden worden toegevoegd, enz.

(1) *A.R.A.* (Algemeen Rijksarchief), *Archives Jésuitiques*, Province Flandro-Belgique, carton 982: Histoire et lettres annuelles du collège de Hal, fol. I.

(2) *Cf. Maillard S.J.*, Histoire de Notre Dame de Hale, Brussel 1651, blz. 49; *A. Poncelet S.J.*, Histoire de la Cie de Jésus dans les Anciens Pays-Bas, in: Acad. Roy. de Belgique, classe des Lettres et des Sciences morales et politiques, mém. cour. in 8°, dl. XXI, Brussel 1927, 2 dln., dl. I, blz. 514.

De aartshertog gaf aan de aartsbisschop de opdracht om aan de magistraat te antwoorden. Punt na punt weerlegde de aartsbisschop de uitvluchtsels van de Halse magistraat. Hij schreef dat hij niet tevreden was over de versiering noch over de devotie: «le trésorier qui donne les reliques a baiser ausdits pelerins, homme marié, la femme du quel d'ordinaire exerceit son office, et bien souvent allaitant son enfant tout proche de l'autel de la bienheureuse vierge mère, avec une indecence non pareille, et nonobstant que V. Altesse a cy devant commandé par ledit trésorier fut licencié, elle n'a esté obeje, ainsi y est encore presentement exerçant sondit office». Op de baljuw moest men wachten met het mislezen totdat hij tegenwoordig was. Het gebeurde zelfs eens dat men één uur moest wachten en somtijds verbood hij dat de klokken bij een begrafenis luidden. Tevens schreef de aartsbisschop dat hoewel het verboden was nog iemand in de kapel van O.-L.-Vrouw te begraven, er toch uitzondering gemaakt werd voor de drie kinderen van de baljuw (3).

De aartsbisschop hield zulk schitterend pleidooi ten voordele van de Jezuïeten dat de aartshertog *stante pede* aan het gemeentebestuur schreef dat men de paters moest toelaten (brief van 6 oktober 1620). Toen op 17 november een nieuwe brief door de Halse magistraat naar de aartshertog werd verzonden met drie dagen daarna reeds een repliek vanwege de aartsbisschop aan de gouverneur, was de zaak beslecht en liet Albrecht eenvoudig alle ingebeeelde bezwaren van het Hals bestuur links liggen; hij beval op 27 december 1620 «qu'on reçut les Pères de la Compagnie dans la ville et qu'on leur donnât la garde des ornements et du trésor»!

Om de magistraat niet te zeer te ontstemmen zouden op bevel van de gouverneur, de paters slechts drie jaren ter plaatse blijven - de nodige tijd om hun opgelegde taak naar behoren te kunnen volbrengen. In het jaar 1621, de vooravond van O.-L.-Vrouw Lichtmis deden de Jezuïeten hun intrede te Halle, alwaar zij door de bevolking met grote tevredenheid werden ontvangen (4): «La Bourgeoisie de Halle receut le commandement du prince avec très grand respect... et admit les Pères d'un commun accord» (5).

Eens te Halle, namen de Jezuïeten hun intrek in het huis van een eerzame weduwe. De eerste taak der paters was de kapel waar het wonderbaar beeld van O.-L.-Vrouw ter verering uitgestald was, te reinigen en te ontdoen van alle belachelijke en bijgelovige voorwerpen. Tevens werd het beeld op een klein verhoog verheven en twee biechtstoelen in de kapel geplaatst tot grote tevredenheid van al de bedevaarders.

(3) A.R.A., *Archives Jésuitiques*, Prov. Flandro-belg., carton 714-728, brief van Frans Van der Burch, aartsbisschop van Kamerijk van 27 nov. 1620 aan de aartshertogen; los blad.

(4) A. Poncelet, op. cit., dl. I, blz. 489.

(5) Cl. Maillard, op. cit., blz. 51.

De Jezuïeten hadden na drie jaren activiteit zulke ommekeer teweeggebracht op godsdienstig gebied en het geloof zo sterk gestimuleerd dat de magistraat zijn vijandige gezindheid totaal over boord had gegooid en reeds dermate met de paters sympathiseerde dat men zelfs bij de pater-provinciaal aandrang opdat de orde hier een college zou vestigen speciaal voor de Latijnse studies.

Op 4 februari 1623 antwoordde pater-provinciaal Antoine Sucquet dat de stad Halle niet voldoende betekenis had en daarenboven niet voldoende verwijderd was van Brussel en Nijvel, die allebei zulk college hadden. Voorlopig zouden ze zich moeten houden aan de onderrichtingen van de aartsbisschop, op 16 februari 1621 gegeven: «*Patribus societatis Jesu missionis Hallensis omnem licentiam ac facultatem absolutam concesserimus in ecclesiis, capellis, et vicis decanatus Hallensis, nec non aliis nostris diocesis locis verbum dei disseminandi, fidei catholici rudimenta docendi, excipiendi confessiones fidelium eosdemque in foro conscientia absolvendi....*» (6).

Toen er sprake was toelating tot verblijf te verlenen aan de paters Recolletten, riposteerden de Jezuïeten en verzochten dit te weigeren «*pour éviter les inconvénients qui en arriveroient et maintenir le culte de la vierge glorieuse en sa splendeur accoutumée*».

De recolletten van Lootendale van de orde van St.-Franciscus beweerden dat zij er veel goed werk konden verrichten. Op 4 nov. 1627 werd hun toelating vergund door de baljuw, meier en schepenen van de stad Halle, ondanks de protesten van Z.E.P. Wijns, superior van het college te Halle en van de aartsbisschop, van Kamerijk zelf die aan de magistraat schreef: «*pour le bien de vostre petite ville il n'est expedient de la surcharge de cloistre mendienne, joint que cela pourroit divertir la devotion que le peuple a de servir Dieu et sa Vierge mere en son eglise*» (7).

§ 2 HET PERSONAAT.

In 1623 ontstond er een controverse nopens het personaat van de O.-L.-Vrouwewerk. Dit bestond uit een eenvoudig beneficium d.i. uit een heerlijkheid, bestaande uit de helft van de stad en gronden daarbuiten. Bovendien bezat het vijf negenden van de grote tienden, belangrijke heerlijke rechten, een hoeve nabij de Brusselse poort en 22 bunders landbouwgrond. Tevens verleende ze het recht aan de bezitter van het personaat de eerste plaats in het koor te bezetten gedurende de vespers van de vier grote jaarlijkse feestdagen. Van dit beneficium mocht men een jaarlijkse rente van 700 florijnen onttrekken.

Wat was nu feitelijk het personaat? Niets anders dan een beneficium aan een bepaald altaar verbonden. Dit zou gesticht zijn door Willem III, graaf van Henegouwen in 1356. Hij schonk

(6) *A.R.A., Arch. Jes., Collège de Hal, carton 49, Privilèges, los blad.*

(7) *A.R.A., ibid., carton 50, Contestation avec les Recollets au sujet de leur établissement à Hal, losse bladen.*

als patroon van de kerk het altaar met al zijn voordelen aan een priester, die als pastoor dit altaar moest bedienen.

Deze priester was «persoon» of pastoor. Dikwijls gebeurde het dat deze pastoor een plaatsvervanger aanduidde. De benoeming van «de persoon» werd dikwijls betwist, daar de bisschoppen medezeggenschap hadden in de benoeming.

Toen nu in 1623 de titularis stierf schonk de aartsbisschop van Kamerijk, Mgr. Van der Burch het «persoon» aan een zekere Gaspard de Lauway, die de inkomsten van het beneficie aan de Jezuïeten zou geven. Maar in tegenstrijd daarmee schonk het Romeinse hof hetzelfde beneficie aan Gilles des Ursins de Vivariüs, apostolisch protonotarius. Toen de pater-provinciaal ageerde opdat de privéraad aan deze prelaat de investituur of de belening zou weigeren, liep hij vanwege de algemene overste een flinke blaam op, omdat hij daardoor de Jezuïetenorde in diskrediet bracht.

De aartsbisschop zou evenwel de Gordiaanse knoop doorhakken en de twee geïnteresseerde partijen tevreden stellen door het beneficie aan Vivariüs te schenken op voorwaarde dat hij van de paus het recht zou bekomen het beneficie, na zijn dood, aan het college over te laten (8).

Door een bul van 26 maart 1624 incorporeerde paus Urbanus VIII het persoon in het college. Niettegenstaande de protesten van de stadmagistraat, gaf koning Filips IV van Spanje zijn goedkeuring aan de pauselijke brief, waarvan de stipulaties door de aartshertog van Mechelen, Mgr. Boonen, werden uitgevoerd. Op september 1628 werd de rector van het college, Jacques Wijns, «persoon» van de O.-L.-Vrouwkerk van Halle (9).

Dit zou evenwel nog zeer veel moeilijkheden berokkenen zowel met de seculiere geestelijkheid als met de burgerlijke overheid. In 1680 kwam er een project van akkoord tot stand tussen de baljuw, meier en schepenen van Halle en de paters Jezuïeten voor het hof van Bergen.

Bepaald werd dat:

1) de vicaris, die de parochie bediende baccalaureaat zou zijn in de theologie en de Vlaamse en Franse taal zou kennen. Nadat hij aanvaard was door de Jezuïeten kon hij nog geweigerd worden om bepaalde motieven door de hertog van Arenberg, heer van Halle;

2) de Jezuïeten de voorkeur moesten geven aan iemand van Halle of omgeving;

3) de vicaris zou genieten van de goederen en inkomsten van de pastorie en eveneens slechts van de helft van de gemeenschappelijke goederen van persoon en pastoraat;

4) de vicaris zou mogen tussenkomen in de rekeningen van

(8) *A. Poncelet*, op. cit., dl. I, blz. 533 .

(9) *A.R.A., Arch. Jes.*, nr. 48, bundel van 6 ongefolieerde bladen: Réunion au collège du personat et du patronat de l'église Notre Dame de Hal. Contestation avec le magistrat.

de kerk en een sleutel zou hebben van de offerblok.... «le tout indépendamment desdits Peres, qui ne luy pourront donner, quant a se aucuns empeschement ni obstacle, ni entrevenir eux mesmes aux dits auditions des comptes, ni se mesler ou s'ingerer en aucunes affaires de l'Eglise, soubz aucun prétexte soit de place de vicairie vacante, son absence, maladie ou tel autre que ce pourroit estre et ne pourroit aussi jamais prétendre à l'Administration, ou intendance temporelle de la dite Eglise et chapelle, mais si devront comporter au regard de ce que desus comme s'ils n'estoient propriétaires de la cure, le tout sur l'amende de 2000 patacons au profit de l'Eglise, et a peine de nullité du présent accord si bon semble aux dits Pères» (10).

Op 30 december 1695 diende Jan Baptist Platteborse, pastoor te Halle en licentiaat in de rechten een request in bij het hof te Bergen om zich te verdedigen tegen de klacht van de pater rector (op datum van 13 juni 1691). Met de toelating van de stadsmagistraat had hij een van de vier sleutels van de offerblok van de O.-L.-Vrouwekapel om deze te openen en het geld te tellen «ce droit ancien de laditte Cure qu'il avoit tousjours exercé seul en sa qualité, sans l'intermédiaire dudit Reverend Père Recteur». Op 28 december was de pater rector aanwezig bij de opening van de offerblok beroep doende op zijne hoedanigheid van pastoor «contre tous droits et usages et au prejudice de litige».

De rector beweerde dat hij de ware pastoor was na de dood van Mr. Ferdinand Jacobs, voorgaand pastoor, en na de samenvoeging van rectoraat en personaat. Ook de overleden Ferdinand Jacobs had een sleutel van de offerblok. De rector beriep zich op de macht die door Z.H. de Paus toegekend was aan de rector om een vicaris en een subvicaris aan te duiden «et ainsy a plus forte raison d'intervenir auxd. ouvertures des troncs et numeration desdittes aumosnes et liberalitez».

Platteborse beweerde tevens dat hoewel het pastoorschap met het personaat verenigd was «la cure avoit esté neantmoins exercée par un pretre séculier quy l'avoit desservy et en avoit fait les fonctions comme principal». Vanzelfsprekend moest hij dan ook de verdiensten hebben zoals voor de unie. Er was evenwel een verschil. De heer Jacobs was «pasteur absolu et unique avecq toutes les prerogatives d'un veritable pasteur .... mais quant audit vicairie (Platteborse), comme il avoit seulement esté choisi pour laditte vicairie par lesdit Recteur et Pasteur il estoit constant qu'en cette qualité d'assistant et vicairie simple il estoit entré dans les mesmes droits ainsi uniquement en celuy du soing des ames....»

Het hof vroeg dan ook dat Platteborse zou tevreden zijn met het inkomen aangeduid door de pauselijke bul en dat hij

(10) *A.R.A., Arch. Jés.*, carton 714-728, *Conditiones ad concordiam ablatæ a magistratu Hallensi 1680*, fol. 1-2.

de rector al de voorrechten zou laten in zijn hoedanigheid van «curé primitif» (11).

Daarmee was de zaak nog niet van de baan. In 1701 besliste de Raad van Bergen dat de officies en gebeden door Platteborse mochten verricht worden na beslissing van de rector.

Wat de sleutels van de kerk, de sacristie en het tabernakel betreft, Platteborse moest ze teruggeven aan de rector. Aan deze laatste werd gelijk gegeven. In geval van afwezigheid moest Platteborse de rector verwittigen (12). De vicaris werd tot de kosten veroordeeld.

Daarmee was de stadsmagistraat niet tevreden en diende klacht in bij het hof op 9 oktober 1713. Hij vroeg dat de sleutel van de offerblok in handen zou zijn van de vicaris, evenals de sleutel van de sacristie die de schepenen deden bouwen in het jaar 1661 «pour y mettre et garder les ornemens de l'autel et de l'image de la Sainte Vierge». Hij vond het maar juist dat de sleutel in handen kwam van deze die praktisch het meest in de kerk was.

Op de derde plaats vroeg de stadsmagistraat «qu'il soit déclaré qu'il appartient a eux seuls avec le vicaire perpétuel de régler le temps et heures aux prestres pour celebrer les messes, lesdits prestres etans aux Gages de ladite Eglise et qu'ils ne peuvent s'absenter qu'avec la permission du bourgmaitre».

Vervolgens vroegen ze dat de eden en ambachten van Halle de mis mochten laten lezen op de dagen van hun patroonheiligen zonder daarvoor de toelating te vragen aan de rector, «les dits metiers et confrairies, avant de tous temps et avant que les peres jesuittes se sont etablis au dit Hal». Tevens vroeg men dat het verboden zou worden aan de Paters Jezuïeten placcaten aan te brengen waarop zou vermeld zijn «l'Eglise de Notre Dame a hal unie a la Societé», daar door de pauselijke bul slechts alleen het pastoraat maar niet de parochie aan het personaat verbonden was. Als laatste punt vroeg de stadsmagistraat de aanstelling en revocatie, indien nodig, te mogen doen van koster, zangers en andere personen nodig voor de dienst (13).

't Is wel eigenaardig dat de baljuw, meier en schepenen na zovele jaren de rechten van de rector betwistten.

Nochtans door een bul van paus Urbanus VIII, waardoor pastoorschap en personaat werden verbonden en na de arresten van het hof van Bergen van 25 augustus 1684 en van 1701 was het toch voldoende bewezen dat de rector vermelde rechten waarlijk bezat.

---

(11) *Kerkarchief Halle*, Sentence pour le curé de la ville de Hal regnéant pour empescher le Père Recteur des Jésuites dudit lieu d'intervenir à l'ouverture du Troncq des aumosmes de l'Eglise de laditte ville contre ledit Père Recteur inthimé, 16 mei 1698, fol. 1-29.

(12) *A.R.A., Arch. Jés.*, carton 714-728, los blad, 17 sept. 1701.

(13) *A.R.A., ibid.*, carton 714-728, copie van brief van stadsmagistraat aan hof van Bergen in dato 9 oktober 1713, fol. 1-7.

De rector liet dan ook niet begaan en protesteerde. Volgens aartsbisschop Nemius van Kamerijk moest de vicaris een vroom theoloog zijn en het huis innemen van de pastoor-eigenaar. Hij was «temporel et amovible» voor een belangrijke oorzaak. E.H. Jacobs was de laatste pastoor-eigenaar geweest en Platteborse was eenvoudige vicaris.

Na 1701 waren de paters Carena, Betonville en Braze, die achtereenvolgens rector geweest waren van het college, tegenwoordig bij de financiële operaties van de kerk en de kerkfabriek. Pater Carena was er viermaal, Betonville zesmaal en Braze tweemaal.

Platteborse heeft zich trouwens na het arrest van 1701 onderworpen en afgezien van alle inmenging.

Als de rector Corduanier niet aanwezig was bij de afrekening, was het omdat hij niet verwittigd werd maar wel de vicaris Herinckx. De leden van de kerkfabriek waren wereldlijken: schepenen, voogden van de kerkgoederen en degene waarvoor zij rekenschap moesten afleggen was een afgevaardigde van de hertog van Arenberg.

Had de gemeente misschien liever een kapelaan, wie zij een honorarium moest betalen dan een rector, die niets van haar ontving?

«Si la passion, si la crainte d'être critiqué dans l'emploi des deniers de l'Eglise, ne les engageoit à rebuter le Recteur et Curé en chef et à lui préférer un faible vicaire, un homme dépendant et soumis à leur dévotion.» In alle geval was de kapelaan Herinckx er geweest op 25 februari 1712, zoals op 17 augustus 1711 voor de rekeningen van het jaar 1707. Moest hij evenwel geweten hebben dat het de rekeningen betrof zou hij zich nooit naar het stadhuis begeven hebben, uit schrik voor een mogelijk proces vanwege pater rector. 't Is daarom dat kapelaan Herinckx zich niet durfde begeven naar de afrekening van het jaar 1709, die de volgende avond plaats had.

«... les Eschevins n'ayant aussi voulu y admettre le Père Corduanier, ils rendirent et arrêterent contre les Ordonnances Canoniques et les Edicts de nos Princes, ce second état, et le compte du produit de l'année 1708 le 25 de février 1712 et celui du produit de l'an 1709 le 26 du même soir sans l'intervention, ni du Curé, ni de vicaire».

De schepenen steunden ook op het feit dat Platteborse door arrest van het jaar 1698 het recht had de offerblok te openen, bijgevolg ook om de rekeningen na te kijken. De rector replieerde daarop dat er twee offerblokken waren, buiten degene met aalmoezen van de armen waarover hierboven sprake was er ook een offerblok van de offeranden en denieren van de kerkfabriek waarvan hij de sleutel had. Deze van de eerste offerblok heeft Platteborse genomen bij de dood van E.H. Jacobs die werkelijk pastoor van de parochie was.

Als slot van die controversse willen we hier nogmaals beklemtonen dat paus Urbanus VIII pastoorschap en personaat verenigde nadat de aartsbisschop van Kamerijk Gaspar Nemius, langs de Internuntius om, in 1658 liet weten dat het beter was dat de rector van het college pastoor was «pour prévenir et empêcher ces difficultez et scandales qui de produisoient dans l'esprit des Peuples et Pélérins» (14).

§ 3 HET COLLEGE

Toen de algemene overste gehoor gaf aan het verlangen van het stadsbestuur Latijnse klassen op te richten, voegde hij vier paters bij de twee die reeds ter plaatse waren. Op 1 oktober 1623 stak men van wal met de lagere klassen en twee jaar later kon men reeds de kroon op het werk zetten door de oprichting van de rhetorika.

Gedurende een zekere tijd vestigden de paters zich in het huis van de arme scholiers en in «De gouden Schaal» dat gelegen was in de Hunderstraat, nu de Dekenstraat genoemd (15). In 1630 kochten ze van Catharina Debast twee huizen in de straat, die naar de Sollembeemd leidde, achteraf een tuin en een weide van de erfgenamen van Willem Cools, in de Sollembeemd gelegen. In 1632 hadden ze het groot geluk dat het stadsbestuur hun het deel aan de Sollembeemd gaf, dat ze niet hadden gekocht, met daarbij nog het vruchtgebruik van de wallen, achter het kasteel gelegen.

Voorlopig werd het onderricht gegeven in de drie huizen van de Kasteelstraat door de stad aan de paters gegeven.

Daar Halle slechts een gering aantal studenten kon leveren waren de paters verplicht een internaat te openen. Nu kwamen uit de omgeving, meestal uit de adellijke of voorname burgerfamilies, leerlingen naar Halle.

In het internaat begon de dag voor de leerlingen om 5 uur in de zomer, om 5,30 uur in de winter en op zon- en feestdagen.

Na een half uur voor het toilet, had men de morgengebeden en de studie. Naar gelang de periode begon het ontbijt om 7 u. of 7,30 u. De edelen ontdeden zich van hun zwaard of dolk. In 1644 waren er een dertigtal van de hoge adel.

De lessen duurden tot 10 u. of 10.30 u., waarna zij verplicht waren de H. Mis bij te wonen. Vervolgens was het studie maar de externen mochten naar huis keren.

(14) *A.R.A., ibid.*, carton 714-728. Factum pour le R. Père du Collège de Hal, persone et pasteur perpetuel de l'Eglise de Notre Dame, autrefois St. Martin-demandeur au conseil souverain de Hainau du 10 mars 1712 contre les sieurs Bailly, mayeur et eschevins de la dite ville, defendeurs, blz. 1-50.

(15) *A.R.A., ibid.*, Collège de Hal nr. 36, fol. 29-30.

De deken schonk het presbyterium, waarvan klassen werden gemaakt. Jacob Wijns, nieuwe superior had een huis gekocht voor 906 florijnen en dit geruild met de pastorie mits opleg van 4550 florijnen (*A.R.A., Arch. Jês. Prov. Flandro-Belg.*, carton n° 982. Histoire et lettres annuelles du collège de Hal, fol. 3-5).

's Namiddags werden de leerlingen ook verwittigd door een eerste klokslag om 1 u., een tweede om 1,15 u. en een derde om 1,30 u. (iedermaal een half uur later op bepaalde dagen en in de winter).

De lessen duurden tot 16 u. of 16,30 u. De internen hadden vervolgens studie tot 18,30 u., waarna avondmaal, speeltijd en gebeden. Te 21 u. of 21,30 u. was het tijd om te gaan slapen.

Buiten de leraren waren er vier tot vijf priesters om te biechten, te prediken, te catechiseren, de H. Sacramenten uit te delen. Daarenboven waren er 10 scholastieken die hun studies in een ander huis volbrachten en zelfs de afwezige leraars vervingen.

Er waren geen moderne klassen maar slechts een Grieks-Latijnse. Men had er een Rhetorika, een poësis, een derde (syntaxis of 1e klasse van grammatica), een vierde (2e klasse grammatica), een vijfde (3e klasse grammatica) en een zesde (klasse van de kleine figuren).

De internen waren onderverdeeld in twee afdelingen volgens hun sociale stand en de pensioenprijs (16).

Leraren

Op 11 januari 1623 vroeg de magistraat aan E.P. Antonio Sucquet dat er twee leraren zouden komen om de Latijnse taal te onderwijzen. Op 4 oktober 1624 begon de poësis en in 1626 de rhetorika.

In 1633 had het college 7 priesters, 3 leraren en 5 coadjutoren; in 1639: 10 priesters, 6 leraren en 3 coadjutoren; in 1654: 7 priesters, 2 leraren en 6 coadjutoren. Wegens de oorlogen waren er veel minder leerlingen en bijgevolg minder leraren.

In 1669 waren er 5 priesters, 3 leraren en 5 coadjutoren; in 1685: 6 priesters, 5 coadjutoren, 11 repetentes studia scholasticos en 1 leraar (17).

Wedde

De leraars kregen 400 florijnen per jaar «que lesdits Bailly, mayeur et eschevins avoint resolu leur faire payer a condition qu'il enseigneroient les figures, grammaire et la syntaxe a moins avec 2 maistres et si longstems qu'il ny auroit d'enfants capables de la poesie et rhetorique et que lesdits peres trouveront moyen de les instruire» (18). Deze wedde werd getrokken uit verschillende inkomsten, o.a. uit de kas van de gemeenschappelijke armen. Zo bijv. werd aan de paters Jezuïeten voor een jaar wedde en pensioen, met de verhoging, toegestaan voor de Latijnse school en voor het onderhoud van een derde leraar:

(16) *A. Poncelet*, op. cit., dl. II; blz. 25-59.

(17) *A.R.A.*, *ibid.*, nr. 982, fol. 3-122. Wij hebben slechts enkele van de voornaamste jaren vermeld.

(18) *A.R.A.*, *ibid.*, collège de Hal, register nr. 47, chronique du collège, fol. 164 v°.

de ontvanger Nicolaas Jozef Sencie betaalde voor het jaar 1773 de som van 100 florijnen (19).

De baljuw, meier en schepenen waren in 1623 overeengekomen, zonder bijeenroeping van de gemeente, een som van 250 florijnen te doen betalen door de ontvanger van de kerk en van de O.-L.-Vrouwekapel, 100 florijnen door de stadsontvanger en 50 florijnen door de mombler der armen.

Waarschijnlijk wilde de stad in het begin de derde leraar niet betalen, hetgeen dan achteraf wel gebeurde.

De burgers hadden daartegen geprotesteerd of beter gezegd enkelen beriepen zich op een akkoord van 17 september 1639, volgens hetwelk geen enkel grote beslissing kon getroffen worden zonder de goedkeuring van «les mannans bourgeois et communauté de la ville de Hal». Zij riepen in dat in het begin de Jezuïeten niet veel inkomsten hadden maar nu, dank zij de giften en het personaat, gemakkelijk hun onkosten konden vereffenen (20).

Leerlingen.

In 1643 waren er 80 leerlingen (21); in 1644: 120 (22); in 1645: 179 waarvan 16 in de Rhetorika, 26 in de poësis, 40 in de syntaxis, 29 in de grammatica, 63 in de figurae; in 1655 nog slechts 99 waarvan 16 in de Rhetorika, 9 in de poësis, 30 in de syntaxis, 16 in de grammatica en 24 in de figurae; in 1663 slonk dit getal tot 69 (23); in 1672: 80 en in 1681: 60 waarvan 6 in de Rhetorika, 8 in de poësis, 15 in de syntaxis, 8 in de grammatica en 23 in de figurae; in 1754: 46 leerlingen en leraars (24). De leerlingen (waarschijnlijk de externen) betaalden per hoofd en per maand 10 pattars (25).

Sodaliteiten

Er waren drie sodaliteiten of broederschappen nl. deze van de gehuwde mannen, deze van O.-L.-Vrouw en deze van de engelen.

In de eerste waren er in 1645: 120 ingeschreven, waarvan er 70 regelmatig aanwezig waren, in de 2e 66 en in de 3e 60 waarvan al de leden gewoonlijk present waren; in 1672 waren er 3 sodaliteiten waarvan een voor de burgers met 100 ingeschrevenen, een voor degenen die in het Latijn studeerden met 40 ingeschrevenen en een met 30 ingeschrevenen, die in het Vlaams onderricht werden.

(19) A.R.A., *ibid.*, fol. 112 v°.

(20) A.R.A., *ibid.*, fol. 185-189.

(21) A.R.A., *ibid.*, Prov. Flandro-Belg., carton nr. 982, Histoire et lettres annuelles du collège de Hal, ongefol.

(22) A. Poncelet, *op. cit.*, dl. II, blz. 33.

(23) A.R.A., *ibid.*, carton 724-728, losse bladen.

(24) A.R.A., *ibid.*, carton 1472-1474. Catalogus functionum. Relevés annuels des travaux spirituels, du nombre des élèves des collèges, des membres des sodalités 17-18e siècles, fol. 14-18.

(25) A.R.A., *ibid.*, register, nr. 47, fol. 190 v°.

Godsdienstoefeningen

De Jezuïeten hadden de grote verdienste het godsdienstig leven wederom aan te wakkeren. In 1645 deelden ze 43.900 communies uit (26); in 1655: 40.100; in 1656: 44.800; in 1664: 71.800; in 1667: 60.000; in 1668 was het een slecht jaar om reden van «prior belli miserabili, quod totam regionem graviter afflexit, pestis altera intra mœnia oppidi» - oorlog en pest en toch waren er nog 58.600 communies uitgedeeld (27).

Een van de paters moest de eerste zondag van de maand naar St.-Kwintens-Lennik gaan om er de pastoor bij te staan, een andere de 2e zondag naar Pepingen, nog een ander de vierde zondag naar Bellingen en ten laatste was een pater op de feestdagen verplicht naar Bellingen te gaan helpen. Buiten het biecht-horen en het uitdelen van de H. Communie werd in de stad 's zondags catechismus gegeven (in de kerk) en driemaal buiten de stad (28).

§ 4 DE BOUW

Dank zij de vele legaten, waarover wij in een volgende paragraaf zullen handelen, waren de paters bekwam een mooi gebouw op te richten dat beter aan de immer groter wordende eisen zou voldoen. De eerste steen werd in 1647 gelegd. Het grote plan, ondanks de rampspoedige tijd, werd toegeschreven aan de vlijt en het dynamisme van pater rector Robert Fennants, die trouwens daarvoor op de vrijgevigheid van de edelen, die in zijn school vertoefden, kon rekenen. Jammer genoeg hebben wij in de geschriften van de Jezuïeten, die zo volledig zijn wat inkomsten en uitgaven betreft, weinig of niets aangetroffen nopens de bouw. Gelukkig vonden we in carton nr. 982 een plan dat ons voldoende inlicht over het college zelf.

In 1653 werd de driehoekige portiek aan de ingang van het college afgewerkt en in hetzelfde jaar werd begonnen met het bouwen van een toren in de wal tot gebruik van de zieken (29). We mogen dus reeds veronderstellen dat de bouw van het college duurde van 1647 tot 1653, dus minstens 6 jaar. Pater rector de Berlaymont nam in 1653 een som van 4000 gulden af om de bouw te kunnen verder zetten. 't Is dus nog niet helemaal uitgesloten dat de bouw nog langer duurde (30).

Het enige wat we konden doen was de huidige bouw vergelijken met het oude plan.

(26) *A.R.A., ibid.*, carton nr. 714-728, los blad.

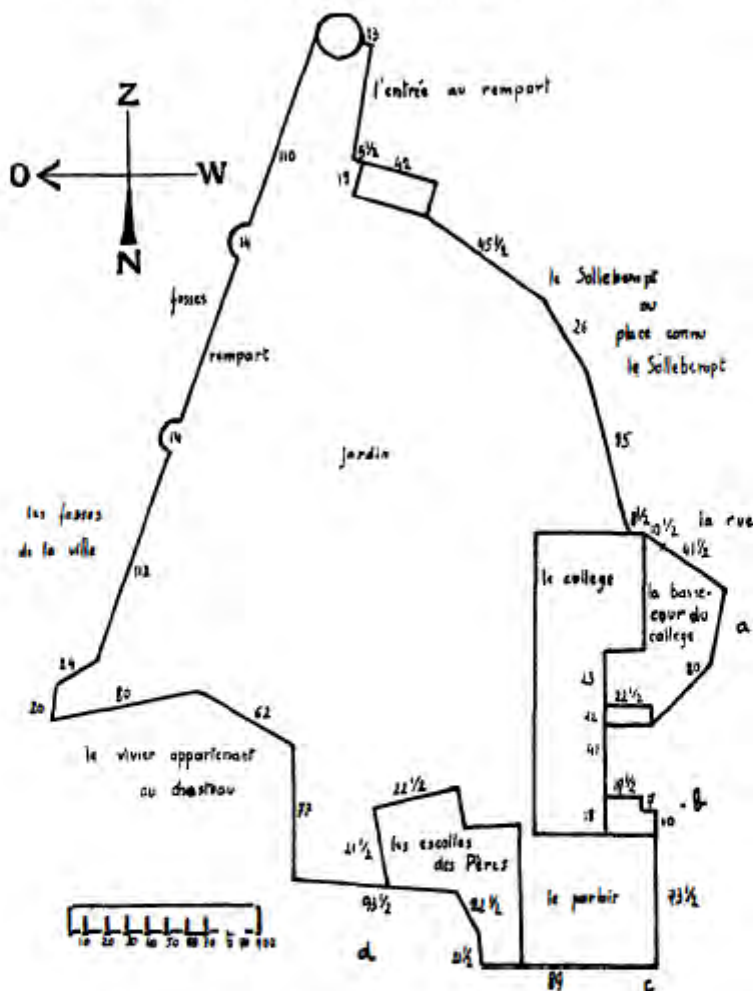
(27) *A.R.A., ibid.*, carton nr. 982. Histoire des collèges, résidences, missions; lettres annuelles des recteurs et supérieurs au Père Provincial, fol. 34-71.

(28) *A.R.A., ibid.*, carton 1472-1474, fol. 14-18. Er werd o.a. catechismus gegeven te Breedhout en te Buizingen.

(29) *A.R.A., ibid.*, carton nr. 982, fol. 18 r° en 28 r°.

(30) *A.R.A., ibid.*, carton nr. 714-728, los blad.

CARTE FIGURATIF
DU COLLEGE DE LA COMPAGNIE DE JESUS A HAL.

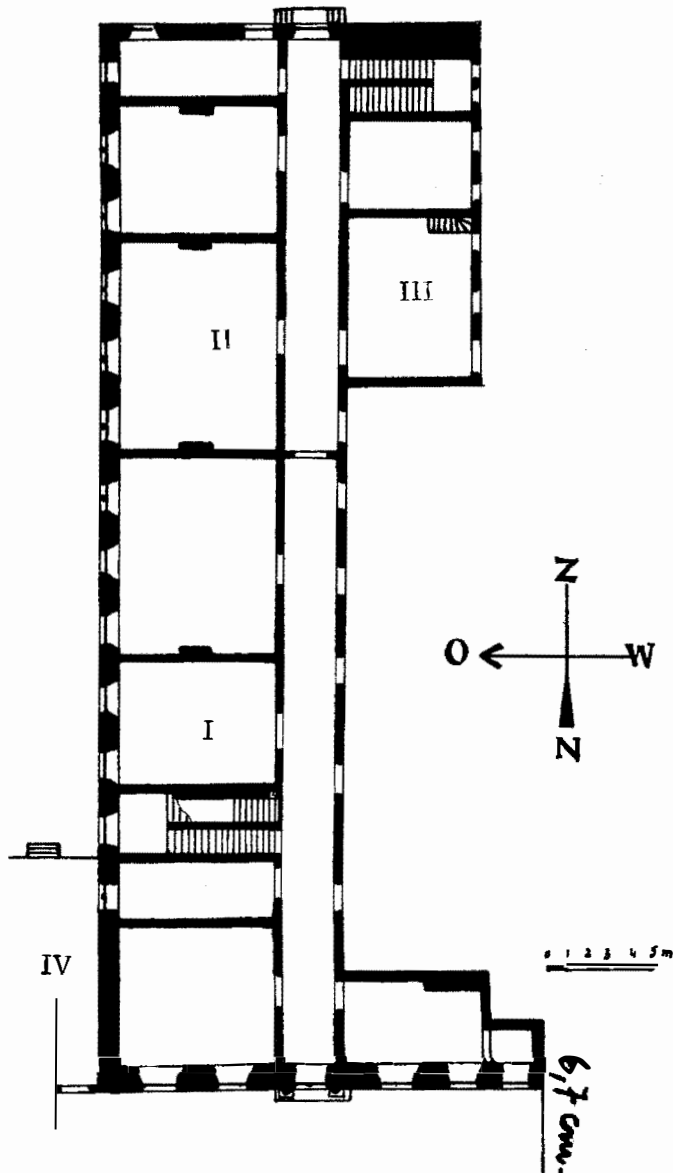

- a. le canal venant du chateau
 b. icy aboutit la maison de Contederassis
 c. icy est l'entree du College vis a vis de l'Eglise
 d. les maisons appartenant a l'Eglise ou demeure le tresorier et le
 Mtre du Chant de ladite Eglise.

Om de gemakkelijkheid zullen we het college verdelen in drie: in deel I nl. het gebouw achter de spreekzaal tot aan de uitsprong, in deel II en deel III het overige deel.

II werd vóór III gebouwd, want de scheidingsmuur hoort bij II.

III werd niet tegelijkertijd met II gebouwd, want de binnenmuur heeft de dikte van de buitenmuur.

I en II werden niet in één stuk gebouwd want er is een doorlopende scheidingswand halverwege, van kelder tot zolder, ook in de gang. Wel is een functionele scheiding mogelijk (bv. achterste deel een tijdlang buiten gebruik), maar dit heeft geen zin voor de scheiding in de zolder die helemaal analoog is aan de zijgevel vooraan. Er zijn verder nog kleine verschillen tussen de twee delen. De scheiding loopt nog verder door in de tuin. De gevel laat veronderstellen dat er een aanbouw voorzien was bij

IV, maar waarschijnlijk werd hij nooit gebouwd, want er is nog een open keldervenster op die plaats (niet zichtbaar van buiten).

I werd ook vóór II gebouwd, want in II is er geen trap.

Wij mogen dus veronderstellen dat aangevangen werd met I en voortgezet met II. Daar men moeilijkheden ondervond met water in de achterste kelder werd dit deel toegemets (staat tot manshoogte vol water). Tevens werd dat gedeelte in het zijgebouw toegemets zodat de keldertrap daar niet vertrekt in de trapzaal maar vanuit de keuken. Onder het zijgebouw is er dan een doorgang voorzien naar de linkse reeks kelders.

In de gevel ging de symmetrie voor de functie. Zo komt de rij keldervensters in de zijgevel weinig overeen met de kelderindeling in die mate dat er in de rij één open wordt gelaten als het overeenkomt met een kelder.

Het rechter deel is er uitsluitend om de gevel, een apart torentje is er tegenaan gebouwd opdat de deur in 't midden van de gevel zou staan. In de plaatsen achteraan (aan de Sollembeemd) zijn de vensters in de hoek geduwd om symmetrisch te staan met de vensters van de gang (31).

De spreekkamer moet waarschijnlijk gestaan hebben waar nu het tuintje is - ze meten trouwens allebei 73 en half voet. Dit gebouw is misschien afzonderlijk geweest.

Het college, met zijn drie verdiepingen en een lengte van 182 voet maakte destijds, en nu nog, een grote indruk.

Langs de Kasteelstraat treedt men het gebouw binnen langs een «Spaans deurke» met de schilderachtige omlijsting van diep uitgeholde, door banden gebroken posten en frontons. Het kettingwerk of de omlijsting van vensters met witte steen, horizontaal en vertikaal geplaatst, moest vroeger een pittoreske noot gebracht hebben in de bakstenen gevel, die rechts nog een voluut vertoont. Waarschijnlijk moet deze links met de tijd afgebroken zijn. De ankers in de gevel betekenen het jaartal van voltooiing nl. MDCL of 1650 (van dit deel).

Volgens mij is evenwel het gebouw in zijn lengte gezien, naar de Sollembeemd toe, het schoonste deel omdat de geledingen in witte steen, de twee vensters met gebroken fronton, de stenen kruisen in de vensters met vroeger meer dan waarschijnlijk glas in lood, het kettingwerk en de zijgevel met de traditionele trappen en de twee voluten of spiralen, de meest karakteristieke kenmerken zijn van de burgerlijke barok uit de XVIIe eeuw. Het is zelfs Lodewijk XIII-stijl, waarvan er slechts enkele exemplaren in ons land bestaan (32).

---

(31) Het is voor ons een aangename plicht van harte onze dank te betuigen aan de heer Marcel Franssens, student aan de Katholieke Universiteit te Leuven, die zo bereidwillig was het huidige gebouw op te meten, het plan te maken en er de nodige constataties bij te voegen.

(32) De stad heeft het gebouw aangekocht. We hopen stellig dat het zal gerestaureerd worden om desgevallend als cultuurcentrum te dienen.

Het gebouw werd genoemd «fort grand et très somptueux» (33).

§ 5 DE GIFTEN

In het jaar 1621 gaf de magistraat drie huizen van de O.-L.-Vrouwekerk waaraan pater Wijns de pastorie toevoegde, die hij bekomen had door in ruil «de Gulden Schaal» te geven aan de E.P. Egidius Brecmans, deken te Halle (34).

Het college kreeg van Mevr. Cezati op 1 jan. 1631 een pachthof met 84 bunders: land, weiden, boomgaarden, huis en stallen geschat op 6000 gulden. In 1644 legateerde Franciscus Vanderburgh een rente van 600 florijnen per jaar.

Van Meijuffer Meulpas kwam een rente van 16 flor. 17 pat. 4 den. hypotheek op een huis gelegen te Halle en behorend aan de erfgenamen van Jacob Van Reynenborgh.

Op 8 juni 1647 werd door Petrus Colins een huis en 4 bunder grond te Sint-Renildis (Sainte) gegeven.

Op 17 febr. 1650 verkreeg het college per testament van wijlen Mevr. Charlotte de Herbeys, weduwe van kapitein Cezati 75 bunder, gelegen in Gemptinne. Het college had slechts het vruchtgebruik van de twee derden.

Ca. 1650 schonk E.P. Egidius Brecmans 4 bunder gelegen te Halle. In 1653 gaf wijlen mej. Johanna Pasque, begijn te Brussel «13 journals de terre» in Tubize, hetgeen een cijnsgrond was afhankelijk van het kapittel van Nijvel (35).

In de jaren 1654, 1655, 1656 gaf Mej. Margaretha De Bruyn iedermaal de som van 1000 gulden.

In 1661 gaf Mej. Cools, geestelijke 1153 gulden; in 1665 verkreeg men van de ouders van pater Goris 600 gulden en van een onbekende vrouw 400 gln.

In 1667 kreeg pater rector Canisius 968 gln. van een onbekende heer.

In 1670 schonk de E.H. Nemius, aartsbisschop van Kamerijk een twaalfde van zijn meubelen (1450 gln.) (36).

Beneficies van het personaat.

Deze beneficiëes werden aan het college geschonken op aanbeveling van de aartsbisschop Franciscus Van der Burcht en van paus Urbanus VIII. Dit werd bekrachtigd door koning Filips IV en ter hand gesteld door de aartsbisschop van Mechelen Jacob Boonen op 24 sept. 1628.

(33) *A.R.A., Arch. Jês., Prov. Flandro-Belg., carton 714-728. Extrait de la requête de Sr. Bailli et mayeur...*, los blad.

(34) *A.R.A., ibid., Flandro-Belg., carton 714-728: Biens immobiliers appartenant au collège de la Cie de Jêsus à Hal scitué hors le pays du Brabant et qui ne sont encore amortie estant touttefois sous la jurisdiction de sa Majesté catholique*, fol. I.

(35) *A.R.A., ibid., fol. 2-3.*

(36) *A.R.A., ibid., losse bladen.*

De beneficiés waren ten getale van 13: H. Martinus, H. Maria Magdalena, H. Jan Baptist, H. Jan Evangelist, H. Elooï, H. Catharina intra muros, H. Catharina extra muros (op het kerkhof), H. Barbara, H. Niklaas, H. Geest, H. Drievuldigheid en de kapellen van O.-L.-Vrouw.

Er waren nog 2 andere kapellen van de H. Anna zodat er 15 kapellen waren. De kapel gesticht in de kerk van het hospitaal der grijze zusters ter ere van de H. Elooï was een oude kapel. We vernemen door brieven op datum van 3 augustus 1488 vanwege Hendrik van Berghes, bisschop van Kamerijk, dat dit hospitaal bestuurd werd door 3 à 4 wereldlijke dames. Dit hospitaal had tot doel de arme zieken en ook de pelgrims te ontvangen. Daar ze evenwel hun dienst slecht deden, werden ze vervangen door de eerwaarde zusters van de derde orde van de H. Franciscus (37).

Het personaat bestond uit een heerlijkheid d.i. de helft van de stad en gronden daarbuiten. Bovendien bezat het vijf negenden van de grote tienden, belangrijke heerlijke rechten, een hoeve nabij de Brusselse poort en 22 bunders landbouwgrond boven reeds vermeld. Van dit beneficie mocht men jaarlijks een rente van 700 florijnen onttrekken. Alles samen bedroeg het 1600 fl.

Verder kregen ze van pater Franciscus Verhaeghen de goederen van diens vader, heer Lucas Verhaeghen en zijn moeder Mej. Johanna Maria Van Cutsem. Voor de schijn werden ze aan het Jezuïetencollege van Brussel gegeven, omdat men confiscatie wilde vermijden daar Halle in het jaar 1692 door de Fransen was ingenomen; ze bestonden uit:

- 1) een rente van 76 gulden 10 stuivers per jaar;
- 2) een rente van 58 gln. 15 st. voor kapitaal van 2550 gln. aan het college Brussel;
- 3) een rente van 30 gln. voor kapitaal van 1000 gulden aan hetzelfde college;
- 4) een rente van 3 gln. 7 st.;
- 5) een rente van 7 gln. 10 st. op de Staten van Brabant te Brussel;
- 6) een rente van 4 gln. 10 st. op de Staten van Brabant te Brussel;
- 7) het huis «De Croone» in de Ververstraat te Brussel;
- 8) het huis gelegen op de Oude Vismarkt te Brussel, achter «De bonte os», (eerst werd het aan zijn zuster gegeven; na haar dood aan het college; het werd op 13, 14, 15 augustus 1695 gebombardeerd door de Fransen en daarna door het college van Halle verkocht);
- 9) Een huis in het Zennestraatje te Brussel;

---

(37) *A.R.A., ibid.*, collège de Hal, nr. 46, Recueil des bénéfices fondée dans cette ville en Eglise Parogiale de Hal par la personne du Personnat de St.-Martin a Hal a droict de conférer concourant avec le Pape, la faculté et université de Louvain, fol. 81-105.

- 10) In het dorp Opwijk (land van Aalst) mochten ze tienden heffen op «21 daghwanden landt», verhuurd tegen 14 gulden per jaar (38);
- 11) Het goed gelegen te Aa onder Anderlecht nl. 3 daghwanden, belast met een cijns van 2 hoenders tegen 15 stuivers het stuk, een boomgaard van 1 daghwand, belast met 4 ganzen en een huis en hofstede met daarbij 1 daghwand.
- 12) Een hoeve gelegen te Drogenbos.
- 13) Een hoeve gelegen te Lot.
- 14) Een half bunder weide te Lot.
- 15) Een dagwand beemd te Lot.
- 16) Twee en half bunder land te Nossegem.
- 17) Twee bunder land te Wolvertem en Meise (399).

Verder had het college nog een cijns buiten de Brusselse poort van 100 gnl., 4 bunder bos te St.-Reneldis (75 gnl.), 9 bunder grond en een boomgaard buiten de Bospoort (100 gnl.), 6 huizen (410 fl.), 3 huizen in Sollebbeemd (100 gnl.), 2 huizen in Sollebbeemd (40 gnl.), 2 huizen nabij de stadsmolen, die omgewisseld werden met huizen in de Sollebbeemd (40 gnl.), 3 huizen van de Kerk aan hen afgestaan, 375 gnl. van de armen, bunders bos en gronden in Essenbeek (4363 gnl.), van de aartsbisschop Van der Burh (40.000 gnl.), van de stad jaarlijks (150 gnl.).

Verder waren er goederen, die ze gekregen hadden van de weduwe Josse de Corduairier, goederen van de kinderen van Jean Janssens en de helft van de goederen van de weduwe Frans Platteborse (40).

De paters hadden nog een huis en tuin gelegen aan de Nijvelse poort, nabij de taverne «Petite Bruxelles» (41).

Mevr. Charlotte de Herbeys (echtgenote van kapitein Cera-ti) gaf behalve hetgeen reeds hierboven geschreven werd nog een som van 1196 gnl. 10½ st., een rente van 1200 gnl. op het college van Aalst met een driejaarlijks verloop van 2,15 % (1307 gnl. 5 st.) en eindelijk een andere rente van 600 gnl. op het college van Brussel aan 3% (607 gnl.) (42).

Het college zelf omvatte een zevental huizen.

Dit waren volstrekt niet alle giften, maar voorzeker de voornaamste.

---

(38) Daghwand: zoveel grond als men in een dag kan winnen nl. een vierde bunder (Verwijs-Verdām, *Middelnederlandsch Woordenboek*, dl. II, kol. 17).

(39) *A.R.A., ibid.*, Collège de Hal, nr. 45 - Register van alle de goederen ghegeven aen het college der societeyt binen Halle door P. Franciscus Verhaeghen 1692 - fol. 1-110.

(40) *A.R.A., ibid.*, Prov. Flandro-Belg., carton 714-728, *Extrait de la requeste de Sr. Bailli et mayeur et eschevins de la ville de Hal en datte par apostille du 9 decembre 1680 contre les Pères de la Compagnie de Jesu audit lieu*, fol. 1-2.

(41) *A.R.A., ibid.*, Collège de Hal nr. 47, fol. 158 r°.

(42) *A.R.A., ibid.*, carton 714-728, fol. 1.3.

§ 6 AANKOPEN EN VERPLICHTINGEN

In het jaar 1641 werden 8 bunders bos te St.-Renelde gekocht. In 1651 kocht het college 5 bunder in de heerlijkheid Buizingen en op 5 juni 1660 een half bunder in de heerlijkheid Buizingen en op 5 juni 1660 een half bunder van André de Vogjeker als echtgenoot van Clara Cutsem. Tevens werden er ook renten afgekocht zoals op 30 sept. 1647 een rente van 12 gln. en 1 en half stuiver van de erfgenamen van Hendrik van Dieghem en een rente van 27 gln. 10 st. op een ander huis (43).

Het college had volgende verplichtingen:

- 1) 1 mis per week aan het O.-L.-Vrouwaltaar: «Le collège possède dans cette église de Hal un bénéfice nommé la grande Chapellenye de nostre Dame, annexé à ce Collège par feu l'Illustrissime Archevesque de Cambray Franciscus vander Burcht et en vertu dudit benefice elle est obligée à faire chanter une messe perpétuelle tous les samedys à l'autel de Nostre Dame a quoy touttefois le Collège ne paye que le simple chant du Prêtre célébrant, luy laissant son intention libre, et les chantres se payent par l'Eglise aussy bien que le Diacre et sous diacre» (44);
- 2) 2 missen per week aan het O.-L.-Vrouwaltaar;
- 3) verplichting om in de naburige dorpen te prediken;
- 4) verplichting om 10 roepingen te steunen en 10 gln. aan de pater missionaris jaarlijks te betalen - (dit was een schenking van prelaat Anthonius de Winghe ten bedrage van 7675 gln.);
- 5) Onderhoud van de Godslamp voor het H. Sacrament;
- 6) het vieren van de feestdagen der Heiligen van de Compagnie (stichting van 36 gln. per jaar door Mevr. Scribain);
- 7) 1 mis per week voor het altaar van de H. Ignatius;
- 8) het aankopen van boekjes van catechismus (stichting van 50 gln., hetgeen nog met 50 gln. vermeerderd werd door Mevr. Margareta Longin);
- 9) het versieren van het altaar van de H. Ignatius (stichting van 25 gln. door Mevr. Longin);
- 10) stichting van een requiemmis per week voor de ziel van wijlen de heer Labourlot (het kapitaal daarvoor werd gegeven door de weduwe Labourlot, die tevens moeder was van pater Berlaymont);
- 11) de paaskaarsen aan het O.-L.-Vrouwaltaar (stichting van André de Schutter die daarvoor 25 gln. per jaar gaf) (46).

(43) *A.R.A., ibid.*, carton 714-728, Brieve declaration des 3 catalogues, fol. 1-4.

(44) *A.R.A., ibid.*, Collège de Hal nr. 46, Obligations tant pieuses que autres a quoy le collège de la Compagnie de Jesu a Hal est obligé de satisfaire annuellement - rédigé par le frère Christophe Flamen, fol. 3.

(45) *id.*, *ibid.*, fol. 7-61.

(46) *id.*, *ibid.*, Collège de Hal, nr. 9, ongefoloteerd.

De ontvangsten van de offeranden in de kerk bedroegen in de jaren 1763-1766 ca. 107 gln., 1767-1770 ca. 130 gln., 1771-1774 ca. 170 gln. (*A.R.A., Arch. Jés., Collège de Hal*, nr. 42, fol. 2451).

§ 7 INKOMSTEN — UITGAVEN

Wij hebben verscheidene registers met inkomsten en uitgaven nagepluisd. Het is evenwel onbegonnen werk dat hier allemaal weer te geven. Beperken we ons tot enkele jaren.

	Jaar 1735	Jaar 1765
A. Van extraordinaria personaat	557 gln. 17 st.	1014 gln.
B. Van huizen	696 gln. 10	514
C. Van tienden	1337 gln. 7	2315,17
D. Van landen	2723,48	2060,18
E. Van renten	3639,67	4598,16
F. Van cijnsen	136,60	103,14
G. Van pensioenen	908,15	950
H. Van landen «in ons gebruyck»	147,44	1926 (met verkoop van hout)
I. Van verkochte provisie	164	328,16
K. Van «tafel kosten»	374	581(46)

Tevens moest het college aan de generaliteit geld betalen en omgekeerd moest het er ook van ontvangen. In het «Grand Livre de la caisse provinciale 1670-1729, staan dit debet en credit genoteerd per dag en maand. Hier volgen slechts enkele totalen:

Jaar 1706: Debet: totaal 16.872 gln.
Credet: totaal 9.329,35 st.
vroeger credet: 15.597

25.926 gln.

Bijgevolg einde 1706 had men een tegoed van 25.926 gln. — 16.872 gln. = 9054 gln.

Jaar 1708: Debet: totaal 21.320 gln. 55 st.
Credet: totaal 14.262 gln. 135 st.

Einde 1708 was het totaal verlies ca. 7000 gln. (47).

Wat de uitgaven betreft nemen we het jaar 1766 als voorbeeld:

1) aan wijn,	:	200 gln. per jaar
2) aan graan, bier, brood	:	1600 gln. 102
3) aan vlees	:	1453 gln. 172
4) aan vis	:	1047 gln. 3
5) aan melk, eieren, kaas	:	134 gln. 102
6) boter	:	685 gln. 52
7) groenten	:	169 gln. 43
8) specerijen	:	180 gln. 93
9) medecijnen	:	233 gln. 8
10) steenkool-licht	:	439 gln. 352
11) reisgeld	:	118 gln. 1

(47) *id., ibid.*, Province Flandro-Belgique, Grand Livre de la caisse provinciale 1670-1729, fol. 151.

12) huisraad, papier, pennen	:	102 gln.	2
13) herstellingen (binnen het college):	:	450 gln.	181
14) kleding, lijnwaad	:	880 gln.	19
15) godsdienst	:	157 gln.	9
16) herstellingen (buitenwerk)	:	201 gln.	11
17) kapitaal afgelegd	:	2333 gln.	13
18) erf-lijfrente	:	2147 gln.	18
19) geleend geld	:	640 gln.	62
20) gekochte goederen	:	700 gln.	
21) cijnzen	:	1078 gln.	62
22) tienden	:	1724 gln.	4
23) geleend geld teruggegeven	:	296 gln.	4
24) voor pachtland	:	556 gln.	3
25) buitengewone uitgaven	:	1092 gln.	13
26) buitengewone uitgaven (pastoors-vicarissen) (48)	:	326 gln.	14

§ 8 MOEILIJKHEDEN EN BETWISTINGEN

Meermaals werd de Compagnie der Jezuïeten te Halle lastig gevallen door de tolheffers «par les collecteurs et fermiers de péages sur les chemins et chaussées et outres, lorsque luy convient envoyer ses gens pour chercher les provisions et aultres choses nécessaires a son college». Daartegen reageerden de paters rectoren, daar dit indruiste tegen de voorrechten geschonken aan de Jezuïetenorde door de H. Stoel en de souvereinen.

Dit gebeurde nogmaals in 1647 toen men, bij het bouwen van het college enkele karren kalk te Nijvel ging halen, die door de tolheffers werden tegengehouden. Order werd gegeven de karren vrij te laten doorgaan dank zij twee bewijsstukken van de pater procureur vermeldend dat de lading voor het college bestemd was (49).

In 1623 immers hadden de afgevaardigden van de staten van Henegouwen beslist dat de paters vrij zouden zijn van belastingen op het bier en de wijn, die ze voor eigen gebruik namen en voor de dienst van God. Dit zelfde voorrecht immers was ook verleend geworden aan de colleges van Bergen en Maubeuge (50).

In 1659 had het volk geprotesteerd opdat ook het college de belastingen zou betalen. Men had zelfs de paters beledigd. De voorrechten werden toen ook bekrachtigd (51).

Op 25 april 1693 werd op speciale aanvraag van de pater rector toegestaan dat de paters voor het college drie stuks witte

(48) *id.*, *ibid.*, Collège de Hal, carton nr. 11-16. Dépenses mensuelles 1672-1673, ongefolieerd. Wij hebben voor de berekening de sommen per rubriek bijeengegeld.

(49) *id.*, *ibid.*, reg. nr. 49. Privilèges, franchises et facultés des Jésuites de Hal, los blad (datum 20 nov. 1647).

(50) *Ibid.*, los blad (datum 13 febr. 1623).

(51) *Ibid.*, Prov. Flandro-Belg., carton 714-728, los blad.

wijn, een zak zout, twee blokken kaas, zes pond peper, muscaatnoten, een halve ton levertraan, twintig pond suiker, vijf viertel Spaanse wijn zowel in flessen als in vaten en twee porties vis voor 18 personen onbelast mochten inbrengen. Order in die zin werd gegeven aan de «officiers des droits d'entrée et sortie» (52).

Franciscus Verhaeghen, oud-procurator van het college ge-
tuigde op 25 mei 1694 dat het college vrij was van rechten
te betalen op wijn (53).

Waarschijnlijk waren er wel Spaanse soldaten die de fruit-
bomen, behorend aan de Jezuïeten beschadigden, want Alonso
Perez de Vivero, graaf van Fuensa, gouverneur-generaal maakte
de officieren en soldaten op 25 nov. 1648 bekend dat ze die
bomen «qui sont aux envorons de ladicté ville» niet mochten
beschadigen, zoniet zouden ze gestraft worden (54).

Een andere moeilijkheid was de sluiting van het college in
1663 om reden van de hachelijke tijden.

Op 3 augustus 1669 riep de E. Pater Thomas Dekens, pro-
vinciaal van de provincie, de meest vooraanstaande paters samen
om middelen te vinden om te reageren tegen het financiële te-
kort waarmee de provincie te kampen had. Zijn doel was ver-
schillende goederen van colleges te verkopen. Hij wilde met Ou-
denaarde beginnen.

Pater Provinciaal meende geen moeilijkheden te zullen on-
dervinden met het college van Halle daar, volgens zijn mening,
de stad, de Kerk en het armbestuur zouden tevreden zijn om
geen 600 gulden per jaar meer te moeten betalen. In het nieuw
gebouw dat in 1650 voltooid was zou men paters van het derde
jaar plaatsen, d.i. paters die voor hun eeuwige beloften oefenin-
gen aan het tweejarig noviciaat gedurende tien maanden moes-
ten herdoen.

De bevolking was hierover niet te spreken «nous proposit
les interest de leurs enfants disant absolument qu'ils aymoint
mieux que leurs enfants fussent instruits dans leurs villes que
d'avoir plusieurs pères qui frequenteront l'Eglise».

Pater Provinciaal bleef echter op zijn standpunt. Hij vond
dat er geen paters konden blijven voor vijf à zes scholieren (in
feite waren er nog 25). De aartsbisschop was niet tevreden en
gaf geen antwoord op de brief van pater provinciaal op datum
van 31 augustus 1669. Pater rector Nobels werd aangemaand
zich bij de magistraat te begeven om ze te verwittigen over het
aanstaand vertrek van de paters. Burgemeester Van den Bergen
maakte het verslag op.

Jaspar de Bayonville als baljuw, François Bouviat als meier,
Adriaan Prieels, François Lovem als greffier, Van den Bergen
als burgemeester en de schepenen, vijf in getale, nl. Jan Meul-

---

(52) Ibid., Collège de Hal, reg. nr. 49, los blad (datum 25 april 1693).

(53) Ibid., los blad (datum 25 mei 1694).

(54) id.. ibid., los blad.

plas, Jan Vandevijver, Meester Albert Ketelbuttre, Jan de la Pare en Arnoul de Bruyn (de zesde schepen was de heer Thomas Dierickx, dr. in de geneeskunde, had zich voor zijn particuliere zaken teruggetrokken te Mechelen) hadden laten weten dat, indien de paters hun contract niet eerbiedigden, zij er niet meer door gebonden waren en bijgevolg hun huizen, die ze gegeven hadden, opeisten. Verder werden hun de sleutels van de stadswallen afgenomen. Hun eigendom reikte tot aan de wallen.

Tijdens de afwezigheid van pater rector kwam de sergeant de sleutel vragen. Hij was nog geen uur teruggekeerd of de magistraat was in de sacristie, waar hij van de broeder de sleutels op een listige manier afhandig maakte. Toen er een sleutel van het huis bij was kreeg hij deze na veel moeilijkheden terug. Tevens werd de paters verboden nog mis te lezen «a moins qu' ils apportassent vin, pain et chandelle». De rector protesteerde heftig zeggend dat ze dit recht niet hadden en dat aartshertog Albrecht hun dit privilege had gegund. Wat de baljuw tegen de paters ook opgehitst had, was het feit dat de baljuw beweerde van de adellijke familie Bayonville te zijn. In die zelfde periode was er te Bergen pater rector Waha, die een wettelijke erfgenaam van het huis Bayonville was en beweerde dat de baljuw te Halle niets met zijn stamhuis te maken had. Dit had deze laatste zeer verbolgen en vertoornd (55).

Op het sterk aandringen van de bevolking moesten de paters hun les opnieuw geven.

§ 9 DE PATERS SUPERIORS EN DE RECTOREN (56)

De Superiores.

PP Gulielmus Buvet, superior in 1620, geboren te Gent en gestorven te Dowaaï op 21 oktober 1639;

Rob. Malcote, superior in 1625, geboren te Brussel en aldaar op 26 juni 1636 gestorven;

Jac. Wijns, superior in 1627, geboren te Antwerpen en gestorven te Arnhem op 1 april 1649;

Rob. Malcote, 1630 (een tweede maal).

De Rectores.

PP. Augustinus Rijckhaert, op 7 jan. 1631 rector, geboren te Brussel en gestorven aldaar op 31 aug. 1648;

Conradus de Grave, op 6 dec. 1631 rector, geboren te Ath en gestorven te Brussel op 22 juli 1652;

Thomas Crom, op 16 mei 1637 rector, geboren te Brussel en gestorven aldaar op 26 oktober 1676;

Rob. Fremault op 1 dec. 1642 rector, geboren te Kortrijk en gestorven te Antwerpen op 16 maart 1660;

(55) *id.*, *ibid.*, reg. nr. 47, Troubles arrivées à Nostre Dame de Hal entre les Bourgeois de la Ville et le collège de Hal le 3 aoust 1669 à l'occasion de l'abandonnement prétendu des classes d'humanités par les nostres pour y placer les Pères de 3e an, fol. 291-328 r*.

(56) Vooral gesteund op het register nr. 47. chronique du collège.

Petrus van der Stichele op 6 dec. 1644 rector, geboren te Ieper en gestorven aldaar op 25 okt. 1671;

Joannes de Berlaymont op 6 dec. 1647 rector, geboren te Huy en gestorven te Brussel op 30 okt. 1677;

Ægidius Meeze op 30 okt. 1650, geboren te Ieper en gestorven te Lorette op 28 dec. 1658;

Joh. de Berlaymont, op 30 okt. 1653 (tweede maal);

Matth. Yoochts, 5 nov. 1656 rector, geboren te 's-Hertogenbosch en gestorven te Brugge op 11 aug. 1686;

Judocus Porcius op 3 nov. 1661 rector, geboren te St.-Winoksbergen en gestorven te Antwerpen op 15 jan. 1685;

Pachas Canisius op 14 okt. 1663 rector, geboren te Gent en gestorven te Barcelona op 28 okt. 1683;

Daniel de Nobelaer op 10 febr. 1667 rector, geboren te Den Haag en gestorven te Brussel op 1 juli 1675;

Petrus Durieu op 19 aug. 1675 rector (tweede maal);

Philip Regaus op 10 sept. 1676 rector, geboren te Duinkerken en gestorven in Nederland op 9 febr. 1701;

Arn. Van der Varent op 27 sept. 1679 rector, geboren te Oudenaarde en gestorven te Halle op 12 jan. 1706;

Jac. Surmont op 14 febr. 1683 rector, geboren te Kortrijk en gest. te Gent op 15 mei 1700;

Ludov. Havet, op 10 april 1689 rector, geboren te Brussel en gest. te Gent op 16 maart 1703;

Ernest de Fridagh op 21 jan. 1688 rector, geb. in Friesland en gest. te Keulen op 10 okt. 1700;

Franc. Bieswal, op 20 sept. 1691 rector, geboren te Bailleul en gest. te Antwerpen op 1 sept. 1712;

Guill. Simon op 14 sept. 1694 rector, geboren te Bailleul en gest. te Leuven op 28 juli 1698;

Jac. Damman op 3 okt. 1697 rector, geboren te Gent en gest. te Lier op 1 dec. 1705;

Ant. Carenne op 25 juni 1701 rector, geb. te Antwerpen en gest. te Mechelen op 2 febr. 1727;

Ant. Bettonville op 26 maart 1704 rector, geb. te Maastricht en gest. aldaar op 13 juli 1747;

Jean Braze op 11 mei 1707 rector, te Mechelen geboren en gest. te Brussel op 28 juli 1741;

Jos. de Couardonnier op 21 maart 1709 rector, geb. te Brussel en gest. te Gent op 1 mei 1730;

Jos. Antheunis op 4 juli 1712 rector, geb. te Antwerpen en gest. te Halle op 8 juli 1760;

J.B. Mussele, op 8 okt. 1716 rector, geb. te Kortrijk en gest. te Mechelen op 2 aug. 1743;

Charles du Toict, op 16 nov. 1719 rector, geb. te Kortrijk en gest. te Aalst op 10 jan. 1740;

Arn. Van den Eynde, op 28 okt. 1722 rector, geb. te Rotterdam en gest. te Maastricht op 13 jan. 1740;

Jos. Antheunis, op 18 okt. 1725 rector (tweede maal);

Jac. van Eyk, op 4 jan. 1729 rector, geb. te Oudenaarde en gest. te Halle op 19 nov. 1730;

Jos. Antheunis, op 25 juli 1731 rector (derde maal);

Petrus Lefevere, op 12 sept. 1734 rector, geb. te Oudenaarde en gest. te Lier op 29 maart 1743;

Jos. Antheunis, op 7 okt. 1737 rector (vierde maal);

Franc. Denoot, op 30 okt. 1740 rector, geb. te Brussel en gest. te Halle op 22 april 1744;

Jos. Antheunis, op 11 april 1753 (vijfde maal);

Rumold Wijnants, op 2 juli 1756 rector, geb. te Mechelen en gest. te Kortrijk op 5 aug. 1762;

Albert van Rijn, op 3 okt. 1759 rector, geb. te 's-Hertogenbosch en gest. te Amsterdam op 1 maart 1792;

Petrus Warijn, op 30 sept. 1763 rector, geb. te St.-Winokbergen en gest. te Kortrijk op 19 dec. 1777;

Basile Magherman, op 18 okt. 1771 rector, geb. te Melden en gest. aldaar (datum onbekend).

§ 10 HET JEZUIETENCOLLEGE AFGESCHAFT

Waarschijnlijk kende het college onder het Oostenrijks regime betere tijden, maar jammer genoeg weten we over die periode zeer weinig. Wel hebben we reeds in zekere zin in de voorafgaande paragrafen geschreven over die tijd.

In het jaar 1773 werden voor de leraar van de poësis en de rhetorica, aan de eerw. paters Jezuiten 100 florijnen gegeven. Dit geld was de wedde-vergoeding en het was tevens bestemd om het onderhoud te betalen (57). Het jaar 1773 zou het jubeljaar zijn, vermits het college dan de honderdvijftigste verjaring zou vieren! Maar op 20 sept. 1773 besliste paus Clemens XIV de Jezuitenorde af te schaffen, zodat veel colleges moesten wegvallen. Onze vorstin Maria-Theresia wilde evenwel het grote gebrek aan colleges verhelpen door een reorganisatie van het secundair onderwijs. Door het «comité Jésuitique» werden de goederen van de Compagnie van Jezus gelijkwijdend en werd ook gezorgd om de leraren te vervangen. Daarom richtte men een vraag aan de bisschoppen en aan de Universiteit van Leuven om zoveel mogelijk priesters als leraren in te zetten. Een examen zou trouwens de kandidaten schiften.

Op 13 oktober 1773 kwamen te Halle volgende leraren aan, nl. Henricus Petit, priester (van Leuven), Andreas Baten, priester uit Mol, Jan Baptist Davidts, diaken uit Leuven, Hendrik Lodewijk Ghijsen uit Kerkom en Petrus Kilmorensis, een Ier. Zij werden bij de pastoor van de O.-L.-Vrouwekerk ondergebracht.

Op 15 oktober begonnen de lessen in een gebouw, afhankelijk van het Jezuitencollege nl. in de sodaliteit (nu gebouw

(57) *A.R.A., Arch. jés.*, Extraits du compte rendu aux bailli, mayeur, pasteur et échevins de la ville de Hal, Nicolas, Joseph Sencie, receveur des communs pauvres, fol. 112 v°.

waar het brandweermateriaal van Halle bewaard wordt). Ondanks het feit dat het toch priesters waren die het onderwijs zouden geven was het getal leerlingen onrustwekkend verminderd. Slechts 54 leerlingen lieten zich inschrijven, waarvan zes in de rhetorika, vijf in de poësis, twaalf in de syntaxis en de grammatica-klassen en zeventien in de 5e en 6e klassen (58).

§ 11 HET KONINKLIJK COLLEGE (1777-1794) (59)

Daar de bovenvermelde hervorming niet voldeed werd bij keizerlijk dekreet van 9 maart 1777 het officieel middelbaar onderwijs ingericht. Er werden vijftien colleges in het leven geroepen, waaronder zeven Theresiaanse en acht kleine koninklijke colleges. Dat één van die weinig talrijke colleges ook te Halle zou gevestigd worden, is een bewijs voor het feit dat men het Jezuïetencollege, dat zulke gunstige naam had, wilde vervangen. De sodaliteit zou de leerlingen herbergen. Alhoewel de stadsmagistraat met aandrang vroeg om een kostschool te openen werd dit afgewezen.

Op 1 oktober 1777 was alles klaar en begon de nieuwe school. E.H. André-Mathieu Baten, studieprefect van de «Syntaxis», E.H. Henri Grouwels, leraar van Poësis en Rhetorica, E.H. J.B. Sencie, leraar van de Grammatica en E.H. Buyens, leraar der «Figuren» (5e en 6e klassen) vormden het lerarenkorps. De heer Pètre, burgemeester van de stad Halle, was studiecommissaris en stond in voor de trimestriële betaling van het personeel.

Wegens de vooringenomenheid van de bevolking en de onbekwaamheid van verschillende leraren kende de school weinig succes. Het aantal leerlingen schommelde rond de vijftig en in 1779 waren er nog slechts 24 leerlingen. Toen de adviseur Des Roches inlichtingen ter plaatse kwam inwinnen beweerden de pastoor en de tesorier van de O.-L.-Vrouwekerk dat over de leerlingen en de leraren geen kwaad te zeggen was, maar dat de Augustijnen van Edingen niet over de school te spreken waren, alleen met het doel leerlingen van het koninklijk college afhandig te maken. Men zou optreden tegen het feit dat leerlingen van het college herbergen bezochten. Vervelend was vooral dat ze naar de herberg «De Stroppen» op grondgebied Buizingen gingen. Bijgevolg zou de zaak aan de Raad van Brabant voorgelegd worden, gezien Buizingen niet tot Henegouwen behoorde maar wel tot het hertogdom Brabant. Ondanks het optimisme van Des Roches werd de toestand van de school immer slechter en had ze in 1780 geen leerlingen meer in de Rhetorika en de Poësis en slechts een leerling in de Syntaxis.

(58) *M. J. van den Weghe*, *Hallensia* 6 v° dl., III Onderwijs-Muziek, in *Gedenkschriften. Gesch. en Oudh. Kring van Halle*, 1938, nr. XIII, blz. 42.

(59) Deze paragraaf is vooral gesteund op de studie van *F. Van Ruymbeke*, *Honderd jaar Rijksmiddelbaar Onderwijs Halle, 1852-1952* (z.p., z.j.), blz. 31-39.

Vanzelfsprekend was die achteruitgang voor een groot deel te wijten aan de algemene vijandige stemming van de bevolking tegen het Oostenrijks regime, vooral tegen keizer Jozef II, de keizer-koster, die te veel hervormingen wilde invoeren die een radikale afbreuk met het verleden betekenden. Het was dan ook niet te verwonderen dat de Brabantse omwenteling losbrak als reactie tegen deze verlichte vorst.

Achtereenvolgens stonden volgende studieprefecten aan het hoofd van het koninklijk college: 1777-1778: E.H. Baten; 1778-1779: E.H. Ghijsens; 1779: E.H. N. Grouwels; 28-7-1779 - 28-7-1781: E.H. F.J. Sencie; 21-8-1788 - 1791: E.H. J.B. Roussiel; 1791: E.H. De Naver; 1792-1793: E.H. Smits; 1793-1794: E.P. Recollet J.B. Van Hoorde.

Het opheffen van de «Commission Royale d'Etudes» in 1785 was schuld dat veel richtlijnen niet meer nagevolgd werden door het lerarenkorps, zodat de school hoe langer hoe meer achteruitging. Na een kleine heropflakking toen het college aan de Paters Recolletten toevertrouwd werd verdween het bij de overrompeling van ons land door de Franse Sansculotten.

Het koninklijk college had nochtans het studiepeil op een hoger niveau willen brengen, door de aandacht op nieuwe wetenschappen te vestigen. Naast de studie van Latijn en van Latijnse schrijvers waren er ook op het programma, het Grieks, godsdienst, moedertaal, wiskunde, geschiedenis en aardrijkskunde. Natuurwetenschappen werden nog niet gedoceerd, bij gebrek aan gespecialiseerde leerkrachten.

Om de ouders in te lichten nopens de vorderingen van hun kinderen werden er «Openbare oefeningen» ingericht. De leerlingen werden in het openbaar ondervraagd. Een programma van het schooljaar 1786-1787 droeg volgende titel: «Maecenate Perpetuo Josepho Secundo Imperatore et Rege semper Augusto, Exercitatio publica habebitur in Aula Collegii Hallis Deiparae Die 21 a Augusta ab hora octava ante meridiem».

De ondervraging van de leerlingen duurde tot 's middags. Voor iedere ondervraging van één klas deklameerde de beste leerling. Daarna had de prijsuitdeling plaats en werden er boeken uitgedeeld en aan de eerste van iedere klas werd een zilveren medaille met de beeltenis van de keizer geschonken. De ondervraging heeft niet meer plaats op onze dagen, maar de prijsuitdeling kunnen we wel tot die tijd terugvoeren.

Onder het Frans regime was er te Halle geen secundair onderwijs meer en het zou slechts na de onafhankelijkheid van België wederom opleven.

SLOT

Op 14 september 1853 werd het burgerlijk hospitaal (het vroegere Jezuïetencollege) ingehuldigd door de burgemeester, schepenen, gemeenteraadsleden en leden van de commissie van

de openbare onderstand in tegenwoordigheid van Z.E.H. Deken en zijn onderpastoors.

Om die gebeurtenis te vereeuwigen en tevens ter herinnering aan het huwelijk van de hertog van Brabant met de keizerlijke aartshertogin Maria Henriette van Oostenrijk plaatste men een steen met de inscriptie 14 september 1853, onder dewelke een doos in lood ingemetseld werd.

Daarin bevonden zich:

1) Een stuk van 5 F met de beeltenis van de koning en van de hertog en hertogin van Brabant; 2) Een stuk van 2,50 F; 3) Een stuk van 2 F; 4) Een stuk van 1 F; 5) Een stuk van 0,50 F; 6) Een stuk van 0,20 F; 7) Een stuk van 0,10 F; 8) Een stuk van 0,05 F; 9) Een stuk van 0,02 F; 10) Een stuk van 0,01 F (60).

Wij wensen tenslotte een oproep te doen! Met alle mogelijke middelen moet getracht worden dit mooi architectonisch geheel in Lodewijk XIII-stijl te vrijwaren. Moest dit gebouw gerestaureerd worden, wat mogelijk is, dan zouden er tenminste eindelijk een museum van kunstgewrochten van de Zennevallei, een kleine leeszaal, een degelijke archiefkamer, een conferentiezaal (wij hebben nu reeds de Frans Sablonzaal), en een zaal voor tentoonstellingen kunnen geherbergd worden.

G. RENSON

---

(60) Document bewaard in het stadsarchief en getiteld: *Ville de Hal-Inauguration de l'hôpital civil*.

UIT OUDE PAPIEREN

DE KERK VAN GOOIK, IN 1747.

Uit een verzoekschrift aan de grote tiendeheffers van Gooik, opgemaakt vóór Notaris Mensinck, in 1747, op verzoek van Joannes Verhaert, burgemeester:

«Alsoo de parochiale kereke van de Baronnie van Goyck staet inne te storten, soo verre datter alreeds een groot deel van het weltsel (gevallen is) te Sinksen, ende daegelijckx het plecksel ende steenen beginnen af te vallen, mitsgaeders de zijdemueren aff te coeycken ende te hanghen buysen hun loodt soodanighlijck datter in deselve choore geen goddelijcke dienst meer geschiedt» (RAB - Notariaat 9141).

Wij weten niet welk gevolg hierop gegeven werd. Het gotisch koor moet hersteld geweest zijn; het bestaat trouwens nog. De barok voorgevel van de kerk werd eerst in 1821 gebouwd.

P.J.

UIT OUDE PAPIEREN

In ESB (1946, blz. 36) schreef Dr. Jan Lindemans in de rubriek «Uit oude Papieren» het volgende: «Onder deze rubriek hebben de medewerkers van dit tijdschrift al gedurende vele jaren allerlei oude archiefteksten medegedeeld, die nuttige bouwstenen kunnen zijn voor de plaatselijke geschiedenis, vooral omdat zij vaak de 'kleine geschiedenis', het leven (en ook de namen) van onze Brabantse voorouders op eigenaardige wijze belichten. Het zijn doorgaans toevallige vondsten... die men voor zijn opzet niet kan gebruiken, maar die men toch niet wil laten ontglippen omdat ze, in hun schijnbare onbelangrijkheid, de moeite waard zijn aan de diepe vergetelheid van de 'oude papieren' ontrukkt te worden.... Intussen zetten wij onze vlijtige archiefluizers aan, genealogen en toponymisten inclusief, steeds de documenten van die aard te noteren en ons mede te delen.»

Gaasbeek

GOEDEREN, INKOMSTEN EN UITGAVEN VAN DE PAROCHIE IN 1787 (1).

De personele inkomsten van de pastoor bestonden uit bezittingen in tienden, nl. «de kleine thiende voor het grootste deel een schoof en de rest tweederde schoven, novale tienden en ten dele beneficiële tiende van het beneficium van St.-Eutropias (2)» op Gaasbeek, bestaande in graan, hout, vlas, zaai, boekweit, erwten en bonen, verhuurd tegen 90 g. Er waren geen goederen in gebouwen.

IN VASTE GOEDEREN «NIET HEBBENDE DEN NATUUR VAN HEERELIJCKE GERECHTIGHEID: een partij bouwland te *Brukom* (*St.-Pieters-Leeuw*); een partij bouwland op de *Hoogcauter* onder Leeuw, 3 bunder groot; een bunder bouwland op de *Elsbroeck* onder *Vleserbeke*; zeven partijen bouwland 3 b. 2 dw. 38 r. onder *St.-Martens-Lennik*, waarvan 1 b. en 35 r. deel uitmakende van fondatie van het Allerheiligste Sakrament in de kerk van Gaasbeek; 1 dw. 86 r. onder Leeuw, ook van die fondatie; ½ b. bouwland onder Gaasbeek, een stukje van 4 roeden en een van 1 dw. 33 r, de helft behorende tot het beneficium van de H. Eutropia; een weide van 36 r. te Gaasbeek.

Een weide van 1½ dw. te Gaasbeek; 1/6 deel van een half b. meers te *St.-Kwintens-Lennik*; ½ b. bos te Gaasbeek «gedefructeert» door de pastoor; 1 dw. bouwland geh. den *Fulcop* onder Gaasbeek; 1 b. 50 r. bos te *St.-Martens-Lennik*, ten dele pastorele inkomst en ten dele beneficium St.-Eutropia en ten dele dinsdagmis, «dus doormengelt van oude tijden bij vermengeling».

INKOMSTEN IN KAPITALEN VAN FONDATIEN UITGEGEVEN OP INTEREST: 54 g. wisselgeld voor een jaargetijde; 54 g. voor een zaterdage mis; 5 g. 8 st.; 110 g. voor een jaargetijde. Deze vier kapitalen zijn uitgezet te Gaasbeek op de interest van 3½% en bezet op de hofstede groot 1 b. geh. de *Pirette*; een weide te *VLEZENBEKE* voor de fondatie van een dinsdag- en zaterdagmis; op twee huizen te *BRUSSEL* gen. de *Son en de Swaen*; op het hof *t'Hilingen* onder *St.-Kwintens-*

(1) RAB., Rekenhof, nr. 46779.

(2) Ik vermoed dat het hier de h. Eutropia betreft, zuster van de H. Nicasius (± 400), bisschop van Reims, beiden begraven in de kerk van de H. Agricola van die stad, sedertdien naar hem genoemd. Hun feestdag valt op 14 december.

Lennik; 320 g. op interest ten laste van *Ludovicus Mertens* en *Joanna Ots* te *Vlezenbeke*; 300 g. ten laste van *Jan van Overstraeten* te *St.-Gertrudis-Pede* onder *St.-Murtens-Lennik* tegen 4½%; 100 g. ten laste van *Maximiliaan de Minie* te *St.-Kwintens-Lennik*; voor de fondatie van de zaterdagmis deels bezet op het *Hof ten Alsingen* onder *St.-Martens-Lennik* 1 g. 10 st.; voor dezelfde fondatie bezet op ½ b. meers te *Gaasbeek* geh. *Beertenmeersch*; voor dezelfde fondatie bezet op de *Matte* van de heer van *Gaasbeek*; 3 suster rogge ten laste van de kerk van *Gaasbeek*; 1 vat rogge uitgaande op het geleg van *Adriaan Harnie* te *Gaasbeek*; op 1 dw. land te *Gaasbeek* tegen het *Wouwelken* ten laste van *Adriaan van Leeuw*; 1 vat rogge bepand op de *Molensteen* te *Gaasbeek* voor een jaargetijde; 1 vat rogge op een geleg te *Gaasbeek* tegen de *Modderpadde*; de interest van twee kapitalen elk van 100 g. met een deel voor de pastoor; van de huisarmen van *Gaasbeek* een rente van 30 g.; 4 st. voor het jaargetijde van *Joannes* en *Gillis Leyens* van de kerk alhier van ouds.

ANDERE RENTEN OF INKOMSTEN: rente van 3 suster uit de inkomsten der huisarmen te *St.-Kwintens-Lennik*; die hun pachter betaalt van 3 dw. land op het *Alsingenblok*; 1 veertel rogge van de huisarmen van *Gaasbeek*; van de kerk van *Gaasbeek* om de H. Olie te halen 18 st.; item van de kerk van ouds 1 st. 4 o. op een geleg onder *Gaasbeek*... *Karel Dielemans*; op het geleg van het *Oud Guldenhoofd* te *Gaasbeek* 4 g.; op een weide geh. de *Krijgsman* te *Gaasbeek*; op 3 dw. land en 1 dw. weide te *Gaasbeek* toebehorende de erfgenamen van de heer van *der Dussen*; op een weide te *Gaasbeek* tegen het *Rijkvael*; ½ kapuin cijns bezet op het geleg van *Geeraert Speltens* te *Gaasbeek*; op de weide van *Petrus Heremans* te *Gaasbeek*, 2 delen van 8 delen van 2 kapuinen en een gans in geld 8 st.; op het hof en de kam van *Adriaan van Leeuw* te *Gaasbeek*; op de coollochten van dat hof en die kam; een cijns van 36 pont payements op de heerlijkheid van *Gaasbeek*. «De casuele onderstanden, mitsgaders de stoorrechten, en alle andere offeranden en vrijwillige of gewoonelijke retributien, konnen alhier op een gemeyn jaer van thien uytbrengen 42 g.» De pastorele inkomsten bedroegen in totaal 513 g. 13 st. 13 oord.

LASTEN VAN DE PASTORIJ: De pastorijs is belast met het jaargetijde van (pastoor) *Jacobi Neyts* (3). Onderhoud van de gebouwen: «het huis pastoreel met de aanelevende bouw en met de grond groot 1½ dw. «over onderhoud en reparatie van daecken, gelasen, vensters»; «wat aengaet den hof en grond moet men rekenen dat de legumen en fruyten betaelt worden mits de noodige onkosten hiertoe dienende»; item in onderhoud van eenen dienstbode voor jaerlijksche huer en voor de montecosten 200 g.; Beneficie «geintituleert *Sti Eutropii* gefondeert op 't casteel van *Gaesbeeck* ab *immemorabili*; aen de pastorijs geunieert bij jonste van sekeren heer van G. welkers naem onbekent is, soo oock onbekent is den naem van den fondateur»; 1 heerlijke cijns gen. *Vroentcoren*, uitgaande op verscheidene goederen onder de hoofdbank van *St.-Kwintens* en *St.-Martens-Lennik*; in vaste goederen: ½ b. bouwland te *Smedelbosche* onder *St.-Gertrudis-Pede*: 1 half deel in een bos en meers tegen dat bos, ½ b., gelegen in het *Klijn Hemelrijck* onder *Gaasbeek*; ½ van een partij bouwland van 1 dw. 33 r. onder *Gaasbeek*; een «onbekent dal in sekeren bosch van 1 b. 50 r.; **RENTEN ENZ.:** 8 suster rogge bepand op diverse stukken land samen 9 b. ¾ onder *Vlezenbeke*; 1 cijns van 30 schell. Leuven op de goederen van de heer van *Gaasbeek*; **LASTEN VAN HET BENEFICIE VAN *St.-EUTROPIA*:** een wekelijkse gelezen mis volgens het bedrag vastgesteld door het Bisdom.

Het tweede beneficium «geintituleert beneficium *STI MARTINI* is gefondeert voor eenen priester tot *Aa* onder *Anderlecht*, en aen dese pastorijs geannexeert op den 18.11.1624... door, weldaet van den heere *Grave van Warfuzen* baenderheer van *Gaesbeke*... den naem van den fondateur is onbekent... de capelle van dit beneficium en existeert nemmermeer.»

VASTE GOEDEREN: 10 dw. 58 r. gen. *St.-Mertensblock* te *Aa* onder *Anderlecht*; item 1 dw. weide, 11 dw. 90 r., 3 dw. 97 r., 3 dw. 85 r., 5 dw. 50 r. bouwland. 1 dw. weide, 2 dw. 60 r. beemd. 1 b. 62 r. weide onder *Aa*.

In rente: op een meers van $\frac{1}{2}$ h. te *Aa* toebehorende het *St.-Piettersklooster* te *Brussel*.

«Aengescien de capelle van *Aa*, waer in dees beneficie gesticht was, nimmermeer en existeert, soo is den pastor van *Gaasbeek* verplicht als besitter, in de kerk te lesen 2 wekelijkse missen»... Goederen en inkomsten van de fabriek van de kerk ten laste van *Adriaan van Leeuw* op $\frac{1}{2}$ b. land op de *Cruyscauter* onder *G.*; op het hof te *Hilingen* te *St.-Kwintens-Lennik*; op de *Pirette* te *G.*; op het goed der kosterij; op het geleg van het *H. Geesthuis* van *St.-Geurix* (*Brussel*) liggende te *G.*; van *Adriaan van Leeuw* te *G.* op zijn geleg daar de hovenbuer placht te staan; van de heer van *G.* op zijn blok met vijver tegen de *Onderstraete* een erfcijs van 30 sch. *Brab.*; op het *Hof te Moersel* te *G.*; op het geleg van *Karel Dielemans*; op de pastorele goederen; over de huisarmen van *G.* uit de goederen hem gemaakt «van heere *Aert de Hornes*». 1 stuk land op het *Obbeke velt* te *Vlezenbeke* tegen de goederen van *Neerloy*; op het curenhuis; op een huis gen. *Klijn Spagnien* te *St.-P.-Leeuw*; over 5 jaargetijden gesticht door de edele familie *Claudii Spruyt* op het blok achter de hof van de pastorij; over de fondatie der donderdagmis; op een blok van 1 dw. 25 r. tegen de *Groenstraete*; op de *kaem* en *Campswijde* 2 jaargetijden; een kapitaal van 400 g. en een van 342 g. 17 st. ten laste van de parochie; een kapitaal van 300 g. ten laste van *Martinus Anthoons* te *Leerebeke*; een van 200 g. ten laste van *Philippus Timmermans* te *Gooik* op zijn hofstede; van de heer van *G.* op een weideken te *G.*; 1 dw. met een onkwijtbare rente van *Peeter Heremans* te *G.*

IN VASTE GOEDEREN: $\frac{1}{6}$ deel in een meers van $\frac{1}{2}$ b. te *Naeygaeten* onder *St.-Kwintens-Lennik*; $\frac{1}{3}$ van een b. bouwland op het *Bistveld* te *G.*; $\frac{1}{2}$ b. bouwland op het *Cauwenborreveld* te *G.*; $\frac{1}{2}$ b. land te *G.*; $\frac{1}{2}$ b. land op het *Bistveld*; 1 dw. land op de *Cruyscauter* (*St.-P.-Leeuw*?); $\frac{1}{2}$ b. land op het *Moorselveld* te *G.*; $\frac{1}{3}$ van 1 b. in de hoornick bij *Alsingen* onder *St.-Martens-Lennik*; $\frac{1}{3}$ van een bunder land op het *Klijn Alsingenveld* onder *St.-Martens-Lennik*; 1 dw. op het *Cauwenborreveld* te *G.*; 3 dw. 90 r. op het *Dasveld* en *Bistveld* onder *G.* en *St.-Kwintens-Lennik*; $\frac{3}{4}$ bouwland tegen het *Wouwelken* onder *G.*; $\frac{1}{2}$ b. land op het *Rosveld*; onder *St.-Martens-Lennik*; 5 dw. land op het *Bistveld*; $\frac{1}{2}$ b. meers *ten Broucke* *St.-Kwintens-Lennik*; een geleg tegen de *Onderstraete* te *G.* aan het *Cattenstragtie*; $1\frac{1}{2}$ dw. op het *Obbekeveld*; $1\frac{1}{2}$ dw. bos gen. den *Armenbos* gelegen in den *Groenenberg* onder *G.*; waarin de kerk een derde deel heeft. **IN ANDERE RENTEN EN INKOMSTEN:** Uit de schalen en andere vrijwillige offeranden, retributiën en kerkhofrechten, erfrechten in rogge 23 suster per jaar, jaarscharen in rogge 8 suster 3 veertel. Totale inkomsten: 347 g. 6 oord.

IN PASSIEVE KAPITALEN ZONDER INTEREST: een kapitaal van 207 g. 2 st. voortkomende van het boni van de huisarmen en aangewend voor de ornamenten van de kerk, en dat bij tijd en wijle aan de huisarmen zal teruggegeven worden.

LASTEN VAN DE KERK: aan de pastoor voor het doen van het *Lievevrouwenhof* 8 st.; de koster 4 st.; halen *H. Olie* 18 st.; voor jaargetijden 6 st.; aan de huisarmen 6 st.; aan de pastoor voor een meers achter de *KAEME* te *G.* 1 st.; aan pastoor en koster voor jaargetijden 6 st.; aan de kapelaan van het kasteel 1 g. 10 st.; aan de koster 6 g.; aan de rentmeester 2 g. 15 st.; aan de baljuw over het aanhoren van de rekening 2 g.; aan pastoor en koster voor jaargetijden 6 g. 15 st.; aan de huisarmen 4 g.; aan de koster voor het smouten van de klok 3 g.; aan pastoor en koster voor jaargetijden 10 g.; aan de organist 10 st.; aan de huisarmen 3 g.; 2 cijnzen aan de heer 4 g. 5 st., 4 susters 2 veertel 10 g. 17 st.; pastoor en koster 3 suster rogge 7 g. 5 st.; aan

de huisarmen van G. 2 veertel rogge; aan de dienaar (veldwachter) der parochie voor het manen aangaande de rekening, 1 vat rogge in geld i g. 2 st.; aan de zegels 10 st.; aan de rentmeester van de kerk 22 g. 8 st.; wassen van het lijnwaad van de kerk, aan de koster 4 g.; Onderhoud van de gehouwen: onderhoud en reparatie 22 g.; onderhoud van de «gelaesen» en afworstelen der selve 4 g. 11 st.; onderhoud der «leynwaeden» 5 g.; aan andere dingen noodig tot het sacrament als wijn, mishrood, waswierook, enz. 53 g. 10 st. Balance boni: 152 g. 18 st.

BENEFICIEN EN OFFICIEN MET GEEN ZIELZORG BELAST:
Beneficie van St.-Elisabeth op het kasteel van G.; De organist 3 g. 10 st.; de bijverdiensten van de koster kunnen geraamd worden op 7 g. per jaar.

«Cappelnie op den casteele van G.; Beneficiant: *J.B. Hendrickx*, priester te G.; Patroon of Collateur: *Vrouwe Brigitta Josepha Scockaert* gravinne van Tirimont Baronesse van G., douairière van *Templeuwe te Brussel*; $\frac{1}{2}$ h. land te G. tegen de Gravinne ende tegen de *Twaelf Apostelen* binnen *Brussel*, verhuurd aan *Jacobus Schonckens*; 3 dw. land te *Vlezenbeke* tegen de *Baene* ende armen van *Vlezenbeke* verhuurd aan de *Wed. van Dorselaer*; 1 dw. land aan de *wed. Parijs*; $6\frac{1}{2}$ dw. land te *Vlezenbeek*, verhuurd aan *Alexander Waterkeyn*; 3 dw. land te G. verhuurd aan *Vincent de Cnop*; 3 dw. land te G. verhuurd aan *Pieter de Greef*; $3\frac{1}{2}$ dw. land te *Vlezenbeek* verhuurd aan *Jan Huygh*; $\frac{1}{2}$ h. land te G. verhuurd aan *Pieter de Cauwer*; 10 dw. land te *Elingen* verhuurd aan *Vincent Crispiels*; 2 dw. land te Vl. verhuurd aan *Francis de Rook*; $\frac{1}{2}$ h. land te *Vlez.* verhuurd aan *Gillis van den Borre*; renten ten laste van Z. M. Domeinen waarvan men het kapitaal «ignoreert»: «de pachter des casteels is bij sijn huur belast te hetaelen 42 g. en 42 suster coren»; de cappellanie heeft alnog $\frac{4}{5}$ in een $\frac{1}{2}$ bunder bosch te *Vlezenbeek* gen. de *Timmerijck* (Hemelrijk) het houtgewin». Een rijk beneficie!

TAFEL VAN DE H. GEEST: «onderhoud der mans en vrouwen, jongelingen en kinderen, jaarlijks 30 g.; hun onderhoud wordt gegeven in geld, kleedsel, koren, tarwe, hout, in kosten van «doctoer en chirurgijn» en in het leren in de school 191 g.

BEZIT VAN DE H. GEESTTAFEL: 30 schill. ter hellicht aan de tafel op de kerkenvijver te G. door *Aert de Hornes* 8.9.1447; op het gelegg van *Pieter Heremans*; te G. op zijn gelegg tegen de *Onderstraete*: van *Adriaan van Leeuw* op zijn gelegg te G. aan de *Steenen brugge*; van de kerk van G. op een meers achter de *Kaeme*; van het Gasthuis van *St.-Kwintens-Lennik*; van *Adriaan van Leeuw* te G. op zijn gelegg achter de *Molensteen*; van *Arnoldus van Schepdael* te G. op zijn gelegg aan de *Onderstraat*; van de kosterij; op het hof van *Carolus van der Perre* te *Oudenaken*; op de *Brouckaert* te G.; op het gelegg tegen het *cattestraetien* te G. van *Carolus Dielemans*; op een plek erfs aan de *Brusselstraete* te Gaasbeek... *Pieter Cool*; van de heer van G.; volgens transactie van 12.8.1603, 30 g.; van de staten van Brabant 2 renten 70 g.: een rente bepand op een blok te *Elingen* van *Laureis Crispiels*: rente van 12 g. 5 st. ten laste van *Geeraert Heremans* en *Petronilla de Mol* ten gehuchte van *St.-Gertrudis-Pede*; een rente ten laste van de parochie van G.; renten ten laste van de parochie, *J.B. Goossens*, *Jan van Overstraeten*, *Gillis van Snick*, *Maximiliaan de Mènie* te *St.-Kwintens-Lennik*, *Ludovicus Mertens* te *Vlezenbeek*. Een onkwijtbare rente van 30 st. ten laste van de heer van Gaasbeek op een weide van 1 dw. te G. aan de *Borgstraete*; ook de heer van G. een rente van 32 st. op $\frac{1}{2}$ land tegen die weide: 1 dw. land te *St.-Kwintens-Lennik*: $\frac{1}{6}$ deel in $\frac{1}{2}$ h. meers onder *St.-Kwintens-Lennik*; een plek erfs van *Adriaan van Leeuw*; van de heer van Gaasbeek op een *hoplochting* te G.; idem op een plek erfs te G.; van *Pieter Cools* die in huur houdt $\frac{1}{2}$ dw. tegen de *Brusselstraete* te G.; 10 suster 2 veertel rogge in erfrente 25 g.; 12 a 13 r. land geleegen binnen de vrijheid van G.; 7 vierendelen en $\frac{1}{2}$ dw., 1 dw. land op

het *Bistveld*; $1\frac{1}{2}$ dw. land op het *Gaesbekeveld*; 1 dw. 99 r. onder *St.-Kwintens-Lennik*; 1 b. en 1 dw. op het *Bistveld*; het *Sieckhuyspleckx* onder G.; het geleg van *Francis van Kerckhoven* te G.; $\frac{1}{6}$ van $\frac{1}{2}$ b. meers gelegen ten broecke onder *St.-Kwintens-Lennik*; het geleg van *Aert van Schepdael* te G. samen 286 g. 8 st. *LASTEN EN UITGAVEN*: «in gagien en andere retributien welcke jaerlijckx betaelt worden, soo aen den pastor ende coster over jaergetijden mitsgaeders aen de kercke, als aen den heere bailly en rent- van dese Taefel des h. Geests enz. 51 g.; aan rogge, aan pastoor, koster, dienaar der parochie, 18 g.; Onderhoud van arme huishoudens en onkosten van dokters en chirurgijns 191 g. 16 st.

Deze inventaris werd opgemaakt ten overstaan van *P.F. Lindemans* (4), baljuw, *N. Cuerens*, armmeester; *A. van Leeuw*, borgemeester, *P. Heremans*, schepene; *M. Gheude*, pastoor (5).

Zoals kan worden vastgesteld, waren de pastorele, kerk- en armeninkomsten van de parochie van Gaasbeek vrij rijk te heten, vooral gelet op het gering aantal inwoners.

CONSTANT THEYS

(4) Zie Dr. Jan Lindemans, *Oude Vlaamse geslachten*, ESB., 1950, blz. 383.

(5) Zie ESB., 1954, blz. 78.

UIT OUDE PAPIEREN

OM EEN «SACRAMENTSE PINT»

1663. Grote ruzie was er gerezen «sowel van gevecht als van injurien» tussen een Fieremans en een Hellinckx, omwille van een pint. F. zat in de Drij Roozen, te Sint-Joos-ten-Node, «ende was drinckende voor de deure uyt een witte pinte», toen Hellinckx daar voorbijkwam en de behoefte voelde te zeggen «siet wie daer uyt eene witte pinte drinckt, dat is geenen man om uyt sulcke pinte te drincken». Hij had dit tweemaal driemaal herhaald, en daar F. niet reageerde, begon hij hem te injuriëren, zeggende «Langht hem daer eene schorste (?) pint». Waarop F. antwoordde. «Wat vuylaert wat wilt gij veel segghen. Ick hebbe uw hoest in mijnen sack». Nu kwam de kat op de koord, met scheldwoorden en vechten. En dat, voegt de getuige erbij, «om sulck sacramentsche pint». RAB. - Notariaat. 33.

P. L.

Brabantse Woorden

383. HINKSPEL.

In Van Dale wordt het kinderspel, het *hinken*, waarbij men een steentje of houtje van het ene vak van de hinkelbaan naar het volgende voorschopt, beschreven en aangevuld door de Ndl. woorden *hinkelblokje*, *hinkperk* en *hinkepink(en)*, naast Zndl. *hinkelberd*, *hinkelperk* en *hinkepatink(en)*.

Een andere beschrijving staat bij Aimé De Cort, *Vlaamsche kinderspelen uit West-Brussel* (Brussel, 1931²), blz. 61-62: hinken is een meisjesspel; de meisjes maken eerst een *hinkperk* (gewoonlijk rechthoekig en bestaande uit zes vakken) en daarna wordt iemand door een aftelrijmpje aangeduid om te beginnen. De *perksteen* is rond of vierkant en bestaat meestal uit een platte steen, een stukje hout, een «telloor-scherf» of het dekseltje van een blikken doos!

— *Hinkelen*, de *hinkelblok* (mnl.) en *hinkelberd* worden voor Gent meegedeeld door de hr. F. van Es, die ook wijst op het woord *henkelstiën* (te St.-Niklaas) en op *berdhinkelen* (= hinkelen op een berd, d.i. de hinkelbaan) te Aalst.

Te Wetteren zijn bekend: n *inkelaatsje* (= houtje), - J.W., en tevens *inkelbrua* (= hinkperk) en *den emel*.

Voor Bambrugge (Aalst) worden vermeld: *inken*, *inkspel* en *enkipatiël*.

Te Moorsel (Aalst) heet het spel *pertink* of *verschaaoverke spelen*; het eerste zegt men voor het spel in een perk dat in slakkenvorm werd getekend. De *hemel* ligt daarbij in het midden; in de vakjes worden soms namen geschreven. *Verschaaoverke* wordt gespeeld in acht vakken, vier rechts en vier links, de *hemel* ligt op het uiteinde.

Te Steenhuffel zegt men *perkinkelen*, *e perkinkel* (onz. = het hinkelblokje, d.i. een houtje of de bodem van een kapotte pint), n *hinkelperk* (= de tekening op de grond). Voorbeeld: *e perkinkel om in e ainkelperk te hinkelen of te perkinkelen*. - J.W.

In Denderleeuw speelt men *hinken* met een *scherf*, te Ninove met een *bërre*, te Liedekerke met een *kwabbe*, te Asse *perkadinkt* men met een *perkadink*.

Te Herne *inkelt* men met een *inkelblok*. - R.B.

Te St.-Pieters-Kapelle en te Bever heet het spel *inkelen*, het hinkperk *inkelspel* (met een *hel*, een *hemel* en een *vagevuur*), het hinkelblokje *inkelblotjen* of *inkelscholje* (= hinkelschalie). Terloops nog dit: de vakken van het perk liggen anders dan die welke bij De Cock en Teirlinck, Kinderspel... vermeld worden. - L.M.

Het *inkelen* gebeurt te Elingen in een *inkelkot*; dit omvat zes vakken en een *hemel*. Men *inkelt* met een *inkelblok*, een *inkelschijf* of een *inkelsteen*. - E.E.

Ruisbroek kent: *inkelen*, *inkelstiën*; St.-Gen.-Rode: *inkelen* en *inkelstiën* en *den hemel* (vgl. Waals-Brabant: le jeu du paradis); Dworp: *enkelen*, *enkelstiën*; Lennik: *parkeninken*, (*inkel*)*skéf* en *inkelpark*; te Erussel gelden Franse woorden. - J.V.

Het spel heet te Lennik *paerken-inkelen*. - J.Vr.

Te Evere spelen de kinderen *met den bèbè*; het blokje heet een *bèbe*, P.C.

Te Aisemberg *hinkt* men met een *hinksteen*, ook al is het een houten plankje. «In mijn jeugd gebruikte men daartoe het onderste van een koffietas. Ook de jongens speelden toen veel hinken», - C.T.

Te Hoelaart speelt men *hinkelen* of *carrêke*.

Perkinkele (= perkhinkelen) met *e perk* (= blokje) *in e perk* wordt gezegd te Rotselaar. - G.L.V.

Te Diest *hinkt* men in het park. - L.B.; - te Aarschot *inkelt* het meisje in het *inkelperk*. Als blokje dienen: een stukje marmex, een gewone steen, liefst toch het goed afgeronde onderste gedeelte van een bierglas. - A.v.H.; - te Testelt gebeurt het *hinkelen* met een *hinkelsteen* in een *hinkelperk*, d.i. meestal een dambordvormige ruimte met

negen vierkante vakjes die met een stokje op de grond uitgetekend worden, - A.W.

— Te Tisselt zegt men *perrekinkelen*: het blokje heet *perrekinkelblokske* en het perk *ne perrekinkel*, - K.D.

— Te Duffel *speelt* men *hinkelbed* of doet men *hinkelbeddeke*, - F.Si.

— Te Temse tenslotte kan het perk *citroen* heten omdat het dan een citroenvorm heeft waarin de vakjes die moeten «bezocht» worden, niet naast mekaar liggen (1 ligt naast 3, enz). Daarnaast bestaat de *slang* of *krekkel* (vgl. de slakkenvorm te Moorsel).

De verklaring van de vormen is eenvoudig: uit *hinken*, d.i. kreupel gaan, ontstond de bet.: springen op een been en tevens een nieuw ww. *hinkelen*, een iteratief van hinken! Reeds Kiliaen vertaalde *hinckelen* door: unico pede saltare.

Hinkepinken is een verbinding van *hinken* met een daarop rijmend *pinken*, dat hier op zich zelf geen betekenis heeft. Het geheel wil de voorstelling opwekken van een voortdurend gehink.

Perkhinkelen is het hinkelen in een perk; ook het simplex *perken* bestond (bestaat?) in deze betekenis.

384. GLETTIG

Gleitseg, *glat* (St.-Gen.-Rode, Dworp); *glascheg* (Ruisbroek, Lennik); *glascheg*, *glasch* (Brussel) betekenen: glad, - J.V.; ook zo *gelijtsig* (van ijs bv.) te Alseberg, - C.T. en te Lennik, ook in de vorm *glettich*, - J.Vr.

— Te Evere is bekend *ne gelettege*, een persoon voor wie men op zijn hoede moet zijn, - P.C.

— *Glettig* of *gelettig* is te Bever en St.-Pieters-Kapelle: glibberig, - L.M.

— Te Steenhuffel zegt men *gleittig*: *het ijs is gleittig; t heeft geijzeld. t es nijg gleittig*. Wat met vet of olie besmeerd is, is *gleittig; vettige slijk es gleittig*.

Daarnaast is *ne gleittegen*: *ne leepen, ne sluwen; die wil, maar niet kan, een stoeffe*. Synoniem zijn nog: *ne rappen, ne vluggen*, - J.W.

— Te Rotselaar ook bestaan de bet. «glad» (op het ijs is het *gleittig*; mijn handen zijn *gleittig* van de bruin zeep) en «geslepen» (*ne gleittige, ne gleittige kadee*). - G.L.V.

— Hetzelfde woord meegedeeld voor Aarschot: de straat is *gleittig*, bv. bij ijsgang; dat is *ne gleittige*: iemand die zich in moeilijke omstandigheden nog gemakkelijk kan redden, die rad praten kan en zich niet in de docken laat doen, - A.v.H.

— Identieke bet. te Testelt: *gelettig*, van bv. een weg die glad is door regen of ijs; 't is *ne gelettege*: een geslepen, gewiekste kerel, een plantrekkers, - A.W.; ook zo te Duffel: 't is *ne gleittige*, naast *gleittig* van ijs, - F.Si.

— Te Tisselt is *gleittig* slechts bekend voor: glibberig, - K.D.

— Ook in het Rijnland bestaan voor hetzelfde woord de twee bet.: sluw of glad (Rhein. Wtb.)

385. IJZERMAAL

Het woord is algemeen in gebruik in Zuid-Nederland (en in N.-Brabant) en er schijnen geen synoniemen voor te komen. Door een paar correspondenten werd gevraagd of bedoeld werd: de gele of groene schimmel, die gevormd wordt op linnen wanneer dit vochtig wordt weggelegd en lang blijft liggen; lakens of linnen waren dan «verdoeft».

Ook het Duits kent het verschil: *Stockflecken* ontstaan door vochtigheid, het Westfaals *spaaak* is ons ijzermaal.

Met de vraag werd alleen de roestvlek bedoeld:

ijzermal (Dworp, Rode); *ijzermoël* (Ruisbroek, Lennik, Brussel), - J.V.; * *ijzermuil* (Alseberg), - C.T.; - *ijzermaal* (Lennik), - J.Vr.; - *ezermoël* (Elingen), - E.E.; - *ijzermoal* (St.-Pieters-Kapelle en Bever), - L.M.; - *ijzermaal* (Herne), - R.B.; - *ijzermaul* (Steenhuffel),

J.W.; - *oazermool* (Rotselaar), - G.L.V.; - *ijzemaal* (d.i. ook de gewone roestvlek), te Aarschot), - A.v.H.; - *azermael* (Diest), - L.B.; - *een verijzemaalde plek* (Testelt), - A.W.; - *ijzemaal* (Duffel), - F.Si.; - *ijzemaal* (Evere), - P.C. Maal is een Germaans woord dat teken of vlek betekent; men denke bv. nog aan het Dt. Muttermal (= moederplek).

386. Muil(ke)

De zak waarin de werklieden hun eten steken is een *moilleke* (Evere), - P.C.

— «In mijn tijd hadden de werklieden een soort van beurs, boven toegetrokken met een lint en zo groot als de boterham van een brood van twee kg, gemaakt van gestreepte of geruite 'cotonette'. De arm werd tot aan de schouder door de lus gestoken: het was het maaltje of dialektisch *muilke*. *Hij moet nu ook zijn muilke oppakken* betekende: hij moet nu ook gaan werken gelijk de anderen» (Alseberg), - C.T.

— Te Elingen zegt men: een maal (*moëel*) en vandaar *ne moëleman*:

hij gaat met zijn moëel (= hij werkt in de fabriek), - E.E.

— Te St.-Pieters-Kapelle en te Bever heet de linnen zak waarin de werklieden hun eten steken *n moole*. Werklieden die dagelijks naar Wallonië trekken, zeggen wel eens *malette*. De zak waarin deze mensen hun gereedschap steken is een *zak* of *n bosasje* (besace). Vorm en stof van de zak verschillen volgens de ambachten; gewoonlijk is het een zware stof, bv. fluweel of tapijt, - L.M.

Te Rotselaar is het een *mool*, - G.L.V.

— Een zak, 40 cm bij 25 cm, met een gleuf heet een *maul*; hij wordt bij de vrouwen gedragen onder de bovenrok. *Dane rijdt me zijn muilken op* wordt gezegd van iemand die moet gaan werken.

n maul is ook een grote waterplas (pis, zeeke, *zeik*) door een koe of paard geloosd; men zegt: *ze heeft nogal een maul afgegeven* (= zeiken) (Steenhuffel), - J.W.

— Te Moorsel (Aalst) bestaan drie woorden: *e moilke*, *nen oulamzak* en een *bozetsj*; het laatste wordt gebruikt door de grensarbeiders.

— Voor Hoeilaart wordt meegedeeld: *e molke* naast *nen toile cirée*.

Hetzelfde begrip wordt eveneens uitgedrukt door: boekzak. Deze *boekzak* werd vroeger, en nu nog soms, gemaakt van een stuk vloertapijt (Alseberg), - C.T.

— Te Zaventem zegt men *boekzak* wanneer er speciaal sprake is van de schrijnwerker; - het woord is tevens bekend te Rode, Ruisbroek, Dworp, - J.V.

— Te Testelt gebruikt men *schoofzak* of *eetzak*; was de zak bedoeld voor de seizoenarbeiders, dan heet hij *ne walezak*, - A.W.

— *Schoofzak* wordt ook gezegd te Tisselt (K.D.) en te Duffel (F.Si).

Te Lennik bestaat de *werkzak* naast (soms) *ne mascherzak*, - J.V.

— Te Evere tenslotte is de *bezas* bekend (vgl. St.-Pieters-Kapelle), - P.C. en voor Aarschot wordt *kazak* vermeld, - A.v.H.

— In verschillende plaatsen bestaat dus naast de Germaanse benaming ook een Romaanse, zo bv. te Evere (*moilleke*, *bezás*), te St.-Pieters-Kapelle (*moole*, *malette*; *zak*, *bosasje*), te Hoeilaart (*molke*, *toile cirée*), te Moorsel (*moilke*, *bozetsj*). De verklaring wordt in de teksten zelf gegeven: de plaatsen waar de afwisseling bestaat liggen bij de taalgrens of de werklieden hebben contacten met Wallonië.

Maal zelf in al zijn bijvormen is een Germaans woord dat in het Frans werd overgenomen als: *la malle*, waaruit weer het Engels *mail* ontstond; in de loop van de tijden betekende het: tas, zak, knapzak, bedelaarszak. Het is mogelijk dat *boekzak* zou genoemd zijn naar de vele plooiën in de zak; men vgl. de *boekpens*, de Hollandse benaming voor de derde maag (de bladmaag) van het rund, zo genoemd naar de vele vliezen die doen denken aan de bladen van een boek. Aan de bet. van Lievevrouw Coopman (Gents wdb.) «Zak waar men boeken en papieren in steekt» kan niet gedacht worden. Voor Leuven komt het oudst mij bekende citaat voor in een «Ordonnantie ende Reglement op het

stuck der publiecke koetesen, soo van Loven op Brussel, als van Loven op Mechelen», dd. 2 februari 1735 (gedrukt bij J.F. van Overbeke, 1766, blz. 84): «De Aennemers oft Voerluyden der voorsz. Koetsen (op dat die packxkens, Portmanteau, ende *Boeck-sacken* der persooenen oft andere drooge Waeren, niet en worden beschaedight) en sullen niet vermogen op hunne koetsen op-laeden eenigh Bier oft andere gereepete Waeren, Visch, Huyden, oft Stof-sacken, als oock geene andere quaelyck rieckende Waeren».

Boekzak is misschien te vergelijken met het Keuls *Buchlade* (= Bauchladen) = der an Bändern oder Riemen vor dem Leib hangende Tragkasten eines Händlers, einer Verkäuferin besonders für Zitronen, Zigaretten, Süßwaren, zie A. Wrede, Neuer Kölnischer Sprachschatz I, blz. 112.

Wrede schijnt hierbij te denken aan Bauch = de buik. Dezelfde idee werd reeds geopperd door Schuermans in zijn Algemeen Vlaamsch Id., blz. 67: «*bokzak* (uitgesproken *boekzak*) = knapzak, reiszak, zak waarin sommige handwerkers hun gereedschap dragen: mogelijk zo genoemd omdat zulke zakjes oulings van bokseleer gemaakt waren. Men noemt in de lage spreektaal *den buik*, ook *bokzak*: *hij heeft op die feest zijnen boekzak eens goed kunnen vullen* (Brabant). Is het misschien hier voor *buikzak* of *bokzak*, zak der broek?»

De speciale betekenis die voor Steenhuffel door Dr. J. W. werd medegedeeld, nl. *maal* is de «grote waterplas door paard of koe geloosd» werd ook door De Eo, Wvl. Id. I, blz. 579 gesignaleerd. *Maal* was bij deze laatste o.a.: 1) de hoeveelheid melk die een koe bij iedere melkbeurt geeft; 2) «zeiksel»; 3) «De hoeveelheid voedsel die men in eens aan een rund geeft».

Het woord *kazak* tenslotte is mij slechts bekend als: een kleed voor man of vrouw. Is er geen verwarring, bv. met *bazas*?

NIEUWE VRAGEN

418. Om op een publieke koopdag een verkocht goed toe te wijzen, zegt de notaris «proficiat»; gebeurt dit ook in uwe streek?
419. Bestaat er een woord of een uitdr. voor: de kinderen maken een *tuimeling*?
420. Hoe heet de «winkeltoonbank»?
421. Op de «koningschieting» volgt een normale «schieting»; hoe heet deze laatste?
422. Kent u het woord «kardoebel»?
423. Is u de uitdr. «bosman zijn» bekend?
424. Hoe heten de gedeelten van het geslachte dier, die men op sommige plaatsen «penserij» noemt (*long, licht, kraag*)?
425. Kent u uitdrukkingen waarin «kropsalaat» voorkomt?
426. Kent u spottende uitdr. in verband met «uur» of «kwartier», bv. als ironisch antwoord op de vraag: Hoe laat is het? (*Wat uur is het?*)
427. Kent u uitdr. waarin het woord «patrak» voorkomt; betekenis?

JAARVERSLAG van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant

---

In het jaar 1959 is de 42ste jaargang van ons tijdschrift, zijnde een boekdeel van 480 bladzijden en 41 illustraties, de bibliotheek van de abonnees op EIGEN SCHOON EN DE BRABANDER komen verrijken.

Het regelmatig verschijnen van de zes afleveringen die deze jaargang vormen en de inhoud van elk nummer, waarin zowel de leek als de geleerde telkens wat te zanten vinden, pleiten voor de bevoegdheid van onze hoofdredacteur, dr. L. de Man, en schenken onze leden gewis het vertrouwen dat de redactie in veilige handen berust.

Een blik op de inhoudstafel overtuigt ons dat deze jaargang even rijk is als de vorige. Van verschillende Brabantse steden, gemeenten of streken werd een of ander historisch aspect belicht; we noemen BRUSSEL, HALLE, LEUVEN, TIENEN, ALSEMBERG, MEERBEEK, MERCHTEM, PEPINGEN, St.-GENESIUS-RODE, TERVUREN, VORST en het WILLEBROEKSE. Uit oude papieren en uit de prondelschuif werden feiten en gebeurtenissen opgediept, die ons een kijk gaven op het vroegere volksleven. In de rubrieken Biografie en Familiekunde verscheen van de hand van Mr. Leo Lindemans een stamboom over de voorouders van Jan III, hertog van Brabant en van Willem III, graaf van Holland; van onze betreurde medewerker, dr. A. Malcorps, kregen we het vervolg en slot van zijn «*DUIZEND VAN BEETHOVENS*». De familienamen van de Wezembeekse geslachten en de verklaring van enkele Everse toponiemen vulden de rubriek Naamkunde. Van dr. E. Claes ontving onze hoofdredacteur een zeer hartelijke brief met felicitaties voor de rubriek Brabantse Woorden, die ook aan de universiteiten en in het buitenland vele belangstellenden telt en waarin dit jaar, met de onbaatzuchtige en bevoegde medewerking van vele lezers, zesenzestig dialectwoorden besproken werden.

Hoewel EIGEN SCHOON EN DE BRABANDER alleen reeds om zijn rijke inhoud en zijn wetenschappelijk peil in alle kringen wordt geprezen, heeft het Bestuur niet nagelaten ook wat betreft vorm en prestatie een gevoelige verbetering door te voeren.

Na vergelijking van de ontvangen inschrijvingen voor het drukken van ons tijdschrift, werd in het begin van het jaar besloten de drukkerij Veys-De Saedeleer te Pittem met dit werk te belasten. Dit had als gelukkig resultaat dat het tijdschrift dit jaar, op glacé-papier, ingelijmd en gerogneerd aan onze leden kon worden bezorgd, welke merkwaardige verbeteringen, dank zij

ons zuinig beleid en de steun van de Openbare Besturen, zonder verhoging van het lidmaatschapsgeld, konden verwezenlijkt worden. Drukker Hessens hebben wij bij brieven onze dank betuigd voor de zorg en de stiptheid, waarmee hij gedurende ruim twintig jaar ons tijdschrift heeft gedrukt.

Onze lijst van afzonderlijke uitgaven werd aangevuld met de *GESCHIEDENIS VAN HOEGAARDEN* door onze medewerker, J. van der Velpen, van wie onze leden sedert jaren de zeer interessante geschiedkundige artikelen over deze gemeente hebben kunnen lezen.

Het Bestuur kwam viermaal in vergadering bijeen. Behalve de hierboven aangehaalde aanbesteding van het drukken van het tijdschrift, werd de functie van penningmeester, ten gevolge van het ontslag van de hr. R. Mertens, aan P. Cnops opgedragen. Als blijk van onze erkentelijkheid voor de uitstekende diensten die de aftredende penningmeester gedurende vijftwintig jaar met ijver en toewijding aan het Genootschap heeft betoond, werd hem het boek *Ars Folclorica Belgica* aangeboden.

Op de jaarlijkse algemene vergadering, op 14 februari, waren elf leden aanwezig. Het verslag over de vorige algemene vergadering en het jaarverslag werden voorgelezen en goedgekeurd. Uit het financieel verslag van de algemeen beheerder bleek andermaal dat het genootschap tot het voeren van zijn culturele actie de krachtadige steun van de Openbare Besturen broodnodig heeft. Het tijdschrift was zowel wat vorm en inhoud betreft het voorwerp van drukke besprekingen en in het aangenaam vooruitzicht van de aangekondigde gouddag ging de vergadering uiteen.

Deze gouddag, waaraan een honderdtal leden deelnamen, had plaats op 1 mei. Geografisch en kunsthistorisch sloot hij aan bij die van 1955, toen een achttal plattelandsgemeenten in het Hageland werden bezocht.

Dit jaar ging onze belangstelling naar drie steden aan de Demer: Aarschot, waar wij onder de leiding van Prof. dr. F. van Molle een bezoek brachten aan de O.-L.-Vrouwekerk en het begijnhof; Zichem, waar wij in de St.-Eustachiuskerk werden rondgeleid; Diest, waar wij dankbaar gebruik mochten maken van de gastvrijheid van het Stadsbestuur, dat ons op de academische zitting in de St.-Joriszaal van het stadhuis bij monde van zijn schepenen van openbaar onderwijs verwelkomde. In de St.-Jan-Berchmansstede brachten wij, onder de leiding van de hr. G. van der Linden, stadsarchivaris, achtereenvolgens een bezoek aan het stedelijk museum en de collegiale kerk en tot slot van deze gouddag gingen wij even rondkuieren in de rustige straatjes van het oude begijnhof. Over deze welgeslaagde tocht schreven wij een omstandig verslag dat in de eerste aflevering van de 43ste jaargang (1960) werd opgenomen.

Op zondag 13 september had te Merchtem de herdenking plaats van Maurits Sacré, de geschiedkundige en folklorist, die 25 jaar geleden overleden is en samen met dr. J. Lindemans en

Prof. dr. De Vis een van de promotors van ons genootschap was. Dientengevolge heeft het Bestuur het als een dankbare plicht beschouwd aan deze hulde deel te nemen. Op de academische zitting heeft dr. J. Verbesselt het woord gevoerd en in het september-oktobernummer van ons tijdschrift de verdienste van Maurits Sacré andermaal in het licht gesteld; daarbij lazen we in diezelfde aflevering belangwekkende artikels over de parochiële geschiedenis en de folklore van Merchtem en werden mooie cliché's over oud Merchtem afgedrukt.

In de loop van het jaar heeft het bestuur kennis gekregen van een ministerieel schrijven, uitgaande van de Dienst Volksopvoeding, waarbij ons een nieuwe lijst van zestien bibliotheken, welke in aanmerking komen voor een gratis abonnement op ons tijdschrift, werd medegedeeld. Met spijt stelt het Bestuur vast dat de dienst van het tijdschrift, ingevolge dit schrijven, aan de Brabantse bibliotheken, welke deze gunst genoten, werd ontzegd en toegekend aan bibliotheken, waarvan de meeste buiten het Brabants grondgebied liggen.

Wij eindigen dit verslag met een vrome gedachtenis aan de trouwe leden, van wie wij in de loop van 1959 het overlijdensbericht ontvingen: de ZZ. EE. HH. G. Leyssens en E. Torfs, Dr. A. Malcorps, A. Blevy en L.J. Van Cleemput. Aan de beproefde families bieden wij hier nogmaals onze gevoelens van innige deelneming aan.

De nieuwe leden, die wij mochten inschrijven, wensen wij dat EIGEN SCHOON EN DE BRABANDER hun hetzelfde leesgenot moge verschaffen als aan de honderden lezers, die ons jaarlijks hun vertrouwen blijven schenken.

P. CNOPS

ABONNEMENT 1960

Onze lezers die totnogtoe hun bijdrage niet betaalden, worden vriendelijk verzocht zonder verwijl 130 fr te willen storten op postrekening nr. 5170.40 van het Geschieden Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

Hartelijk dank !

- Fr. MAES, *Kortenbergh, zijn Abdij, zijn oude woningen*, 50 fr., voor de leden 35 fr.
 Fr. MAES, *Oude woningen te Zaventem*, 40 fr., voor de leden 30 fr.
 Fr. MAES, *Omheen de Kerk van Terwuren*, 40 fr., voor de leden 30 fr.
 J. VAN DER VELPEN, *Hoegaarden en zijn Gehuchten*, 40 fr., voor de leden 30 fr.
 G. RENSON, *De Belegering van Halle in 1580*, 20 fr.

IV. Iconografie van Vlaams-Brabant, door A. VERBOUWE.

1. *Kanton Aarschot* (uitverkocht). — 2. *Kanton Diest* (uitverkocht). — 3. *Kanton Assche*, 72 bl., ill. 75 fr. (voor de leden: 50 fr.) — 4. *Kanton Wolvriem*, 92 bl., ill.; 90 fr. (voor de leden: 60 fr.). — 5. *Kanton Tienen*, 53 bl., ill. 75 fr. (voor de leden: 50 fr.). — 6. *Kanton Vilvoorde*, 136 bl., ill. 135 fr. (voor de leden: 90 fr.). — 7. *Kanton Zoutleeuw*, 37 bl., ill., 60 fr. (voor de leden: 40 fr.). — 8. *Kanton St-Kwintens-Lennik*, 52 bl., ill., 75 fr. (voor de leden: 50 fr.).
 W. VAN DEN STEENE, *Iconografie van het Belgisch Parlementsgebouw*, ill. 60 fr., voor de leden 40 fr.

V. Toponymie van Vlaams-Brabant.

- De volgende werken zijn te bestellen op het Instituut voor Vl. Naamkunde, E. van Evenstraat 10a, Leuven (postrekening nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven):
 J. LINDEMANS, *Westbrabantse plaatsnamen: Baardegem, Beersel, Beert, Beigem, Bekkerzeel, Drogenbosch, Bellingen, Bogaarden, Borchlombeek*, elk deeltje: 35 fr.
 J. LINDEMANS en C. THEYS, *Toponymie van Dworp*, 80 fr.
 J. LINDEMANS, *Toponymie van Asse*: 150 fr.
 Ed. DEWOLFS, *Top. van Tienen*: 60 fr.
 J. LINDEMANS, *De Frankische Kolonisatie in Brabant*: 50 fr.
 J. LINDEMANS, *Een Saksische vesting in Brabant*: 20 fr.

VI. Brabantse Anthroponymie.

- J. LINDEMANS, *Brabantse persoonsnamen in de XIIIe en XIVe eeuw*, 60 fr. — Te bestellen, mits betaling van het bedrag, op het Instituut voor Vl. Naamkunde (p. rek. nr. 162.831; H. J. van de Wijer, Leuven).

VII. Brabantse Heraldiek.

- J. MELKENLEECK, *De Gemeentewapens van Vlaamsch-Brabant*, 48 bl. ill. (1947), 60 fr. (voor de leden: 40 fr.).

VIII. Oude Brabantse Geslachten.

(De met * aangeduide deeltjes zijn uitverkocht)

1. *Pipenpoy*, 60 fr. — *2. *van Overstraeten*. — *3. *Wambacq*. — *4. *Goossens*. — *5. *van Ginderachter*. — *6. *Covens*. — *7. *de Riddere*. — *8. *Meerte*. — *9. *Pasteels*, 5 fr. — *10. *van der Hasselt*. — *11. *De Keyser*. — *12. *Van Bever*. — 13. *van den Heuvel*, 5 fr. — *14. *Stroobant*. — 15. *van Mulders* en 16. *'t Sas*, samen 15 fr. — *17. *De Smèdt*. — *18. *van Ophem*. — 19. *de Hertoghe*, 10 fr. — 20. *Rogghe*, 5 fr. — *21. *Vereertbrugghen*, 15 fr. — 22. *Van den Nieuwenhove*, 20 fr. — 23. *de Kempeneer*, 20 fr. — 24. *Stuckens*, 20 fr. — 25. *Lindemans*, 40 fr. — 26. *De Smeth*, 40 fr. — 27. *Van Nuffel*, 40 fr. — 28. *Van Lierde*, 20 fr. — 29. *Van Wayenbergh*, 30 fr. — 30. *De Boeck*, 30 fr. — 31. *van der Meerén*, 40 fr. — 32. *Van der Elst* en 33. *Walckiers*, samen 40 fr. — 34. *Evenepoel*, 30 fr. — 35. *Stallaert*, 30 fr. — 36. *van den Bossche*, 40 fr. — 37. en 38. *van Marselaer en De Rijke*, samen 40 fr. — 39. *Paridaens*, 30 fr.
 Jan LINDEMANS, *Van Meiseniersbloed*, 252 bl., 270 fr.; — voor de leden, 180 fr.
 A. MALGORPS, *Duizend Van Beethovens*, 110 fr.; — voor de leden; 80 fr.

IX. Folklore en Varia.

- ALBUM DR JAN LINDEMANS, *Ingen*, 300 fr.; *geb.*, 375 fr.; voor de leden resp. 200 en 250 fr.
 Henri PAUWELS, *De Vlaamsch-Brabander*, 20 fr.
 Jan LINDEMANS, *O. L. Vr. in 't Hamneken (Zemst)*, 20 fr.
 Pieter CNOPS, *Mariaverering te Evere*, 30 fr.
 A. VAN HAGELAND, *Folkloristische Mengelingen uit het Hageland*, 20 fr.

Pas als afzonderlijk boek verschenen

J. VAN DER VELPEN

DE GESCHIEDENIS VAN HOEGAARDEN

Prijs: 120 F (voor de leden: 100 F)

Verschijnt kortelings:

DE GESCHIEDENIS VAN ALSEMBERG

door C. THEYS

Intekeningsprijs: 250 F.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING

J. LINDEMANS, De namen van de z.g. «Vlaamse Baard- heilige» Wilgeforte of Ontkommere	85- 89
E. INDESTEGE, Een klooster te Brussel onder de invloed der Devotio Moderna, Sint-Elisabeth van de Berg Sion (1432-1500) (vervolg)	90- 97
L. LINDEMANS, De voorouders van Jan III, hertog van Brabant, en van Willem III, graaf van Holland	98-103
Ë. BAKELANTS - L. DE MAN, De bibliotheek van Jan van Heylbroeck (vervolg)	104-125
G. RENSON, Het Jezuïetencollege te Halle	126-152
<i>Brabantse woorden</i>	158-161
<i>Jaarverslag</i>	162-164
<i>Uit oude papieren:</i>	
P.L., Hygiëne vroeger	103
L.D., «Bladvulling»	125
P.L., De kerk van Gooik in 1747	152
C.T., Gaasbeek	153-157
P.L., Om een «sacramentse pint»	157

BOEKHANDEL

Wij vestigen er de aandacht van de leden op dat voortaan alle be-
stellingen van vroegere jaargangen van het Tijdschrift en alle andere
uitgaven van het Genootschap moeten gedaan worden bij de Algemeen
Beheerder, *J. Verbesselt*, Ransbeekstraat, Neder-Over-Heembeek. De be-
taling wordt VOORAFgaandelijk gedaan op postrekening nr. 5170.40 van
het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant.
Brussel.